

राष्ट्रीय विरासत संस्था श्री ग्रामदक्षिणामूर्ति ट्रस्ट द्वारा प्रकाशित

ओडियुं

लोकालिभुष नईतालीमी डेणवाडगी द्वारा संतुलित विकास साधवा प्रयल्लशील संस्था-सामयिक

इंसनी तपोवन युनिवर्सिटी साथे लोकभारती युनिवर्सिटीना थयेल
शैक्षणिक करार

શ્રી મધુકરભાઈ પારેખની અધ્યક્ષતામાં પીડીવાઈટના સંચાલક મંડળની સંસ્થા મુલાકાત

શંસની તપોવન યુનિવર્સિટીના પદાધિકારીઓની સંસ્થા મુલાકાત

કોડિયું

વર્ષ : ૭૮

માર્ચ ૨૦૨૫

અંક : ૦૮

અનુક્રમણિકા

૦૧	‘રામચરિત માનસ’ રસનું શાસ્ત્ર છે. મોરારિબાપુ	...૦૬
૦૨	સરદાર એટલે સરદાર એટલે સરદાર ! ગુણવંત શાહ	...૦૭
૦૩	શિશુવિહારની પ્રવૃત્તિ માનવતાનું ભજન છે. અરુણ દવે	...૦૯
૦૪	લોકભારતીના વિદ્યાપુરુષ ઉષાકાંતભાઈ વૈદ્ય પ્રા. પ્રવીણચંદ્ર ઠક્કર	...૧૨
૦૫	શિક્ષણ અને કેળવણીની ભેદરેખા સુભાષ ભટ્ટ	...૧૪
૦૬	આપણાં કામોની પ્રાથમિકતા કેવી રીતે નક્કી કરવી?: પ્રથમ ક્યું કામ કરવું? મુનિ દવે	...૧૬
૦૭	છાત્રવાસી-વિદ્યાર્થી જીવનની દિનચર્યા અને અભ્યાસ ટેવો ડૉ. મનહર ઠાકર	...૨૦
૦૮	કથા આશા અને વિકાસની: અનોખા પ્રવાસ-૨...ઉપડયા બિંદુ - પાર્થેશ	...૨૩
૦૯	બાળકોને ‘આર્થિક સંસ્કાર’ કેવી રીતે આપીશું? અને છેતરપીંડીથી કેમ બચાવીશું? વિશાલ ભાદાણી	...૨૬
૧૦	ભારતભૂમિની ઊર્જાવાન નારી: મહારાણી તારાબાઈ ટીના દોશી	...૨૯
૧૧	પુસ્તક પરિચય: ‘શિક્ષકકથાઓ’ ડૉ. સી. ટી. ટૂંડિયા	...૩૨
૧૨	તેરો કોઈ નહિ રોકણહાર ! ભાણદેવ	...૩૪
૧૩	પ્રસંગ - હવે કોઈ ફેર પડતો નથી. ડૉ. બી. એમ. શેલડિયા	...૩૬
૧૪	સંસ્થા સમાચાર પ્રશાંત મહેતા	...૩૭

આઘતંત્રીઓ :

સ્વ. શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ
સ્વ. શ્રી મનુભાઈ પંચોળી
સ્વ. શ્રી મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ
સ્વ. શ્રી અનિલભાઈ ભટ્ટ

તંત્રી :

ડૉ. અરુણ દવે
(મો. ૯૪૨૬૪૬૧૨૭૭)

સહતંત્રી :

ડૉ. દિનુ યુડાસમા
(મો. ૯૯૭૯૧૮૭૫૮૭)

સંપાદક-મંડળ :

સોનલ પરીખ
(મો. ૮૩૬૯૭૭૭૦૮૬)
વિશાલ ભાદાણી
(મો. ૯૪૨૬૮૮૫૩૮૭)
તારક ઓઝા
(મો. ૯૮૭૯૨૧૩૬૬૬)
પ્રશાંત મહેતા
(મો. ૯૮૭૯૪૦૭૫૮૨)

મુદ્રક-પ્રકાશક :

શ્રી સુરસંગભાઈ ચૌહાણ
(મો. ૯૯૨૫૬૩૨૩૦૪)

માલિક :

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ ટ્રસ્ટ

મુદ્રણ-સ્થાન :

ચામુંડા પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
રેલવે સ્ટેશન રોડ,
સોનગઢ,
ફોન : ૨૮૪૬-૨૯૯૦૩૪

પ્રકાશન-સ્થળ :

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, આંબલા

સૂચના

- ✦ 'કોડિયું' દરેક મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તા. ૨૫ સુધીમાં અંક ન મળે તો ટપાલમાં તપાસ કર્યા પછી જ કાર્યાલયને જણાવવું.
- ✦ પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો. સરનામામાં ફેરફાર થાય તો કાર્યાલયને તરત જાણ કરવી.
- ✦ ગમે તે મહિનાથી ગ્રાહક બની શકાય છે. લવાજમ મ.ઓ. ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ અથવા ઓનલાઈનથી સ્વીકારવામાં આવે છે.

Ac Name: ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, Ac No.56016001728,
IFSC Code : SBIN0060016, Branch: SBI, Amargadh

લેખ મોકલવા માટે

'કોડિયું' કાર્યાલય,
લોકભારતી, સણોસરા,
જિ. ભાવનગર ૩૬૪૨૩૦
kodyusanosara@gmail.com

લવાજમ અને અંક વિષેની ફરિયાદ માટે પત્રવ્યવહાર

શ્રી રવિભાઈ પંડયા
(મો. ૯૮૨૪૮૧૨૫૬૫)
ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ લોકશાળા,
મુ. આંબલા- ૩૬૪૨૧૦
pandyavrp532@gmail.com

લેખકોને

અહીં લેખોમાં રજૂ થયેલા વિચારોની જવાબદારી લેખકની છે. લેખ સાથે સરનામું અવશ્ય લખશો.

લવાજમ

વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦/-
પાંચ વર્ષના રૂ. ૧૦૦૦/-

તંત્રીસ્થાનેથી...

આપણે તો સાંઢીડાનો, ભવનાથનો અને વધીને તરણેતરનો મેળો જોયો-માણ્યો હોય. ૪૫ દિવસનો કરોડો લોકોનો કુંભમેળો તો એક સ્વપ્ન બની રહ્યો. વિશ્વના અનેક તજજ્ઞ અભ્યાસુઓ અને વ્યવસ્થાપન-વિજ્ઞાન ભણાવતી યુનિવર્સિટીઓ માટે તો એક અજોડ નમૂનો બની રહ્યો.

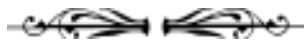
સમગ્ર વિશ્વમાં અત્યારે AI અને પ્રેસિડેન્ટ ટ્રમ્પની ચર્ચાઓ ચોરે અને ચોટે ચકડોળે ચડી છે ત્યારે આપણો કુંભમેળો વિશ્વકક્ષાના અનેક રેકોર્ડ્સ સ્થાપી ગયો. ટેકનોલોજીના ઘોડાપૂર વચ્ચે ગંગાના કહેવાતા ગંદાપાણીમાં કરોડો લોકોએ કઈ શ્રદ્ધાથી ડૂબકી મારી? આ શ્રદ્ધા કે અંધશ્રદ્ધા કેવી રીતે અખંડ અને અચળ ટકી રહી? દાણા-પાણીના અભાવમાં કલ્લાકોના ટ્રાફિક જામ કે પાછા ફરવાની અનિશ્ચિતતાના ભય વચ્ચે ક્યો ભરોસો તેમને ખેંચી લાવ્યો? કરોડો લોકોની આસ્થા, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા અને પરમેશ્વરને પામવાની અનન્ય ઝંખનાએ તમામ મુશ્કેલીઓને ભુલાવી દીધી. આ માત્ર દેખાદેખી, પ્રતિષ્ઠા કે સ્પર્ધાથી નહીં પણ કોઈ અગમ્ય ચેતનાની અધ્યાત્મિક પ્રેરણાનું પરિમાણ છે. કાગળ પર આયોજન કરવું પણ અઘરું અને અશક્ય છે તેવું અમલમાં મૂકીને સંઘેડાઉતાર પાર પાડેલું આ અભિયાન ભારતીય વ્યવસ્થાપન અને શ્રદ્ધાનું વિશ્વને પ્રતીતિ કરાવનારું જીવંત દષ્ટાંત બની રહ્યું.

કુંભમેળાની અધ્યાત્મિકતા ચરે કે યોગીનું વ્યવસ્થાપન ચરે એ વિશ્લેષકો માટે રહેવા દઈએ તો પણ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે ભારતીય ઋષિઓની તપશ્ચર્યાની, ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનની અને ભારતીય લોકોની કોઠાસૂઝ આધારિત ઈશ્વર પ્રત્યેની શ્રદ્ધાનો આ ઉદ્દોષ છે. પરંપરાગત વર્ષોથી ઈશ્વર, જીવન, મનુષ્ય, સુખ, દુઃખ, સ્વર્ગ, નરક, ધ્યાન, યોગ અને પૂજા-પાઠ વગેરેના અનુભૂતિજન્ય ચિંતન-તપશ્ચર્યા પછી ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાને આપેલી લોકભોગ્ય સમજણનું આ સંયુક્ત હકારાત્મક પરિણામ છે.

વિજ્ઞાનની હદ જ્યાં પૂરી થાય છે ત્યાંથી શ્રદ્ધાની હદ શરૂ થાય છે! બીસલરી પાણીની શુદ્ધતા જ્યાં પુરી થાય છે ત્યાંથી ગંગાના આ કહેવાતા અશુદ્ધ પાણીની અખૂટ શ્રદ્ધાના સામ્રાજ્યની હદ શરૂ થાય છે! ઉપનિષદના ઋષિઓ સમજાવે છે કે આ જડ અને ચેતન એ બંને ઈશ્વરની જ અભિવ્યક્તિ છે. આ જગતમાં એક જ ઈશ્વર છે તેવું નહીં પણ આ જગત પોતે જ ઈશ્વર છે! આ જગત એટલે અસ્તિત્વ. હકીકતે આ બ્રહ્માંડમાં અસ્તિત્વ સિવાય કશું જ નથી. વૈજ્ઞાનિકો અને ઋષિઓ સમજાવે છે કે આ બ્રહ્માંડ અમાપ, અનંત, અખંડ અને નિરાકાર છે. અધ્યાત્મ વિજ્ઞાને સરળ રીતે ઓળખાવતા-સમજાવતાં તેનું નામ 'બ્રહ્મ' આપ્યું. પણ સામાન્ય માણસને 'બ્રહ્મ'માં ટપ્પો નહીં પડે તેવું અનુભવતા વ્યવહારુ તજજ્ઞોએ તેને પ્રભુ, પરમેશ્વર, ઈશ્વર કે ભગવાનથી ઓળખાવ્યું. વાસ્તવમાં અસ્તિત્વ કે જગત કે ભગવાન એક જ ચેતના છે! આઈસ્ટાઈન તેને 'ગર્વિનિંગફોર્સ'થી ઓળખાવતા જ્યારે ગાંધીજીનો 'રામ' આ જ અસ્તિત્વ છે. બ્રહ્મ નિરાકાર છે જ્યારે ઈશ્વર સાકાર છે. સામાન્ય માણસ 'સાકાર' વ્યવસ્થાથી ટેવાયેલો છે એટલે એ વ્યાપક બન્યું. તેનો સ્વીકાર એટલે સત્ય, પ્રેમ, અને કરુણાનો સ્વીકાર, જેનું પ્રતિનિધિત્વ પ્રેમ કરે છે. પ્રેમ એ જીવનની પ્રસાદી છે. પ્રસાદ વગરનું જીવન અપ્રસન્ન હોય છે !

આ કુંભમેળામાં સાકાર, નિરાકાર, જગત કે અસ્તિત્વ બધું એકાકાર થઈ ગયું હોવાથી એ સૌ કોઈની આસ્થાનું કેન્દ્ર બની રહ્યો. અંતે શુદ્ધ જીવંત જ્ઞાનપ્રવાહને પામવા શ્રદ્ધા જ એકમાત્ર સાધન હોવાથી અહીં નિરાકાર અસ્તિત્વની મેડીએ પહોંચવા સાકાર-કુંભમેળાની નિસરણી વપરાણી છે એટલું સમજીએ તોયે ભવ પાર...

— ભાવિષ્ય વડે

મોરારિબાપુ

'રામચરિતમાનસ' રસનું શાસ્ત્ર છે. તુલસીનો 'રામચરિતમાનસ' ગ્રંથ આપણા જીવનનો એક પંથ બની ગયો છે. 'રામચરિતમાનસ' જગતનાં આંતર-બાહ્ય રહસ્યોનું સરળ સમાધાન છે. 'રામચરિતમાનસ' સૂત્રાત્મક ગ્રંથ છે. 'રામચરિતમાનસ' મનોવિજ્ઞાનથી સભર શાસ્ત્ર છે. હરતું ફરતું માનસરોવર છે. શાસ્ત્ર કંઠસ્થ હોય એટલું પર્યાપ્ત નથી, શાસ્ત્ર મનસ્થ પણ હોવું જોઈએ. જેમણે છેલ્લા માણસને ગળે લગાવ્યા છે, એને રામ દોડીને ગળે લગાવે છે. મારો અનુભૂત પ્રયોગ છે કે રામકથાથી સંવેદના પ્રગટ થઈ શકે છે.

'રામચરિતમાનસ' નિરંતર અમૃત આપનારી કથા છે. કથા આપણને પ્રગલ્ભ બનાવે છે. પ્રાણ ખોલવાની પ્રક્રિયાનું નામ રામકથા છે. 'રામચરિતમાનસ' સદ્ગ્રંથ શીતળ જ્યોતિ છે. રામાયણ ગૃહસ્થજીવનની એક બહુ મોટી સંહિતા છે. 'રામચરિતમાનસ'નો આદિ સત્ય છે, એનો મધ્ય પ્રેમ છે અને એનું સમાપન કરુણામાં થાય છે. રામકથાથી જીવનની શિક્ષા, આધ્યાત્મિક દીક્ષા અને પ્રેમની ભિક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે. રામનો ધર્મ સત્ય છે, સીતાનો ધર્મ મર્યાદા છે, ભરતનો ધર્મ પ્રેમ છે. 'રામચરિતમાનસ' સદ્ગ્રંથ શીતળ જ્યોતિ છે. ભગવાનની કથા આપણને ઘણું આપે છે; જીવનનું નિર્માણ કરે છે કથા. કથાનો ઉદ્દેશ કેવળ અર્થ અનુષ્ઠાન નથી. કામ અનુષ્ઠાન તો છે જ નહીં અને મોક્ષ અનુષ્ઠાન પણ નથી. આ કેવળ પ્રેમ અનુષ્ઠાન છે. પ્રેમનો યજ્ઞ છે. રામને પ્રેમ પ્રિય છે. પ્રેમપ્રવાહ મારે ને તમારે વહેવડાવવો પડશે. જેનાં અશ્રુ અને આશ્રય સત્ય હશે એને આ જન્મમાં જ હરિ મળશે. જે ભગવાનને પ્રગટાવી શકે એનું નામ પ્રેમ.

'રામચરિતમાનસ'નું ગાયન આવડી જાય તો યુદ્ધ અટકી જાય, સંઘર્ષ અટકી જાય. 'રામચરિતમાનસ' અલમારીમાં નહીં, હૃદયમાં રાખવાનું શાસ્ત્ર છે.

'રામચરિતમાનસ' હિસ્ટરી નથી, વિશ્વની ખૂબ જ ગહન મિસ્ટરી છે. 'રામાયણ' ક્યારેય વસૂકે નહીં એવી ગાય છે. 'રામચરિતમાનસ' રૂપી દુર્ગા સહજ-સુંદર છે, સૌમ્ય છે. 'રામચરિતમાનસ'ના પ્રત્યેક કાંડમાં શક્તિનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે. માનસકથા આપણને ઘણું બધું આપે છે. રામ-રસાયણ શુદ્ધનું ઉદ્ધારક છે, અશુદ્ધનું વિનાશક છે. રામ-રસાયણ છે. રામ રસ છે. પ્રેમ રસ છે. તુલસીને પૂછો તો ધ્યાન પણ રસ છે, કથા પણ રસ છે. વક્તવ્ય અને શ્રવણ કરવું રસ છે.

'રામચરિતમાનસ' રામ ભલે અગ્નિના પ્રસાદથી જન્મ્યા હોય. જાનકી ભલે જમીનમાંથી જન્મ્યા હોય પણ એ બંને ચરિત્રનું જેણે ગાયન કર્યું છે. એ તો એક સંવેદનમાંથી જ જન્મેલું શાસ્ત્ર છે 'રામાયણ'. 'રામાયણ' સંગીતમય શાસ્ત્ર છે અને તેમાં સાત સ્વરોની સુંદર હાર્મની છે. 'રામચરિતમાનસ'માં રામનો પ્રીતિરસ, શિવનો ધ્યાનરસ અને રાવણનો મહારસ છે. મારા માટે 'રામચરિતમાનસ'ની નવ દિવસની મહેફિલ એક 'માનસ-મુશાયરો' જ છે. 'રામાયણ'માં ભરતનું જીવન જોઈએ તો મને લાગે છે કે એમાં ત્રણ પ્રકારનું મંથન-સત્યનું મંથન, શિવમૂનું મંથન અને સુંદરમૂનું મંથન જણાય છે. 'રામાયણ' બારમાસી આંબો છે. આ આંબાને વેડવો પડતો નથી. 'રામાયણ' રૂપી સદ્ગુરુ આપણા માટે રોજ નવો સૂરજ બનીને ઊગે છે. 'રામચરિતમાનસ' ભક્તિસાર છે, જ્ઞાનસાર છે, તત્ત્વસાર છે, શ્રુતિસાર છે. 'રામચરિતમાનસ' ભાવગમ્ય છે, બહુ જ્ઞાનગમ્ય નથી. ચોપાઈમાં ક્યારેય ઊતરે નહીં તેવો નશો હોય છે. નીતિ સમજવી હોય તો 'મહાભારત' અને પ્રીતિ સમજવી હોય તો 'રામચરિતમાનસ' વાંચો. 'રામચરિતમાનસ' સમગ્ર વિશ્વની ચેતનાને ઝંકૂત કરી દીધી છે.

(સંકલન: ડૉ.દિનુ ચુડાસમા)

ગુણવંત શાહ

આવનારી સદીઓમાં ગાંધીયુગની કથા જ્યારે પણ લખાશે, વંચાશે, ગવાશે, કે પડદા પર રજૂ થશે ત્યારે એમાં સરદારનું સ્થાન મોંખરાનું રહેશે. ડી.વી. તહમણકરના શબ્દોમાં કહું તો, ઈસુખ્રિસ્તના જીવનમાં જે સ્થાન જહોન ધ બાપ્ટિસ્ટનું હતું તે સ્થાન મહાત્મા ગાંધીના જીવનમાં સરદાર પટેલનું હતું. જહોન ધ બાપ્ટિસ્ટની માફક સરદારે પણ મુકિતદાતાના સ્વાગત માટે લોકોને તૈયાર કર્યા હતા. આ દેશની વ્યાપક લોકચેતના ઢંઢોળીને સરદારે ભારતના ઈતિહાસને આકારવાનો ભવ્ય પુરુષાર્થ કર્યો, ઈતિહાસના વ્યક્ત-અવ્યક્ત પરિબળો જનસામાન્યના જીવનને ઘડે છે એ ખરું, પરંતુ કેટલીક વિરલ વ્યક્તિઓ એવી હોય છે જે કાળદેવતાના રચનાકાર્યમાં પોતાના અર્પણ દ્વારા ઈતિહાસની કરવટ બદલવાનું નિમિત્ત બનતી હોય છે. સરદારને હું ‘ઈતિહાસના ઘડવૈયા’ કહું છું તે આ અર્થમાં.

મુશ્કેલીઓએ સરદારની તાવણી તો કરી પણ સસ્તી સફળતાઓને ફંગોળી દઈને એમણે પોતાનું ઈતિહાસકૃત્ય પાર પાડ્યું. સરદારના જીવનમાં ડોકિયું કરીએતો બે ઉત્તુંગ શિખરો ધ્યાન ખેચે છે:

- (૧) બારડોલીની લડત અને
- (૨) દેશી રાજ્યોનું વિલીનીકરણ.

સાયો સત્યાગ્રહી પ્રથમ પોતાનો ચોકીદાર છે અને એણે સત્ય-અહિંસાની આકરી ચરી પાળવાની હોય છે. સત્યાગ્રહનો આદર્શ એ માત્ર પોથીમાંનું રીંગણું નથી પરંતુ યોગ્ય વ્યક્તિ માટે તો એ એક અમોઘ શસ્ત્ર છે. એ વાતની ખરી પ્રતીતિ તો દેશ અને દુનિયાને બારડોલી સત્યાગ્રહ પછી જ થઈ. સરદારને પ્રતાપે બારડોલી એ સ્વરાજ્યની લડત માટેનું પ્રયોગ-ક્ષેત્ર (seed farm) બની રહ્યું. છેવટે સરકારે નમતું જોખ્યું અને ‘બારડોલી’

કોઈ ગામનું નામ ન રહેતાં એક ઘટના બની રહ્યું ! અશોક અને અકબરના સમયમાં પણ નહોતું એવું અખંડ ભારત એ એક એવું ઈતિહાસકૃત્ય હતું જેનો જોટો દુનિયાના ઈતિહાસમાં જડે તેમ નથી. બારડોલીએ દેશને ‘સરદાર’ની ભેટ ધરેલી.

દેશી રાજ્યોનું ભારતમાં વિલીનીકરણ કરીને સરદારે એ બિરૂદ ફરી સાર્થક કર્યું અને શોભાવ્યું. શામળદાસ ગાંધીના નેતૃત્વ હેઠળ ‘આરઝી હકૂમત’ થઈ અને જૂનાગઢ સરદારની કુનેહના જીવંત સંભારણાંરૂપે ભારતમાં રહ્યું. ભારે કુનેહથી હૈદરાબાદ અને જૂનાગઢનો પ્રશ્ન ઉકેલ્યો ત્યારે ભારતના નકશાને ખરો આકાર પ્રાપ્ત થયો. સરદાર યાણક્ય કક્ષાના વિચક્ષણ મુત્સદી અને દેશની પરિસ્થિતિના જાણતલ હતા. આજના રાજકારણીઓએ મુત્સદીગીરીને લગભગ ‘મેલી વિદ્યા’ની કક્ષાએ ઉતારી મૂકી છે.

સરદાર સ્વભાવે ખેડૂત હતા અને એમનું સૌજન્ય પણ ખેડૂતને શોભે એવું ખરબચડું તથા ભેળસેળ વગરનું હતું. મક્કમ મનોબળને કારણે એક વાર હાથ પર લીધેલું કામ તેઓ પાર પાડીને જ જંપતા. દેશના હિત આગળ સરદાર પટેલ પોતાના વ્યક્તિગત અણગમા દૂર રાખીને ગમે તેવી કડવી વાતો ભૂલી જઈ, ક્ષમાવાન બની શકતા હતા એ ખાસ નોંધવું જોઈશે. સરદાર ભારે પરાક્રમી વીરપુરુષ હતા. પોતાને યોગ્ય લાગે તે વાત તેઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરતા. સામેવાળાને સારું લગાડવા માટે ખોટી નમ્રતા કે મીઠાશ બતાવવાનું એમના લોહીમાં ન હતું. સરદાર અનન્ય સંચાલક અને યાણક્ય જેવી ચતુરાઈ ધરાવનાર શાસક હતા. કુશળ શાસક હોવાની બાબતમાં તેઓ નેહરુથી સો ડગલાં આગળ હતા. સાવ નોખી માટીના માનવી હતા. તેઓના પગ ધરતી પર હતા.

સરદાર ટોચ પર પહોંચ્યા પછીય ગમાણની ગંધ ભૂલ્યા ન હતા. સરદારના જીવનમાં ડોકિયું કરીએ ત્યારે આ વાતનો ખ્યાલ આવે છે. ઈતિહાસના ઘડવૈયામાં જરૂરી એવી આંતરિક તાકાત સરદારના અંગત અને જાહેર જીવનમાં જોવા મળે છે. આ તાકાતમાં મને તો ધરતીનું લૂણ પ્રગટ થતું જણાય છે.

સરદારની ખૂબી એ હતી કે લઘુમતી મુસ્લિમોની વધારે પડતી પ્રતિક્રિયામાંથી 'વધારાનો ભાગ' જુદો તારવીને કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવી શકતા. સરદારનો ગુનો એ જ કે તેઓ અત્યંત સફળ સેનાપતિ હતા. સફળ સેનાપતિ વિજય પર આંખ માંડે અને તે માટે જાત નિચોવી કાઢે. ટોચ પર પહોંચ્યા પછીય એમની અંદર ભારતનો કિસાન જીવતો-જાગતો બેઠો હતો. બારડોલી સત્યાગ્રહના કેપ્ટન તરીકે તેઓ ગાંધીજીને કહી શકેલા કે પોતાની રજા સિવાય બારડોલી આવવું નહીં. ગાંધીજી વગર સરદાર ખીલ્યા ન હોત એ સાચું, પણ તે સાથે સવાલ થાય કે સરદાર વગર ગાંધીજી આટલા જામત ખરા?

સરદારની પ્રતિભાને સમજવા માટે ખૂબ જ ટૂંકમાં હું જેને 'સરદાર સીન્ડ્રમ'(સંલક્ષણ) કહું છું. તેને સમજી લઈએ. આ સંલક્ષણની ચાર પાયાની ખૂબીઓ મારી દૃષ્ટિએ નીચે મુજબ ગણાવી શકાય:

(૧) વૈદ્યક દૃષ્ટિએ સમસ્યાજન્ય પરિસ્થિતિનો કાર્ડિયોગ્રામ મેળવી લેવો.

(૨) સમગ્ર રીતે વિચાર કર્યા પછી પૂરી મક્કમતાથી સમસ્યાના ઉકેલ અંગે નિર્ણય લેવો.

(૩) એક વાર નિર્ણય પાકો થાય પછી એને પાર પાડવા માટે શક્તિનું છેલ્લું ટીપું વાપરી નાખવું,

(૪) આમ કરતી વખતે દેશના હિતનો જ વિચાર કરવો અને વ્યક્તિગત હિતને વચમાં ક્યાંય આવવા ન દેવું.

સરદારની કાર્યશૈલીનાં આ ચાર લક્ષણો સમજ્યા વગર એમને ન્યાય આપવાનું અશક્ય છે. રાજકારણના ક્ષેત્રમાં પણ હોમવર્ક ખૂબ જરૂરી છે. પૂરતું હોમવર્ક

કર્યા વગર સરદારે કાચું કાષ્ટું હોય એવો એક પણ દાખલો જડવો મુશ્કેલ છે. સરદારનું પરાક્રમ વારંવાર પ્રગટ થયું તેમાં ધર્મની રક્ષા થઈ. પૃથ્વી આવી રક્ષા વિના ટકી ન શકે, સરદાર પટેલને સમજવાની ચાવી આવી વ્યાપક અને ઊંડી સમજણમાં રહેલી છે.

સરદારના કટ્ટર શત્રુઓએ પણ એમની પર આર્થિક ભ્રષ્ટાચારનો કે પૈસા એકઠા કર્યાનો આક્ષેપ મૂક્યો નથી. ચારિત્રને આપણે ત્યાં કેવળ સેક્સ સાથે જોડવામાં આવે છે. એ બાબતે પણ સરદાર ચારિત્રવાન હતા એવું સૌ સ્વીકારે છે. આ અંગે એકાદ નાની અફવા પણ એમને માટે ફેલાઈ નથી. સરદાર સ્વભાવે અને સ્વધર્મે કર્મપુરુષ હતા. સરદાર પટેલનું સ્મરણ આજે વિશેષ તીવ્રતાથી થાય છે. ઈસ્લામિક કટ્ટરતાનો સામનો હિંદુ કટ્ટરતાથી નહીં, પરંતુ વિવેકયુક્ત નિર્ભયતાથી શોભતી ઠંડી મક્કમતાથી જ થઈ શકે. તેઓ પ્રયંડ સંકલ્પબળ, પારદર્શક પ્રામાણિકતા અને ધ્યેયનિષ્ઠ શાસનશૈલીના માલિક હતા. ચાણક્ય પછી બાવીસ સદીઓ બાદ દેશને સરદાર મળ્યા હતા. કાળપ્રવાહના એક મહત્વના વળાંક પર ભારતને સરદાર મળ્યા. સરદારે એ વળાંકને આબાદ જાળવી લીધો અને દેશને આજે છે તેવો નકશો મળ્યો. આવનારી સદીઓમાં ભારતની પ્રજા સરદારને વધારે ને વધારે યાદ કરશે, કારણ કે વળાંક વટાવ્યા પછી થતું વળાંકનું દર્શન વધારે સ્પષ્ટ અને વિશદ હોય છે. સરદારશ્રી દ્વારા ભારતની એકતા અને અખંડિતતાનું સંગોપન, સંવર્ધન થયું. આવનારી પેઢીઓ એમને 'ઈતિહાસના શિલ્પી' તરીકે યાદ કરશે. સરદાર એટલે સરદાર એટલે સરદાર!

'સરદારના દેહને અગ્નિ ભરખી રહ્યો છે. પરંતુ આ ધરતી પરનો કોઈપણ અગ્નિ તેમની કીર્તિને આંચ લગાડી શકે એમ નથી...તેમણે કરેલી પોતાના દેશની સેવાના રૂપમાં તેઓ સદાકાળ જીવશે...તેમની પેઠે રાષ્ટ્રની સેવા કરવાની આપણે પ્રતિજ્ઞા લઈએ.'

ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (સરદારના મૃત્યુ સમયે અંજલિ)

અરુણભાઈ દવે

આપણે ત્યાં ગુજરાતીમાં એક કહેવત છે કે ‘દીવા નીચે અંધારું.’ પણ આ શિશુવિહારમાં એ વાત ખોટી પડે છે. અહિયા દીવા નીચે મોટું અજવાળું છે. દરરોજ છાપું ખોલો તો શિશુવિહારના એકાદ સમાચાર તો તમને જોવા મળે, મળે ને મળે જ. અને સૌથી સારી વાત એ છે કે એ રચનાત્મક અને સર્જનાત્મક માનવીય અભિગમને ઉજાગર કરતી પ્રવૃત્તિઓના હોય એ સિવાય એમાં કાંઈ ન હોય. સાતત્યપૂણ દરરોજ આવા અસંખ્ય કાર્યક્રમો અહિયા ચાલી રહ્યા છે. આ તપોભૂમિનું બહુ મોટું તપ આપણને સૌને બરાબર રીતે અનુભવાય છે. અહીં માનબાપાની ચેતનાનો ઊર્જાસંચાર અનુભવાય છે.

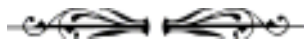
શિશુવિહારના અનેક કાર્યક્રમોમાં આવવાનું થયું છે. પણ વડીલોના સન્માન સમારંભ કાર્યક્રમમાં હું ક્યારેય આવ્યો ન હતો. એટલે નાનકભાઈનું આમંત્રણ તરત સ્વીકારી લીધું. મનેય હવે ૭૫ વર્ષ થયા, ચાલો વડીલ મિત્રોનો સત્સંગ માણીશું.

કાર્યક્રમનાં પ્રારંભે શ્રી નાનકભાઈ એ જે વિશ્લેષણ રજૂ કર્યું એ વ્યવહારુ છે. આપણે ત્યાં વાનપ્રસ્થાશ્રમ માટે જે શબ્દપ્રયોગો થાય છે એની જગ્યાએ નાનકભાઈએ અત્યારે જે પોઝિટીવ વાત કરી એ મને વિચારવા યોગ્ય લાગી. કારણ કે વડીલો માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં દરેક તબક્કે સમય સાથેની ઘટનાઓનો સ્વીકાર કર્યા વગર છૂટકો નથી. સૌથી પહેલી વાત તો એ છે કે આપણે આપણા જીવનમાં જે કાંઈ પરિસ્થિતિ છે એનો પહેલા સ્વીકાર કરવો. આ સ્વીકાર એક ત્રિગુણી રસી છે. પ્રથમ છે સ્વીકાર, પછી આવે સહકાર અને પછી સમર્પણ. નાનપણથી લઈને મત્યુ સુધીના તમામ તબક્કે આ ત્રિગુણી રસી એ આપણા માટે અમૃત સમાન છે. વાર્ધક્યે જે કાંઈ પરિસ્થિતિ આવી પડે તેને એક વખત સ્વીકારી લો. કારણકે જે નિયતિ છે, જે બનવાનું છે એ મારા અને તમારા હાથમાં નથી. જો તમે એનો સ્વીકાર

નહીં કરો તો દુઃખી થશો. દુઃખી ન થવું હોય તો વર્તમાનનો સ્વીકાર કરી લો. આપણે સકારાત્મક, હકારાત્મક અભિગમથી વ્યવહારુ થઈ શકીએ તો ખાસ પ્રશ્નો રહેવાના નથી. વડીલોને સતત એમ લાગ્યા કરે કે મારા કુટુંબીજનો, મિત્રો અને બાળકો મને સમજતા નથી. નવી પેઢીને એમ લાગે છે કે આ ઘરડાં અમને સમજતા નથી ! વૃદ્ધોને સ્વયંના આગ્રહો હોય છે તો યુવાનોને ઉંમરનો જોમ, જુસ્સો અને સ્વપ્ના હોય છે. આ બે વિરોધાત્માસી વ્યવહારમાંથી નીકળવું કેમ એ મોટો સામાજિક સવાલ છે.

હમણાં નોર્વે જવાનું થયું તો જોયું કે ત્યાં સરેરાશ આયુષ્ય ૮૯ વર્ષ છે. મારું આશ્ચર્ય હતું કે અહીં આવી સરસ મજાની તંદુરસ્તી કેમ છે? એક જગ્યાએ રહેવાનું થયું ત્યારે એક ૧૧૯ વર્ષના વડીલે કહ્યું કે, ‘અમે બધા અમારું મનગમતું જીવન જીવીએ છીએ માટે લાંબુ જીવીએ છીએ.’ હવે આપણે અહીં વડીલો મોજ વગરનું જીવન જીવે છે. જે કોઈને પૂછીએ કે મોજમાં છે? એટલે કહે કે ખાધે પીધે સુખી છીએ પણ... પણ કરીને જે ઉપડેને ત્યારે ખબર પડે કે વડીલ મોજમાં નથી. ઘણો અજંપો છે, અસંતોષ છે.

તો સૌથી પહેલી વાત એ છે કે આપણે ત્યાં નાનપણથી એવું શિક્ષણ, એવા સંસ્કાર, એવી વાત આવતી જ નથી કે માણસ નક્કી કરી શકે કે મને શેમાં રસ છે? આજે માણસ મૃત્યુ પામે ત્યાં સુધી જાણી જ નથી શકતો કે ખરેખર મને શેમાં રસ હતો. તો પહેલી વસ્તુ તો એ છે કે આપણે એ જાણવું જોઈએ કે ખરેખર મને કેવા કાર્યો કરવાથી આનંદ મળશે? પેલા એ જાણી લઈએ કે મને ગમતું કેમ નથી? આપણે આપણા અણગમાનું કારણ જાણી નથી શકતા એ જ જીવનની મોટી કઠણાઈ છે ! આજે કલાસ વન કે કલાસ ટુ - મહિને એકથી ત્રણ લાખ રૂપિયા પગાર મેળવતા અધિકારીઓને પણ પૂછીએ તો તેમને આવક પૂરતી છે, પણ પોતાના કામથી કે ફરજથી સંતોષ નથી. બીજા અર્થમાં જો

સમજાવવા પ્રયત્ન કરું તો આપણી આજીવિકાનું સાધન અને જીવનના આનંદનું મૂળ એક નથી.

આ મોટો પ્રશ્ન છે. હું જેમાંથી આજીવિકા મેળવું છું મને એમાં જ કંઈ મજા નથી આવતી. શિક્ષક વર્ગ લઈને આવે એટલે કહે કે, 'હું તો થાકી ગયો હવે ચા પીવી પડશે.' સાહેબ ઓફિસેથી આવે ને છોકરો કાંઈક માગે ને ત્યાં ખીજાય જાય, 'છ કલાક ઓફિસમાં ગૂઝાણો'તો, હવે તું શું કામ મને પજવે છે? ભાઈ, ઘડીક બેસવા દે ને.' બેન્કમાં અને બસ સ્ટેન્ડ કે રેલવે સ્ટેશનનાં કર્મચારીઓમાં પણ આવું જ છે. કેમ કે એને એના કામમાં રસ નથી. બધાં પરાણે કામ કરે છે એટલે દરેક પોતાનો ટાઈમપાસ કરે છે.

એક મનુષ્યના સંદર્ભમાં આપણને ઈશ્વરે શરીરમાં જે કોશ આપ્યા છે એ પ્રમાણે તો એક શિક્ષક બે પિરિયડ લઈને આવે ને તો ઈ હર્ષમાં આવી કહે: અરે જામો પડી ગયો આજે તો મને બે પિરિયડ લેવાનો મોકો મળ્યો હો, હું તો ખુશ થઈ ગયો. ઓફિસેથી આવે તો ઈ નાચતો નાચતો આવે. કારણકે તમને કામ કર્યાનો સંતોષ થવો જોઈએ. તમને કામ કર્યાનો સંતોષ થાય ત્યારે થાક લાગતો નથી. બાકી તમને હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે, વૈજ્ઞાનિક રીતે સાબિત થયેલું છે કે કોઈ દિવસ કંટાળો કે થાક આ બે વસ્તુ મગજમાં હોતી જ નથી. મગજ ક્યારેય થાકતું કે કંટાળતું નથી.

જે લોકોએ જીવનમાં પ્રગતિ કરી છે, જે અત્યારે પ્રગતિ કરી રહ્યા છે તેમને જુઓ, અઢાર-અઢાર કલાક કામ કરનારા છે. એમને આપણે પા-પા કલાકે ચા પાવી પડતી નથી. હોશથી કામ કરનારને કાંઈ નથી કરવું પડતું. તેમને કામનો સંતોષ જ પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ નિજાનંદ છે.

હવે તમે એવું કહો કે એવું મનગમતું કામ બધાને ક્યાંથી મળે? તો આપણે શોધવું જોઈએ અને વ્યવહારુ સમજણ તો એ છે કે માની લો કે આપણને મનપસંદ કામ ન મળ્યું તો પછી જે મળ્યું છે એને ગમતું કરવું પડશે. તમને જે કામ મળ્યું એ કામને તમે ગમતું કરો. અને તમે જે દિવસે એને ગમતું કરશો તે દિવસથી તમને ખૂબ જ મજા આવશે. કોઈની કંપનીની જરૂર નહીં પડે. કામ પોતે જ તમારી કંપની બનશે. કામ પોતે જ તમારું મનોરંજનનું સાધન પણ બનશે. કામ પોતે જ તમને અંદરની શક્તિ આપશે, ઊર્જા આપશે,

જીવવાની મજા આવશે. અને હા યાદ રહે દરેક વખતે કામ આર્થિક ઉપાર્જનનું હોવું જરૂરી નથી.

વર્ષો થઈ ગયાં, મનુભાઈ પંચોળીદાદા (દર્શક) સાથે હું અમેરિકા ગયેલો. એરપોર્ટ ઉપર દાદા માટે વ્હીલચેર લીધેલી. વ્હીલચેર ચલાવનાર વૃદ્ધ વડીલ હતા એટલે મનુદાદાએ તેને કહ્યું: 'મારા ૭૯ વર્ષ થયા છે આથી વ્હીલચેર લેવી પડી છે.' એ સમયે એરપોર્ટ ઉપર માત્ર સેવાહેતુથી આવેલ અને અમારી ચેર ચલાવતા વડીલે અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે કહ્યું કે, મને ૮૫ થયા. ૮૫ વર્ષના આ વડીલે કહ્યું કે, 'હું એરપોર્ટ ઉપર રોજ વીસેક વ્યક્તિની માત્ર સેવા કરીને આનંદમાં રહું છું. મારું કામ પુરું થાય એટલે મારા ભગવાનને હાજરી પુરાવી દીધી એમ માનું છું.'

પ્રેમથી, ઉત્સાહથી અને રાજખુશીથી બીજાને મદદ કરીએ, ગમતું કામ કરીએ, ગમતું કામ સ્વીકારીએ ત્યારે જીવનનો આનંદ અનેરો હોય છે. પણ આ બધાના મૂળમાં એક જબરજસ્ત મૂડ છે. એને જો આપણે પકડી લઈએ તો આપણો અંતરાત્મા ઝળાહળા થઈ જાય. આપણે ત્યાં કહેવત છે કે 'સંતોષી નર સદા સુખી' અને હું તો ત્યાં સુધી કહું છું કે સંતોષ એ માનવતાનું સૌથી મોટું ઘરેણું છે, માનવજાતનો એ વૈભવ છે. એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. જો તમારે લાંબુ જીવવું હોય, આંતરિક ઝળહળા થવું હોય, તો એક વખત તમારા જીવને સંતોષથી ભરી દેવું પડશે. પછી જે મજા આવે એ અનેરી હોય છે. આજે સૌથી મોટો પ્રશ્ન એ છે કે આપણને જીવનમાં સંતોષ નથી. વર્તમાનમાં મારી પાસે જે કાંઈ છે ને એને હું માણી શકતો નથી. ઈર્ષ્યાભાવ અને દ્વેષ, નિંદાભાવ આપણને મારી નાખે છે. જે નાનપણથી જ શરૂ થાય છે ને જીવનમાં આપણે બીજા સાથે શેર નથી કરી શકતા. એટલે પછી અંદરને અંદર એ ઢગલો થઈ જાય છે. એક વખત સંતોષ આપણને મળી જાય તો તમે અંદરના સત્યને, અમૃતને પામી ગયા છો એમ જાણજો. પાકટ ઉંમરે જીવનમાં સંતોષ અકબંધ રહે તે માટે આપણે થોડોક પ્રયત્ન પણ કરવો પડશે. ક્યારેક આપણને એમ જ થાય કે દીકરો, દીકરી બોલાવતા નથી. મારો ભાઈબંધ મને બોલાવતો નથી. પડોશી મને બોલાવતો નથી. ના બોલાવે તો તમે સામેથી સમાધાન કરી લ્યો અને એમાં જ્યારે

તમારો વાંક નહીં હોય ત્યારે તો તમને બહુ ઝડપથી સમાધાન મળી રહેશે. બીજી વાત આપણો સમાજ અતિરેક વાદનો ભોગ બનેલો છે. કા તો પૈસાદારોથી આપણે પ્રભાવિત થઈ જઈએ છીએ અથવા તો કોથળો ઓઢીને પડી રહેતા સાધુથી પ્રભાવિત થઈ જઈએ છીએ. આ બે અતિરેક છે. પણ મૂળ વસ્તુ સમાજ ભૂલી ગયો છે. તમારે ખૂબ કમાઈને બેઠા કે ત્યાગ કરીને બેઠા છે એની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી. જેને જીવનમાં જે મળ્યું એનાથી સંતોષ માનીને જે સર્જનાત્મક, રચનાત્મક જીવન જીવે છે એનો મહિમા કરવાનો છે. એ આજના પ્રસંગની મહત્વની વાત છે. નહીં સંગ્રહ, નહીં ત્યાગ જે સહજ મળ્યું તેનાથી સંતોષ માનો.

આ શિશુવિહારની બધી પ્રવૃત્તિઓને દંડવત્ પ્રણામ એટલે કરીએ છીએ કે આ અતિરેકની વાતમાંથી આ મધ્યમ વાત માનભાઈ, બાપા મૂકી ગયા એનું અહિયા ભજન થાય છે. આ શિશુવિહારની પ્રવૃત્તિઓ એક અર્થમાં મનુષ્યત્વનું ભજન છે. વહાલા વડીલો, તમને આપવામાં આવેલ થેલીમાં વસ્તુઓ નથી ભરી, ભાવ ભર્યો છે. તમારામાંથી ઘણાં એવા હશે કે એમને થેલીની વસ્તુઓની જરૂરત જ નહીં હોય પણ આ અવસ્થા ભાવની ભૂખી છે. આપણે આજે પ્રેમનું પ્રતીક ઘરે લઈ જવાનું છે. જીવનમાં પ્રસન્ન કેવી રીતે રહેવાય? પ્રસન્નતા કેવી રીતે આવે? તો કે મજાની વાત એ છે કે તમે બીજા પાંચ જણને પ્રસન્ન કરો, તમે પોતે આપોઆપ પ્રસન્ન થઈ જશો. તમારા ઘરમાં પ્રસન્નતા રાસડાં લેતી જોવા મળશે. પણ આપણે બધા અપેક્ષા રાખીએ છીએ કે કોઈક મને પ્રસન્ન કરે, કોઈક મને બોલાવે, પણ તું કોઈકને સામેથી બોલાવને ભલા માણસ. તો આ ઉંમરે આપણે સૌથી પહેલી વાત પ્રસન્ન રહેવું એ જરૂરી છે. તમે વિટામિનની ટીકડીઓ ખાવ પણ જો પ્રસન્ન થતાં આવડી ગયું ને તો લાંબુ જીવી શકશો. વિટામિનના એકેય ટીકડાં કામ નહીં કરે. વિજ્ઞાને સમજાવી દીધું છે કે તમે પ્રસન્ન ના રહો તો બહારથી લીધેલા પોષક તત્ત્વો ઝાડા, પેશાબમાં નિકળી જશે. આ ઉંમરે આપણા માટે વિટામિનની બહુ મોટી ટીકડી સંતોષ છે. જીવથી સંતોષી થઈને રહેવું એ બહુ જરૂરી છે. આવું જો આપણે કરી શકીએ તો આપણે પણ લાંબુ અને તંદુરસ્ત જીવી શકીએ. આજે વિશ્વમાં ૧૦૮ વર્ષથી ઉપરના તંદુરસ્ત માણસો પણ જીવી

રહ્યા છે, એનો હું સાક્ષી છું.

અહીં બેઠેલા વડીલોએ એક પ્રયોગ કરવાનો છે. તમને મળેલ થેલી ઘરે જઈને ભીંત પર લટકાવજો. એને એવી જગ્યાએ ટાંગજો કે ગમે ત્યારે ઘરની બહાર નીકળો તો દેખાવી જોઈએ. થેલીમાંથી કાંઈ ન વાપરો તો પણ કાંઈ વાંધો નથી. પણ એ થેલીને જોઈને એટલું નક્કી કરજો કે હું સંતોષી છું. દુનિયા ગઈ તેલ પીવા. . પોતાની જાતને હંમેશા કહો કે હું મોજમાં છું. હું સંતોષી છું. મને કોઈ દુઃખ નથી. એટલે આ થેલી છે ને એ આપણા માટે કાયમી એક બુસ્ટર ડોઝ બની જશે, એક નિમિત્ત બનશે. આ સુખનું પ્રતીક બની જશે. પ્રતીકથી આપણે પ્રતીતિ સુધી પહોંચવું છે. આપણા જીવનને આપણે એ રીતે પ્રસન્ન બનાવીશું તો દરેક ઘડી રળિયામણી બની રહેશે.

આજે આ પ્રસંગે જે વડીલોનું વિશેષ સન્માન થયું છે તે બધા ૭૮ વર્ષની આસપાસના છે છતાં જાતને ઘસીને બીજાને ઉપયોગી બની પ્રસન્ન રહે છે. આ વડીલોને હું જાણું છું. તેમના આનંદનું રહસ્ય એ પકડીને બેઠા છે. ઘસાઈને ઊજળાં થતાં તેમને આવડી ગયું છે. તેમને સેલરી નહીં સ્નેહ જોઈએ છીએ. તેઓ વળતરના નહીં વત્સલતાના ભૂખ્યા છે. આપણે પણ આવા ગમતાં કામ શોધી કાઢવાના છે. વળી દરેક વખતે એવું જરૂરી નથી કે એમાંથી કંઈ આર્થિક લાભ થતો હોય. આર્થિક વળતર કરતા પણ અનેકગણું મોંઘું સંતોષનું અને પ્રસન્નતાનું જીવન છે. જો તમે એવું જીવતા હો તો પછી બીજું તમારે શું જોઈએ છે? રસ્કિને સમજાવ્યું છે તેમ ‘ધન એ સંપત્તિ નથી, જીવન એ સંપત્તિ છે.’ સંતોષી જીવન જીવવાનું બધાના ભાગ્યમાં નથી આજનો પ્રસંગ આપણને સંતોષની શોધ કરવા, પ્રેરણા આપવા યોજવામાં આવેલ છે.

માનબાપાના વડલા નીચે આપણે બધા આજે અહિયાથી છૂટા પડીએ પછી કાયમ મોજમાં રહીએ તેવી વંદના સાથે માનબાપા અને જેના નામ સાથે આ વડીલવંદના કાર્યક્રમ એકરૂપ છે એવા લોકસેવક ડો. નિર્મળભાઈ વડીલના ચરણોમાં પ્રણામ.

(સન્માન સમારંભમાં શ્રી અરૂણભાઈ દવેના વક્તવ્યના આધારે લેખન: શ્રી સૃષ્ટિબહેન સોલંકી)

ભૂમિકા :

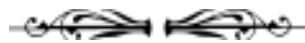
અહીં લોકભારતીના એક એવા સાધુચરિત અધ્યાપકનો પરિચય પ્રસ્તુત છે જે વિકટ, દુરાધ્ય સંજોગોની વચ્ચેથી આજીવન પસાર થયા અને છતાં ગાંધીવિચારના એકાદશ વ્રતનું પાલન કરવાનો સંનિષ્ઠ પ્રયાસ આજીવન કરતા રહેલ. નાનાભાઈ ભટ્ટના આદર્શો મુજબ જ્ઞાનયજ્ઞના અધ્વર્યુ તરીકે પોતાના સ્મરણીય પદચિહ્ન અંકિત કરતા ગયા છે. આ વ્યક્તિનું નામ છે: ઉષાકાંતભાઈ વૈદ્ય, જન્મ તા. ૨૨/૦૮/૧૯૨૧. પિતાજી કેશવલાલભાઈ ચુડા ગામના રાજવૈદ્ય. તેમના બધા સંતાનો જિનિયસ. દીનકરભાઈ વૈદ્ય કવિ ‘મીન પિયાસી’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. શશીકાંતભાઈ એન્જિનીયર. સણોસરા પાસેના રંધોળા ગામે ડેમની શ્રેષ્ઠ ડિઝાઈન તૈયાર કરી આપેલી. ઉષાકાંતભાઈ મેટ્રીકનું શિક્ષણ સંપન્ન કરી સાયન્સ કોલેજ ભાવનગરમાં વિશેષ અભ્યાસાર્થે ગયા. પણ બે વર્ષ ઈન્ટર સાયન્સ પછી ઘેર આવી જવાનું થયું. મધમાખી ઉછેરનું જ્ઞાન મેળવવા પૂના પહોંચ્યા. ત્યાં પણ પૂરો સમય સ્થિર રહી શક્યા નહીં. પિતાશ્રીનું અવસાન થયું. તેમનું દેવું ચૂકવવા ખેતીની જમીન, મિલકત વેચવાની ફરજ પડી. કેટલાક વર્ષ ભારે સંઘર્ષમાં વ્યતીત થયા પણ ક્યારેય ધીરજ ગુમાવી નહીં. ખોડિયાર ડેરીમાં નોકરી સ્વીકારી. દૂધના ટ્રક સાથે મધરાતે ભાવનગર જવાનું. સલામતી માટે લાયસન્સવાળી પિસ્તોલ સાથે હોય. વચ્ચે સમય કાઢીને પણ ગાંધી, વિનોબાનું સાહિત્ય વાંચી લેવાનું. અનુકૂળતા હોય ત્યારે વિનોબાના ભૂદાનયજ્ઞમાં સામેલ થઈ જાય. થોડો સમય શારદાગ્રામ માંગરોળ અને લોકવિદ્યાલય માલપરામાં સેવાઓ આપી. અંતે લોકભારતી લોકસેવા મહાવિદ્યાલયમાં ઠરીઠામ થયા.

લોકભારતી ૧૯૫૩ થી ૧૯૬૯ સુધી સ્વાયત્ત ગ્રામવિદ્યાપીઠ હતી રાજ્ય સરકારની માન્યતા સાથે. પોતે જ લોકભારતી સ્નાતક પદવી પ્રદાન કરે. કાર્યકરોની ભરતી

કરવાની પણ સ્વતંત્રતા. ૧૯૬૯માં રાજકોટમાં સૌરાષ્ટ્ર યુનિ.ની સ્થાપના થયા પછી દાર્શનિક કેળવણીકાર, કુલપતિ ડોલરરાય માંકડે સંસ્થાને યુનિ. સાથે સંલગ્ન થવા દરખાસ્ત કરી. લોકભારતીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો પણ પૂરી સ્વાયત્તતા સાથે. ૧૯૮૧માં ભાવનગર યુનિ. સાથેના જોડાણ પછીયે આ સ્વાયત્તતા અખંડ રહી. યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશનની વિધિવત્ મંજૂરી. આ વિશિષ્ટ વ્યવસ્થાને કારણે ઉષાકાંતભાઈ સ્નાતક ન હોવા છતાં જમીન વિજ્ઞાન અને વનસ્પતિશાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે નિમણૂક પામી શક્યા.

વિદ્યાપુરુષ :

તેમની પાસે ડિગ્રી નહોતી પણ તેમને જે કોઈ વિષય અધ્યાપન માટે સોંપાય તેના અધ્યયનમાં ઊંડાણપૂર્વક ડૂબકી લગાવે. અંગ્રેજી ભાષા પર પ્રભુત્વ તેથી સંસ્થાના સમૃદ્ધ ગ્રંથાલયમાં આવતા સામયિકો, સંદર્ભ ગ્રંથોની આરપાર નીકળી જાય. તેમની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ પ્રબળ એટલે તેમનું વાંચન, ચિંતન માત્ર વર્ગખંડના વિષય પૂરતું મર્યાદિત નહોતું. બીજા અનેક વિષયોમાં છલાંગ લગાવી- મરજીવો બની મોતી વીણી લે. અન્ય અધ્યાપકને કોઈ જાણકારી મેળવવી હોય તો તેમનું સરનામું બની જાય. સંસ્થામાં તેમનું વિશેષણ હતું ‘જ્ઞાનકોશ’ આ સમાચાર છેક અમદાવાદ પહોંચી ગયા. યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડે તેમને ‘માનવ પોષણ’ પુસ્તક લખવાની જવાબદારી સોંપી. જન્મભૂમિ પ્રવાસીમાં તેઓ આ વિષય પરના લેખો લખતાં એ લેખોનું પુસ્તક ૧૯૭૨માં પ્રકાશિત થયેલું. હોમ સાયન્સના વિદ્યાર્થીઓમાં તે લોકપ્રિય થતાં તેની બે આવૃત્તિઓ થઈ. આ પુસ્તકની રચના માત્ર પાઠ્યપુસ્તકની દૃષ્ટિએ થઈ નથી પણ વાલીઓ અને શિક્ષકો પોષણનું વૈજ્ઞાનિક મહત્ત્વ સમજે, શાળાના વાડોલિયામાં શાકભાજી ઉગાડવાની વૃત્તિ વિકસે અને બાળકો બાલ્યાવસ્થાથી જ ઘેર બનાવેલી વાનગીઓ, સલાહ તરફ રસ-રુચિ કેળવતા થાય તે વ્યાપક ઉદ્દેશથી આ પ્રકાશનનું

ઘડતર કરવામાં આવ્યું હતું.

સમત્વમ યોગ ઉચ્ચતે :

તેમના પાંચ સંતાનો. ધર્મપત્ની જયશ્રીબહેન અવારનવાર બીમાર રહે. આવક કરતાં ખર્ચ વધી જાય. કોઠારેથી વસ્તુઓ મળવાનું બંધ થઈ જાય. આવી વિકટ સમસ્યાઓની વચ્ચે પણ કલાસરૂમમાં પોતે હાસ્યવિનોદ સાથે હાજર હોય. ગુરુજી તરીકે વિદ્યાર્થીઓના લાડીલા.

ઉદાર ચરિત્ર :

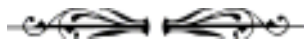
તેઓ સતત આર્થિક ભીંસમાં રહેતા. એક વખત સંગીતાબહેનને પેન્સિલ લાવવાની હતી. મહિનાનો અંતિમ દિવસ ચાલે તેથી ના પાડી. પણ તેજ દિવસે એક કાર્યકરે બાજરી લાવવા માટે ૧૦ રૂપિયા માગ્યા તો આપ્યા. ઘરે આવીને સમજાવ્યા કે પેન્સિલ વિના ચાલશે પણ રોટલા વિના નહીં ચાલે.

ઉષાકાંતભાઈની ભાગીદારી :

૧. ઘઉં સંશોધનમાં સહાયક : લોકભારતીમાં ડૉ.ઝવેરભાઈ પટેલના માર્ગદર્શન અન્વયે લોકભારતીમાં ૧૯૬૭થી ઘઉં સંશોધન વિભાગનો પ્રારંભ. ગુજરાત સરકારે એક માત્ર વિદ્યાપીઠ લોકભારતી માટે મંજૂર કરેલ સંશોધન અધિકારી અને મદદનીશ તરીકેની બે જગ્યાઓ ઉપર ભલાણીભાઈ અને દેવદાસભાઈ નિમણૂક પામેલા. તેમને રાષ્ટ્રીય, આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે થયેલા ઘઉં સંશોધન અંગે અદ્યતન પુસ્તકો, જર્નલ્સમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત માહિતીની જાણકારી ઉષાકાંતભાઈ જાતે અભ્યાસ કરીને આપતા રહે. સરકાર સાથેના પત્ર વ્યવહારમાં પણ મદદ કરે. ભારત સરકારે ૧૯૭૯માં લોક-૧ જાતને માન્યતા આપી તેમાં ઉષાકાંતભાઈ જેવા નિષ્કામ કાર્યકરનો પણ નોંધનીય પરોક્ષ ફાળો ગણાય.

૨. હવામાન વિભાગ : લોકભારતીના અભ્યાસક્રમમાં હવામાનશાસ્ત્ર વિષય. ઉષાકાંતભાઈ તે ભણાવે. તેના પ્રત્યક્ષકાર્ય માટે કેમ્પસ પર હવામાન વિભાગ. રસાયણ પ્રયોગશાળાની પાછળ હવામાનપેટી. તેના આધારે દરરોજ વહેલી સવારે એક વિદ્યાર્થી નિયમિતપણે ઉષ્ણતામાન માપી આવે. નોટિસબોર્ડ ઉપર તેની નોંધ મૂકે. ઉષાકાંતભાઈ વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષકાર્ય માટે તૈયાર કરે.

માર્ચ: ૨૦૨૫

૩. ધ્વનિ વિભાગનું સંકલન : લોકભારતી ૧૬૫

એકર જમીનમાં પથરાયેલી સંસ્થા તેથી તમામ વિદ્યાર્થીઓ, કાર્યકરો, પરિવારજનો સુધી કોઈ સમાચાર - માહિતીનું પ્રસારણ કરવાનું હોય, સાયં પ્રાર્થના પૂર્વે પ્રેરણાત્મક ભજન, કીર્તન, ગીતની પ્રસ્તુતિ કરવાની હોય, સમયાંતરે સારી ફિલ્મોનું નિદર્શન ગોઠવવાનું હોય આ વ્યવસ્થા માટે સજજ કેન્દ્રીય ધ્વનિ વિભાગ. વિદ્યાર્થીઓ તેનું સંચાલન કરે, માર્ગદર્શન ઉષાકાંતભાઈ આપે.

૪. ફોટોગ્રાફી : સંસ્થામાં અનેકવિધ ઉત્સવો, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ ઉજવાય. દેશ-વિદેશના મહાનુભાવો આવે. તેના દસ્તાવેજીકરણ માટે કલાકાર ઉષાકાંતભાઈ ઉત્તમ ફોટોગ્રાફી કરે. તેમણે સરસ કેમેરો પણ વસાવેલો.

૫. મુલાકાતીઓના ગાઈડ : તેઓ અંગ્રેજીના નિષ્ણાત. પ્રવાહી ભાષામાં બોલી શકે તેથી પરદેશ, બીજા રાજ્યોમાંથી આવતા મહેમાનો સાથે સંસ્થાદર્શનમાં જોડાય. આવશ્યક માહિતી પૂરી પાડે.

ઉષાકાંતભાઈને ચાર દીકરીઓ. તેઓ સક્ષમ અને પ્રસન્ન જીવન જીવી શકે તે માટે તેમને લોકભારતીમાં જ અભ્યાસ કરાવેલ. એક દીકરો ૧૬ વર્ષની વયે માનસિક બીમારી સ્કીઝોનોફ્રેનિયાનો ભોગ બન્યો. મેન્ટલ હોસ્પિટલમાં મૂકવાની ફરજ પડી. તેમની નિવૃત્તિના ૮૦ દિવસ પછી રાજ્ય સરકારે પેન્શન યોજના કાર્યાન્વિત કરેલી તેથી તેઓ આ લાભના હકદાર બની શક્યા નહોતા. કોર્ટમાં અપીલ કરી પણ સફળતા મળી નહીં. આ સંજોગોમાં અઢી વર્ષ ગુંદી આશ્રમમાં સેવાઓ આપી. ભાવનગર વૃદ્ધાશ્રમમાં થોડો સમય રહ્યા અને પછી પંદરેક વર્ષ પોતાની દીકરીઓ સાથે સંતોષ અને શાંતિપૂર્વક નિર્લેપ જીવન જીવ્યા. ૩૧ ઓક્ટોબર ૨૦૧૨ના વિદાય લીધી. પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરી સંજોગો સામે અડીખમ યોદ્ધા તરીકે આજીવન લડતા-ઝઝૂમતા રહ્યા, ક્યારેય થાક્યા-હાર્યા વિના. કવિ હરિહર ભટ્ટની પંક્તિ ... 'એક જ દે ચિનગારી મહાનલ એક જ દે ચિનગારી'ને આત્મસાત્ કરી જીવી ગયેલા લોકભારતીના સાધુપુરુષ ઉષાકાંતભાઈને વંદન.

સંદર્ભ : સાભાર: સંગીતાબહેન, પંકજબહેન અને દીપ્તિબહેનનીનોંધો. મો. ૯૪૨૬૪૬૧૦૯૦

સુભાષ ભટ્ટ

જીવનથી વિખૂટી પડેલી વ્યવસ્થા એટલે શિક્ષણ અને જીવન સાથે ઓતપ્રોત હોય એ કેળવણી. એક એમ માને છે કે તરતાં ન આવડે ત્યાં સુધી નદીમાં ન પડાય અને બીજો એમ માને છે કે નદીમાં ન ઝંપલાવીએ ત્યાં સુધી તરતાં ન આવડે. જીવન સાથે અપ્રસ્તુત અને વિસંગત હોય એ શિક્ષણ નિરર્થક છે. આ વાતને ઉત્તમ રીતે એક સ્પેનિસ વાર્તામાં કહેવાઈ છે. ફાધર પેદ્રો રિબ્સ દ્વારા (તેઓ ભારતમાં પણ વર્ષો રહ્યા છે. મેં થોડાક ભારતીય સંદર્ભો ઉમેર્યા છે.

એક વખત જંગલમાં પ્રાણીઓ અને પંખીઓની સભા ભરાઈ. સૂર એવો હતો કે ‘આપણાં બાળકો તોફાન-મસ્તી કર્યા કરે છે. માનવીય બાળકોની જેમ કશું અર્થપૂર્ણ કરતાં નથી, કશું બનતાં નથી. નહીં વિદ્યા, કલા, સાહિત્ય કે નહીં ડોક્ટર, ઈજનેર, પાઈલટ. તેથી ચેતનજગતમાં આપણું આધિપત્ય કે ઓળખ નથી. આપણે માણસથી પણ પુરાતન છીએ, પણ ન બદલાયાં કે ન વિકસ્યાં. આપણું શોષણ થાય છે પણ સ્થાન નથી. આ પૃથ્વી પર હવે આપણા ઝાઝા દિવસો નથી. હવે આપણી ઓળખ માટે નહીં, અસ્તિત્વ માટે લડવું પડશે. આપણા સુધારકો, શ્રેષ્ઠિઓ અને આગેવાનોએ સંકલ્પ કર્યો છે કે આપણે એક શાળા આરંભીએ છીએ જેનું ધ્યેય છે સંપૂર્ણ, સર્વાંગી, સમગ્ર શિક્ષણ. આપણાં સંતાનોને ઊડતાં, તરતાં, દોડતાં, વૃક્ષો પર ચડતાં, માળો બનાવતાં, પ્રાર્થના અને ગીતો ગાતાં શીખવીશું.’ અને... શાળાના પ્રથમ દિવસે આચાર્યે સૌને આવકાર્યા અને સંબોધ્યાં:

‘આપણી શાળામાં, જંગલોમાં નાગરિકો જે કરે છે એ બધું જ શીખવશું - તમે ગરુડની જેમ ઊડતાં શીખશો, તમે હરણની જેમ દોડતાં શીખશો, તમે બુલબુલની જેમ ગાતાં શીખશો, તમે વાનરની જેમ વૃક્ષ પર ચડતાં શીખશો,

તમે સસલાની જેમ કૂદતાં શીખશો.’ અને... પછી થોડાક દિવસોમાં આવા દ્રશ્યો શાળામાં રચાયાં. સાંભળીએ એ સંવાદો:

પી.ટી. ટીચર કાયબાના બચ્ચાને: ‘અરે દોડ, ઉતાવળ રાખ, ઝડપથી દોડ, ગતિ પકડી લે.’

કાયબાનું બચ્ચું: ‘સાહેબ, હું નથી દોડી શકતું. હું નહીં દોડી શકું. મારો આ શ્રેષ્ઠ પ્રયાસ છે.’

સાહેબ: ‘પ્રયત્ન કર ! તું દોડી શકીશ. ફરી પ્રયત્ન કર, આળસુ ન બન. તારે તો પ્રથમ આવીને શાળાનું નામ રોશન કરવાનું છે. શીંગના દાણા આપીશ, દોડ. હજીયે નહીં દોડે તો તને ગ્રેડ નહીં આપું અને નાપાસ કરીશ.’

અને આખરે કાયબો નાપાસ જ થયો એને શાળા છોડી દેવી પડશે.

એક શિક્ષક વૃક્ષ પાસે ઊભા છે અને મદનિયાને લલકારે છે, પડકારે છે: ‘અહીં આવ! તને વૃક્ષ પર ચડતાં આવડી ગયું કે નહીં? તને વિકલી ટેસ્ટમાં સ્વાધ્યાય આપેલો ચાલ વૃક્ષ પર સડસડાટ ચડી દેખાડ.’

પણ મદનિયું ના ચડી શક્યું. શિક્ષક તેને ધમકાવે છે : ‘તું આળસુનો પીર છે. ભણવાનો ચોર છે. આખો દિવસ ખા-ખા કરે છે. તું નકામો છે. તું કશું ઉકાળતો નથી. કાલે તારા માતા-પિતાને લઈને આવજે સર્ટિફિકેટ પકડાવી દઈશ.’

અને નાપાસ મદનિયાને પણ પાણીયું અપાયું. અને આ ક્રમમાં...

ગરુડને તરતાં ન આવડ્યું,
વાંદરાને ઊડતાં ન આવડ્યું,
ગર્દભને કલરવ ન આવડ્યો,
કાગડાને ગીત ના આવડ્યું,

શ્વાનને વર્ગમાં મૌન બેસતાં ન આવડ્યું.

અને આમ શાળા બંધ થઈ. જંગલમાં ફરી પ્રાકૃતિક નૈસર્ગિક જીવન આરંભાયું. બધા પોતાની જીવનશૈલી અને કૌશલ્ય પ્રમાણે જીવવા લાગ્યાં દરેકે 'અન્ય' બનવાનો પ્રયાસ છોડી દીધો. એક દુઃખદ બાબત એ રહી કે દરેક નિષ્ફળ ગયા એનો વશવસો સૌને રહ્યો. કદાચ આ વિશ્વમાં અગાઉ નિષ્ફળતા હતી જ નહીં, શાળાની સાથે એ આવી. શાળાઓ એવું ફોટોકોપી મશીન છે જે પરફેક્ટ મૂળ કોપી

ક્ષતિગ્રસ્ત જ કરે છે કદાચ...

વૃક્ષોને સ્થિરતા શીખવાની,
નદીને સીધી લીટી દોરવાની,
દેડકાને છત્રી વાપરવાની,
માછલીને મેદાનની રમત રમવાની,
પતંગિયાને સ્થિર બેસવાની જરૂર નથી.

અને હા, બાળકોને સમયપત્રક, અભ્યાસક્રમ અને રોબોટ બનાવી દેવાની પણ જરૂર નથી.

પ્રેમ-મૈત્રી.

પ્રચંડ પ્રેમ સર્જનાત્મક અને રચનાત્મક ઊર્જા છે. આધ્યાત્મિક અને આત્મિક ઉત્ક્રાંતિનું બીજ જ પ્રેમ છે. પ્રેમપૂર્ણ ચિત્ત, મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો અને પ્રાર્થનાપૂર્ણ જીવન એ પ્રથમ પસંદગી અને અંતિમ પ્રજ્ઞા છે. માનવ અસ્તિત્વના અંતિમ પ્રશ્નોનો એકમાત્ર ઉત્તર છે : પ્રેમ-મૈત્રી. પ્રેમના પ્રથમ સંવેદન કે મૈત્રીપૂર્ણ ચૈતન્યથી વિશેષ પવિત્ર કશું નથી. પ્રેમ સમાંતરે બંને વ્યક્તિમાં ચાલતી પડકારરૂપ ખોજ છે. આ પ્રેમમાં ક્યારેક અન્ય બધું સ્વીકારે તો ક્યારેક બધું જ નકારે પણ પેલો પ્રેમ તો અકબંધ જ રહે છે. પ્રેમ ક્યારેય નિષ્ફળ જતો નથી, નિષ્ફળ જાય છે તે અહંકાર છે. અન્યને જીવનના બધા શ્વાસ સમર્પિત કરી દેવા તે અપૂર્વ પડકાર છે. અનન્ય સાહસ છે. પ્રેમ-મૈત્રી દરરોજ એક નવો રંગ, રસ, રૂપ, ચહેરો, આયામ દેખાડે છે. દરરોજ નવી ઊંચાઈ અને નવી ઊંડાઈ તરફ દોરી જાય છે. પ્રેમમાં દરેક સૂર્યસ્તિ એમ લાગે છે કે પ્રેમ-મૈત્રીને હું સમજ્યો છું અને દરેક સૂર્યોદય તે અપરિચિત લાગે છે, તેથી જ તે અંતહીન પ્રયોગ છે. પ્રેમ અમાપ સાહસ છે, તે સ્વને પડકારે છે, સ્વનો પ્રયોગ છે. પ્રેમમાં સ્વને કે અન્યને છેતરવો એ સમયમાં કે શાશ્વતીમાં ક્યારેય ન માફ કરી શકાય તેવી છેતરપિંડી છે. પ્રેમને અમાપ મુક્તિ કહી છે. પ્રેમ તો અફાટ અવકાશ છે, મિત્ર પાંખો છે. અન્યને બાંધવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ જ મારું બંધન બને છે. બે પ્રેમીઓ થકી જ એક દિવ્ય પ્રેમ બનતો હોય છે. દરેક સમગ્ર કૃત્ય પ્રેમપૂર્ણ હોય છે અને દરેક પ્રેમપૂર્ણ કૃત્ય સમગ્ર હોય છે. દરેક માણસનો સત્ય, સૌંદર્ય, શુભ માટેનો સર્જનાત્મક સંઘર્ષ એ પ્રેમકથા જ છે. પ્રેમની આંગળીએ ચાલી નીકળ્યા તો આનંદ, સર્જન, ઉત્સવ, મૈત્રી તો વાટમાં મળી જશે, પણ જો આંગળી છૂટી તો હતાશા, નિરાશા, ખાલીપો, વિઘટન અને વિનાશ. જીવનયાત્રાને આનંદયાત્રા બનાવવા માટે એકાદ સાચુકલો પ્રેમ કે મૈત્રી જ પર્યાપ્ત છે. જેણે પ્રેમ-મૈત્રી કરી તેણે સમગ્ર માનવજાતને ઉપકૃત કરી છે, તે પ્રદાન પણ વૈજ્ઞાનિકે કરેલ પ્રદાનથી સહેજ પણ ઓછું નથી. એક સુંદર પ્રેમપૂર્ણ કે મૈત્રીપૂર્ણ જીવન એ આખી માનવજાતને અપાતો સંદેશ છે. ચૈતન્યયાત્રાના ત્રણ વિશ્રામો છે : પ્રેમ-મૈત્રી-પ્રાર્થના. પ્રેમમાં હોઈએ ત્યારે આપણું હોવું જ બોલતું હોય છે, દરેક શ્વાસ, ધબકાર, દષ્ટિ, પગલું કશુંક વ્યક્ત કરે છે. પ્રેમની દિશા દેહથી ચૈતન્યની, સ્થૂળથી સૂક્ષ્મની, વ્યક્તિથી સમષ્ટિની, પરિપક્વતાથી પરિશુદ્ધિની, પવિત્રતાથી પાવકતાની હોય છે. મુકામે પહોંચી જવું અગત્યનું નથી, પણ યાત્રા મૂલ્યવાન છે. યાત્રાને અંતે ખાલી ડબ્બા, ખાલી ગાડી અને પરિપક્વ યાત્રી. પ્રેમના શિખરેથી મૈત્રીનો અને મૈત્રીના શિખરેથી પ્રાર્થનાનો આરંભ થાય છે.

- સુભાષ ભટ્ટ

મુનિ દવે

- દરેક ક્ષણે તમારા વ્યક્તિત્વની એકરૂપતા જાળવી રાખવા સભાન રહો.
- તમારા જીવનલક્ષ્યને હર ક્ષણે સ્મૃતિમાં રાખો અને સભાનપણે બદલાવ લાવવાની દિશામાં રહો.
- દર અઠવાડિયે તમારા નિર્ણયોનું મૂલ્યાંકન કરો.
- તમે કયાં લક્ષ્યોને પ્રાપ્ત કર્યાં..
- એ માટે કેવા પડકારોનો સામનો કર્યો.
- એ વખતે કયા નિર્ણયો લીધા.
- એ નિર્ણયો લેતી વખતે ‘પહેલું કામ પહેલા’ યાદ રાખ્યું?

તમારા દ્વારા ભજવાતા દરેક પાઠમાં સમતોલપણું :

સમતોલપણું કે સપ્રમાણતા એ ‘અચળતા સાથેનો મેળ’ નો સિદ્ધાંત છે. તેનું પ્રગટીકરણ દરેક જગ્યાએ જોવા મળે છે. સમતોલ કુદરત, સમતોલ વેપાર, સમતોલ સત્તા, સમતોલ ખોરાક...

આપણામાંનાં ઘણાં એવાં હશે જેમને નાનપણથી જીવનના જુદાં જુદાં પાઠને જુદા જુદાં ચોકઠાંમાં જીવવાના સંસ્કાર મળ્યા હોય.

આ ચોકઠાં આપણા વ્યક્તિત્વમાં વણાઈ જાય છે. આપણે ઓફિસમાં જેવાં છીએ તે કરતાં જુદાં ઘરમાં હોઈએ છીએ. આપણી વ્યક્તિગત જિંદગી જાહેર જિંદગી કરતાં જુદી હોય છે. (આપણે ઘણીવાર એવું કહીએ છીએ કે, ‘એ માણસ તરીકે પ્રામાણિક છે, પણ ડોક્ટર તરીકે એટલો પ્રામાણિક નથી’) જે માણસ જીવનના એક વિભાગમાં સાચો ન હોય તે બીજા વિભાગમાં સાચો કેવી રીતે હોઈ શકે? જીવન તો એક અવિભાજ્ય અને સંપૂર્ણ જ હોય. દરેક પાઠમાં

સુમેળને કારણે અનેક પ્રશ્નોને ઉકેલવાનો સમય અને ઊર્જા બચી જાય. પ્રશ્ન ઊભો થાય તે પહેલાની સાવચેતીનો સિદ્ધાંત છે કે - તમારા જીવનની જવાબદારી તમારે જ લેવાની છે. તે તમને હઠીલા સાથીદાર, કિશોરવયના બળવાખોર દીકરા કે દીકરી, સતત વધુ માંગતા સાહેબ કે નિરાશ મદદનીશ સામે તમને શક્તિ પ્રદાન કરશે.

આપણા વિવિધ પાઠને જોવાથી મોટો ફાયદો એ થશે કે આપણે આપણને મળતી માહિતિ અને કરવાનાં કાર્યોને વ્યવસ્થિત કરી શકીશું. આપણા પાઠ વિષેની ઊંડાણભરી સમજ કેળવવાથી, નવા મળેલા દૃષ્ટિકોણથી ઘણા ફાયદાઓ મેળવી શકીએ છીએ. દરેક પાઠમાં સપ્રમાણતા આપણાં જીવનને સમતોલ અને બધા પાઠની સહિયારી ઊર્જા જન્માવવાની શક્તિ આપે છે.

એક જીવંત વૃક્ષની કલ્પના કરો તો, પાઠ એ જીવનવૃક્ષની શાખાઓ છે, તે આપણા થડ-જીવનલક્ષ્યમાંથી કુદરતી રીતે ઊગે છે. આપણા સિદ્ધાંતો - મૂળમાંથી આપણી મૂળભૂત જરૂરિયાતો અને ક્ષમતાઓને પોષણ મળે છે, જે આપણને જીવન અને સ્થિરતા આપે છે. જીવનના દરેક પાઠ બહુ મહત્વના છે. એક પાઠમાં મળતી સફળતા બીજા પાઠમાં મળતી નિષ્ફળતાને વાજબી નથી ઠેરવતી. વ્યવસાયમાં સફળતા એ લગ્નજીવનની નિષ્ફળતાને વાજબી ન ઠેરવી શકે. જાહેર જીવનમાં મળતી સફળતા તમારી મા-બાપ તરીકેની નિષ્ફળતાને વાજબી ન ઠેરવી શકે. કોઈ પણ પાઠની સફળતા કે નિષ્ફળતા અન્ય પાઠની ગુણવત્તાને અને સમગ્ર જીવનને અસર કરે જ છે.

આપણા દરેક પાઠની કેટલીક જવાબદારીઓ છે.

આપણને જે વિસ્તાર મળ્યો છે તેની જાળવણી કરવી તે આપણી ફરજમાં આવે છે. ઘર, સમાજ કે ઓફિસમાં કરવાનાં કાર્યોની આપણી વિશિષ્ટ આવડતો, મળેલાં સંસાધનો અને આપણા પર્યાવરણની પુરતી દેખભાળ કરવી તે આપણી જવાબદારી છે. આ જવાબદારીમાં સમાવેશ છે ઉત્તરદાયી હોવાની સમજનો — આપણું તે ઉત્તરદાયીત્વ કોઈને માટે કે આપણાથી પર રહેલા કોઈ માટે (સર્જનહાર, સમાજ કે હવે પછીની પેઢી માટે) છે.

મને જે ગમે તે હું કરી શકું છું, પણ તેનું ધ્યાન રાખીને કે બીજા કોઈને તેની નકારાત્મક અસરો ન પહોંચે. આપણે જે પરિણામો મેળવીએ છીએ તે ભવિષ્યની પેઢીને અસર કરે છે. આપણાં જીવનની અસરો માટે આપણે પોતે જ જવાબદાર છીએ. આપણી પાસે જે કંઈ છે (પૈસો, વિશિષ્ટ આવડતો, સમય) અને તેની મદદથી જે કંઈ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા પછી આવનાર માટે આપણો કોઈ ઉત્કૃષ્ટ વારસો છોડતા જઈએ છીએ. આપણે તેમના માટે કોઈ બગાડ, દેવું, નષ્ટ કરેલાં કુદરતી સંસાધનો નથી છોડી જવાનાં. આપણે તેમના માટે સ્વસ્થ પર્યાવરણ, પૂરતી સંભાળ લીધેલાં સાધનો, જવાબદારીની સમજ, સિદ્ધાંત આધારિત મૂલ્યો અને આપણી સમાજને કશું દેવાની દૃષ્ટિ છોડી જવાનાં છે. આ દ્વારા આપણે આજની અને ભવિષ્યની જિંદગીની ગુણવત્તા સુધારીએ છીએ.

દરેક પાઠ સાથે ચાર બાબતો સંકળાયેલી હોય છે:

- ભૌતિક બાબત - સંસાધનો;
- આધ્યાત્મિક બાબત - વિઝન અને મિશન;
- સામાજિક બાબત - સંબંધો;
- માનસિક બાબત - શિક્ષણ

આપણે ત્રણ પ્રકારની સમતુલા જાળવવાની હોય છે.

૧- પ્રાથમિક સમતુલા: આમાં ભૌતિક, આધ્યાત્મિક, સામાજિક અને માનસિક સ્તરે આંતરિક સમતુલા જાળવવાની છે.

૨- સહાયક સમતુલા: આમાં આપણા વિવિધ પાઠમાં સમતુલા જાળવવાની છે. અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે કામ કરતી વખતે સહિયારી સમતુલા જાળવવાની છે, જેથી કામમાં જોડાયેલી વ્યક્તિઓના કુલ સરવાળા કરતા વધુ પરિણામો મળે.

૩- ઉત્પાદન (કાર્ય) અને ઉત્પાદન ક્ષમતા (કાર્યનો વિકાસ) વચ્ચે સમતુલા.

બીજી એક ધ્યાનમાં લેવા જેવી બાબત છે પરસ્પરાવલંબન:

જીવનમાં ગુણવત્તા વધારવા માટે પરસ્પરાવલંબન એ કુદરતી વાસ્તવિકતા છે. આપણાં જીવનના દરેક પાઠ એકમેક પર આધારિત છે. જીવનમાં લગભગ દરેક પાઠની ગુણવત્તામા એક અન્ય વ્યક્તિ સાથેનો સંબંધનો સમાવેશ છે. આપણી દરેક સફળતાઓ-પ્રાપ્તિઓના કારણમાં પરસ્પરાવલંબન છે. જે કોઈ વ્યક્તિને કશું સારું કર્યાનું શ્રેય મળે છે તે સામાન્ય રીતે તે વ્યક્તિ ઘણા લોકોના ખત્મા પર ઊભેલી હોય છે. આ એવા લોકો છે જે અગાઉ એ સફળતાનો રસ્તો બનાવી ચૂક્યા હોય છે અથવા તે સાચા રસ્તાની દિશા બતાવી ગયા હોય છે.

દુનિયાના ૨૦મી સદીના અગ્રણી વિચારક અને બ્રિટનના બુદ્ધિજીવી બર્ટ્રાંડ રસેલ, જે અણુબોમ્બના વિરોધીઓના અગ્રણી હતા, તેમણે કહ્યું હતું કે: Now we have no choice between 'Existence' and 'Coexistence', but 'Coexistence' or 'No existence' only. હવે આપણી પાસે 'અસ્તિત્વ' કે 'સહઅસ્તિત્વ' વચ્ચે પસંદગી નથી રહી પણ 'સહ અસ્તિત્વ' કે 'વિનાશ' એજ પસંદગી બાકી રહી છે. માણસ અન્ય માનવો સાથેના સહવાસ વગર ન જીવી શકે. પરસ્પરાવલંબન ચાર પરિમાણ પર કામ કરે છે: વ્યક્તિ, બે કે ત્રણ વ્યક્તિ, સંચાલન અને સંસ્થા.

વાસ્તવિકતા એ છે કે આ વિશાળ જગતમાં

પરિસ્થિતિવિજ્ઞાન (ecolog- સજીવોના એકબીજા સાથેના તેમ જ આસપાસની પરિસ્થિતિ સાથેના સંબંધોને લગતી જીવવિજ્ઞાનની શાખા)નું પરસ્પરાવલંબન કામ કરે છે. તેના કેંદ્રમાં વ્યક્તિગત પરિમાણ છે.

● આપણે દરેક સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છીએ. સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે અન્ય એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિના સંપર્કમાં આવીએ છીએ. આ આંતરવૈયક્તિક પરિમાણ છે.

● કોઈ કામને પૂરું કરવા આપણે અન્ય વ્યક્તિ/વ્યક્તિઓ સાથે કામ કરીએ છીએ. આ સંચાલન પરિમાણ છે.

● આપણે વિવિધ પદ્ધતિઓને સાંકળીને, યોગ્ય દિશામાં લઈ જઈને સહિયારું પરિણામ મેળવીએ છીએ તે સંસ્થાગત પરિમાણ છે.

આ બધા પરિમાણો સમાજના સંદર્ભે કામ કરે છે અને આપણે જેમાં રહીએ છીએ એ સમાજને અસર કરે છે.

મહાન ઇતિહાસકાર આર્નોલ્ડ ટોયન્બીએ લખ્યું છે કે જો જગતના ઇતિહાસને ટૂંકમાં કહેવો હોય તો બે શબ્દોમાં કહી શકાય: પડકાર અને પ્રતિભાવ. જ્યારે જ્યારે દુનિયાના લોકો સામે પડકારો આવ્યા છે ત્યારે તેમણે પ્રતિભાવો આપ્યા છે. એમાંથી ઇતિહાસ બને છે. વાતાવરણ સતત પડકાર આપતું રહે છે અને વ્યક્તિ, સંસ્થા કે સમાજ તેની સામે પોતાનો પ્રતિભાવ આપે છે. કુટુંબ, સંસ્થા કે સમાજમાં જે પ્રશ્નનો જોઈએ છીએ તે આપણને મળતા પડકાર અને પ્રતિભાવ આપવાની આપણી વ્યક્તિગત પસંદગીને કારણે છે. જ્યારે એ પસંદગીઓ પ્રક્રિયા કે તાકીદના પ્રતિભાવ તરીકે બહાર આવે છે ત્યારે કુટુંબમાં, સંસ્થામાં કે સમાજના સમય અને તેના ગુણવત્તા સભર જીવનને સમગ્રપણે અસર કરે છે. મહાન મેનેજમેન્ટ ગુરુ એડવર્ડ ડેબિંગે એવું લખ્યું છે કે ‘સંસ્થાના મોટાભાગના પ્રશ્નો તેમાં રહેલી પદ્ધતિને કારણે હોય છે, માણસોને કારણે નહીં.’ જ્યારે પદ્ધતિ ધૂવ તારાની દિશા સાથે મેળવેલી નહીં હોય તો સંસ્થા કે સમાજના

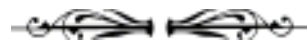
પરિણામોમાં તેનું પ્રતિબિંબ પડશે. સંપૂર્ણ ગુણવત્તાની શરૂઆત સંપૂર્ણ વ્યક્તિ ગુણવત્તાથી થાય છે. સંસ્થાનું સશક્તિકરણ શરૂ થાય છે વ્યક્તિના સશક્તિકરણથી.

વિશ્વાસ જીવનનો ગુંદર છે. અસરકારક પ્રત્યાયન માટે તે બહુ મહત્વનું ઘટક દ્રવ્ય છે. સંબંધોને જાળવી રાખવા માટેનો એ મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે. (વિનોબાજીએ કહ્યું છે કે વ્યક્તિ માટે જેટલો મહત્વનો શ્વાસ છે, તેટલો જ સમાજ માટે વિશ્વાસ મહત્વનો છે. શ્વાસ વગર વ્યક્તિ જીવીત ન રહી શકે અને વિશ્વાસ વગર સમાજ ન ટકી શકે.) વિશ્વાસ વ્યક્તિની વિશ્વસનીયતામાંથી જન્મે છે. વ્યક્તિગત વિશ્વસનીયતા એ ચારિત્ર્યનું મૂળભૂત અંગ છે.

વીન-વીન (બન્ને પક્ષ જીતે, કા હારે નહીં) પ્રક્રિયા એ વિચાર કરવાની એક રીત છે. આપણી દરેક લેવડ-દેવડમાં કે ક્રિયા-પ્રતિક્રિયામાં પરસ્પરના લાભ અને સહકાર માટે એનું મહત્વ છે. અન્ય વ્યક્તિ વિષે વિચારતી વખતે સમગ્ર સમાજ વિષે વિચારીએ. આપણે માટે જે ‘મહત્ત્વ’નું છે અને તે માટે આપણે સમય કેવી રીતે વ્યતીત કરીએ છીએ તેને એ ઊંડાણથી અસર કરે છે.

વીન-વીન પરિણામ મેળવવા માટે એક શરત એ છે કે સામેની વ્યક્તિ જે કહે તે સાંભળો, તેને સમજવા પ્રયાસ કરો. આ બાબત આદર, નમ્રતા અને પ્રમાણભૂતતાના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે. આપણા બધા માટે પ્રત્યાયનમાં કેટલાક મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે, જેવા કે: આપણે સામેની વ્યક્તિને સમજાવીએ તે પહેલાં તેની વાતને સમજીએ, આપણા વિચારો, અભિપ્રાયો અસરકારક રીતે રજૂ કરીએ. સામાન્ય રીતે આપણે કોઈને યોગ્ય જવાબ દેવા માટે જ સાંભળતા હોઈએ છીએ.

સામેનાની વાતને પહેલાં સમજીએ એ બાબત વીન-વીન પરિણામરૂપી ફળ આપે છે. તેમાં બન્નેની સહિયારી ઊર્જાનો સરવાળો (સિનજી) થાય છે. એ બાંધછોડ, તડજોડ કે સમાધાન નથી. તે ત્રીજા વિકલ્પનું સર્જન કરે છે, જે બન્નેની

વ્યક્તિગત પસંદગી કરતા વધારે સારો વિકલ્પ સૂઝાડે છે.

કોઈ સંસ્થા કે સમાજમાં જો સહિયારું સપનું (વિઝન) સર્જાય તો તેમાં સામેલ દરેક વ્યક્તિની ઊર્જા, વિશિષ્ટ આવડતો અને ક્ષમતાઓનો સરવાળો થાય છે. આમ એ પ્રયંડ શક્તિનું નિર્માણ કરે છે. સહિયારું સપનું તેની પોતાની વ્યવસ્થા ઊભી કરે છે, જે અવ્યવસ્થા કે અંધાધૂંધીને ડામવા માટેની વિરોધી અસર ઊભી કરે છે.

સશક્તિકરણ એટલે અંદરથી બહાર જતો પ્રવાહ

તો પછી ચારિત્ર્યનું શું? શું તમે ગોખીને વ્યક્તિત્વમાં એકરૂપતા (□□□□□□□□), હિંમત, કડ્ડણા અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકો?

સશક્તિકરણની પહેલી શરત છે વિશ્વસનીયતા - જે ચારિત્ર્ય અને આવડતોનું પરિણામ હોય છે.

ચારિત્ર્ય એટલે 'જે આપણે છીએ'. અને આવડતો એટલે 'જે આપણે કરી શકીએ'.

ચારિત્ર્યમાં ત્રણ બાબતોનો સમાવેશ છે:

૧. એકરૂપતા (integrity): જેવું બોલીએ તેવું જીવીએ. સમતોલ સિદ્ધાંતો સાથેનું વ્યક્તિગત, જાહેર અને ઊંડાણમાં રહેલું આપણું આંતરિક જીવન.

૨. પુષ્કતા-પરિપક્વતા: એવી વ્યક્તિ જે પોતાના જીવનને લગતા તમામ મહત્વના નિર્ણયો જાતે લેવાની ક્ષમતા ધરાવતી હોય. તેમના વતી કોઈ વ્યક્તિ, સમૂહ કે સંસ્થાને નિર્ણય લેવાની જરૂર ન પડે. હિંમત અને વિચાર કરવા જેવી બાબત વચ્ચે સમતોલપણું, જે જ્યારે બોલવાની જરૂર હોય ત્યારે બોલવાની શક્તિ આપવામાં, પ્રમાણિક અભિપ્રાય આપવા, અન્યોનાં વિચાર, અભિપ્રાયો અને લાગણીઓને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના મુદ્દાઓને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવામાં મદદ કરે.

૩. મોકળી માનસિકતા: જે માને કે જીવન એ સતત વિકસતી બાબત છે અને તેની પાસે અનેક વિકલ્પો હોઈ શકે.

માર્ચ: ૨૦૨૫

તેવી જ રીતે આવડતમાં પણ ત્રણ બાબતોનો સમાવેશ છે.

૧. (જે તે વ્યવસાયને લગતી) તકનિકી આવડત: નક્કી કરેલાં પરિણામો મેળવવાનું જ્ઞાન અને કૌશલ્ય. પ્રશ્નોની આરપાર જઈને વિચારવાની ક્ષમતા અને નવો વિકલ્પ જોઈ શકવાની ક્ષમતા.

૨. વૈચારિક આવડત: વધારે મોટું ચિત્ર જોવાની આવડત, દરેક અનુમાનોને નાણી શકવાની આવડત.

૩. અન્યો પર આધારિત થવાની આવડત: અસરકારક વાતચિત કરવાની આવડત, ધીરજ સાથે સાંભળવાની આવડત, વીન-વીન પરિણામો મેળવવાની આવડત, સાથે મળીને કામ કરવાની આવડત, મદદગાર.

સશક્તિકરણની સ્થાપના ન થઈ શકે. તે આપમેળે ઊગે. એવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરો કે જેમાં સશક્તિકરણ ઊગે. આવી પરિસ્થિતિ જેટલી વધારે, તેટલી સશક્તિકરણનું વાતાવરણ વધુ વિકસે. એવું વાતાવરણ બનાવીએ કે જેમાં વ્યક્તિ પોતાની ચાર મહત્વની જીવન જરૂરિયાતોના સમતોલપણાને કારણે આપમેળે સશક્ત બને.

દરેક વ્યક્તિ નેતા બને:

જ્યારે આપણે ઔપચારિક (ફોર્મલ) નેતાના પાઠમાં હોઈએ, ત્યારે નાની નાની બાબતોનું સંચાલન, માથે ઊભા રહી ધ્યાન રાખવાનું, સતત તપાસ કે કટોકટીનું સંચાલન કરવા જેવાં કામો ન કરીએ.

તો પછી શું કરવાનું?

આપણે સહિયારું વિઝન સર્જીએ, લોકોની ક્ષમતા વધારવા, તાલીમ આપવા, માર્ગદર્શક બનીને તેમને વિકસવા મદદ કરીએ, વિશ્વાસનો સંબંધ બાંધીએ, લાંબા ગાળાનું આયોજન કરીએ, અને વ્યવસાયની ક્ષિતિજો તપાસતા રહીએ. આ બધી બાબતોની સંયુક્ત અસરોથી જીવનમાં 'સુખ' આવવાની શક્યતાઓ વધી જાય.

(મો. ૯૮૨૪૦૧૦૩૧૮)

ડૉ. મનહર ઠાકર

ભૂમિકા:

વિદ્યાર્થી જીવન એ તો જિંદગીનું પરોઢ છે એ પરોઢિયે જ્ઞાનરૂપી ગંગામાં ડૂબકી મારે એ જ સાચો વિદ્યાર્થી. વિદ્યાર્થી અવસ્થાએ જ્ઞાનાર્જન કરવું એ વિદ્યાર્થીનું પરમ કર્તવ્ય છે. માનવ તરીકેની આપણી જિંદગીમાં મહત્વની એવી આ વિદ્યાર્થી અવસ્થા છે. વિદ્યાર્થી જીવન એ ખરેખર જ્ઞાન, ભક્તિ, ધર્મ-કર્મના સમન્વયથી ચારિત્ર ઘડતર કરવાની ઉત્તમ અવસ્થા છે. આ અવસ્થાએ આપણી દિનચર્યાના ચોવીસ કલાકનો જે સમય મળે છે, તે સમયનો સદુપયોગ કરીને ચારિત્રવાન વ્યક્તિત્વ ઘડી શકીએ છીએ. આ માટે વિદ્યાર્થી જીવનની દિનચર્યાને યથોચિત અપનાવીએ અને અભ્યાસ ટેવોને કેળવીએ તો ઉન્નત પ્રકારે ભણતર અને ઘડતર થઈ શકે છે. આટલી ભૂમિકા પછી પ્રસ્તુત વિચારોમાં વિદ્યાર્થી જીવનની દિનચર્યા અને અભ્યાસ ટેવો વિશે રજૂઆત કરવાનો ઉપક્રમ છે.

માનવ જીવનનો પ્રથમ તબક્કો વિદ્યાર્થી અવસ્થા :

આપણી વૈદિક શિક્ષણ પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થી જીવનની આ ઉંમરને બ્રહ્મચર્ય અવસ્થા સાથે સાંકળવામાં આવી છે. ત્યાં ગુરુકુળોમાં આરણ્યક સંસ્કૃતિની વચ્ચે વિદ્યાર્થી જીવન ઋષિગુરુના સાનિધ્યે પસાર થતું. ત્યાં માનવ જિંદગીના પ્રથમ તબક્કાના પચ્ચીસ વર્ષ સુધી વિદ્યા ઉપાસના દ્વારા જ્ઞાનવાન બનવાનો ઉપક્રમ હતો. આપણા મનુષ્ય જીવનની ચાર આશ્રમ વ્યવસ્થાઓ જેમાં બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસ્ત આશ્રમ એમ આપણા સો વર્ષના આયુષ્યને પચ્ચીસ વર્ષના આ ચાર તબક્કાઓમાં વહેંચવામાં આવ્યું. તેમાં મનુષ્ય જિંદગીનો પ્રથમ તબક્કો બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ એ ઋષિમુનિઓના સાનિધ્યે

આરણ્યક સંસ્કૃતિની વચ્ચે રહીને ચોક્કસ દિનચર્યા સાથે પસાર કરવાનો વિચાર કેન્દ્રસ્થ છે.

વિદ્યાર્થીનું છાત્રવાસી જીવન અને દિનચર્યા :

અત્યારે આ પ્રકારનું ભાવવરણ કે પરિસર પ્રાપ્ત કરવાનું માત્ર છાત્રવાસી લોકશાળાઓમાં ઉપલબ્ધ છે. જ્યાં કૃષિ અને પશુપાલનની સાથે ગ્રામીણ સંસ્કૃતિને અનુરૂપ વિદ્યાર્થી અવસ્થા પસાર થાય છે. અહીં વિદ્યાર્થીઓ છાત્રવાસી જીવન જીવે છે. જ્યાં પ્રાકૃત પર્યાવરણ છે ને ગ્રામાભિમુખ કેળવણીનો વિચાર છે. એટલે અહીં વિદ્યાર્થી જીવનની દિનચર્યા યોગ્ય ભણતર અને ઘડતરને અનુરૂપ ગોઠવાયેલી છે.

વિદ્યાર્થીઓને વહેલી સવારે પથારી છોડીને રાતના યોગ્ય સમયે પથારીવશ થવાનો સમયગાળો નક્કી થયેલો હોવાનો. એ પ્રમાણેનું છાત્રવાસી જીવન સમયસર જીવાતી જિંદગીને અનુસરે છે. આપણે ત્યાં એવું કહેવાયું છે કે, ‘વહેલા ઊઠે જે સૂવે, વહેલા ઊઠે વીર; બળ બુદ્ધિ ને ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર.’ તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ પ્રકારની દિનચર્યા વિદ્યાર્થીને આરોગ્ય બક્ષે છે, બળમાં વૃદ્ધિ કરવામાં સહાયક બને છે અને બુદ્ધિમાં વધારો કરે છે. જે યોગ્ય જીવન જીવવાનું શીખવાડે છે. ખરેખર, સમયનો સદુપયોગ એ આ દિનચર્યાનું આગવું પાસું છે. જાગો ત્યાંથી સૂવો ત્યાં સુધી સમય વેડફાઈ નહીં ને સમયનો સદુપયોગ થાય. જે પ્રવૃત્તિલક્ષી જીવન તરફ દોરી જાય છે. આવું જીવન એ મનને આળસથી દૂર રાખે છે. જ્યાં શ્રમ, સ્વાશ્રય, સમૂહ જીવન, સહશિક્ષણને પ્રાધાન્ય છે. દિવસ દરમિયાન વહેલી સવારથી પ્રવૃત્તિલક્ષી સમયપત્રકને અનુસરવાનું. જેમાં ઉદ્યોગ, શિક્ષણકાર્ય, સ્વઅધ્યયન, શ્રમયજ્ઞ, સેવાકાર્ય, ઈતર

વાંચન, સ્વરોજગાર, ક્વાયત-કસરત, કૃષિ-ગોપાલન, સ્વાધ્યાય કાર્યનો ધમધમાટ અને સંમેલન, સમૂહપ્રાર્થના, સમૂહભોજન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ, દિનચર્યા દ્વારા નાગરિકત્વ અને નેતૃત્વની તાલીમ થકી દરેક વિદ્યાર્થીમાં સમજદારી, જવાબદારી, ઈમાનદારી અને વફાદારીના ગુણો કેળવાય છે.

સંસ્કૃતમાં કહેવાયું છે કે, ‘અલસસ્ય કુતો વિદ્યા, અવિદ્યસ્ય કુતો ધનમ ; અધનષ્ય કુતો મિત્ર , અમિત્રસ્ય કુતો સુખમ્’ આ સુભાષિત પ્રમાણે દિનચર્યામાં ક્યાંય આળસને સ્થાન ન રહે એટલે સતત સક્રિય રહેવાનું અને સક્રિયતાપૂર્વક પોતાના કામમાં જે મથે છે તેને જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, એવું પણ કહેવાયું છે કે, ‘ જે મથે છે તેને જ મળે છે.’ આમ સમય, શક્તિ અને કાર્ય માટેની સતત મથામણવાળી દિનચર્યા જીવનને સફળતા તરફ દોરી જાય છે.

મન સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહે તો ખોટા વિચારો આવે નહીં. એટલે વિદ્યાર્થી અવસ્થાએ શક્તિઓનું ઊર્ધ્વીકરણ થાય તેવી દિનચર્યા એ વિદ્યાર્થી અવસ્થાનું આગવું લક્ષણ છે. આપણી આશ્રમ વ્યવસ્થા પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય અવસ્થાનું પણ તે ખાસ લક્ષણ છે. એટલે મન સતત પ્રવૃત્તિમાં રહે અને ચિત્ત સતત પ્રસન્ન રહે. ચિત્તની પ્રસન્નતા એ ઈશ્વરની શ્રેષ્ઠ ભક્તિ છે. મન ખોટા વિચારો ન કરે અને ચિત્ત આનંદનો અનુભવ કરે ત્યારે આપણે પરમશક્તિ એવા ઈશ્વર તત્ત્વમાં અડગ વિશ્વાસ સાથે આપણું જીવન પસાર કરતા હોઈએ છીએ. તો આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એવા ત્રિવિધ તાપ ન સતાવે. શરીર નીરોગી રહે, મન સ્વસ્થ રહે અને ચિત્ત શાંત રહે એ દિનચર્યા પર આધારિત છે. એટલે અહીંની દિનચર્યાને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં સાંગોપાંગ અનુસરીએ તેમાં જ સર્વાંગી વિકાસ છે.

અભ્યાસકાર્યમાં નિષ્ઠા :

વિદ્યાર્થી જીવનની ખાસ પ્રવૃત્તિ અભ્યાસકાર્યમાં રત રહેવું તે જ છે. એટલે જ્ઞાનની ઉપાસનાનું આ પહેલું પગથિયું

છે. અભ્યાસકાર્યમાં નિષ્ઠા રાખવાની છે. દરેકને પોતાના કર્તવ્યની નિષ્ઠા જાળવવાની હોય તેમ વિદ્યાર્થીનું કર્તવ્ય છે, વિદ્યા ઉપાસના. આ વિદ્યા ઉપાસના એટલે જ્ઞાન ધારણ કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના. જેના વડે વિદ્યાર્થી વિદ્યાવાન, જ્ઞાનવાન, પ્રજ્ઞાવાન એટલે કે તેજસ્વી બને છે. વિદ્યા, જ્ઞાન, પ્રજ્ઞા, તેજસ્વીતા એ બધું અભ્યાસ વિના આવતું નથી. ‘ સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે’ એવી વિદ્યા જે આંતરિક દોષોમાંથી મુક્ત કરીને સન્માર્ગ તરફ લઈ જાય. તેનાં માટે સતત અભ્યાસ રહેવું પડે છે. અહીં વિદ્યાર્થી અવસ્થાએ વિદ્યા માટેના અભ્યાસ બનવાની વાત છે.

અભ્યાસ ટેવો :

અભ્યાસ એવા વિદ્યાર્થીઓમાં ચોક્કસ પ્રકારની અભ્યાસ ટેવો વિકસાવવી પડે છે. એવું કહેવાય છે કે, કુટેવ એ માણસના મનનું કારણ છે. એટલે મનને કેળવીને કુટેવો ટાળવી પડે છે અને સુટેવો પાડવી પડે છે. એટલે અભ્યાસ એવા વિદ્યાર્થીએ કેવી સારી ટેવો વિકસાવવી તે મહત્ત્વનું છે. આપણે જે વિષયોનો વિદ્યા અભ્યાસ કરીએ છીએ તે વિષયોના અભ્યાસ માટે આપણી પાસે ચોક્કસ પ્રકારનું આયોજન હોવું જોઈએ. એટલે વાંચન, લેખન કે ગણન આ અભ્યાસ કરવાની ત્રણ પ્રયુક્તિઓ છે.

વાંચન માટેની ટેવો :

વાંચતી વખતે, લખતી વખતે કે ગણન કાર્ય કરતી વખતે એકાગ્રતા એ સૌથી પહેલી સુટેવ છે. એકાગ્ર ચિત્તે વાંચન, એકાગ્ર ચિત્તે લેખન અને ગણન કાર્ય કરવાથી જે તે વિષયની વિદ્યાનું જ્ઞાન આત્મસાત થતું હોય છે. વાંચન કરવા બેસતી વખતે વાંચવાની રીત પણ સારી ટેવો પર આધારિત હોવી જોઈએ. બેઠા બેઠા ચોપડીને અથવા પુસ્તકને હાથ વડે કેવી રીતે પકડવું કે જેથી લાંબા સમય સુધી બેસીને એકાગ્રતાથી આપણે વાંચન કરી શકીએ. એ વખતે એકાગ્ર દૃષ્ટિએ જેનું વાંચન કરીએ છીએ તેમાં સ્થિર આંખો વડે એ અક્ષરનું વાંચન થાય છે. એટલે આંખો વડે અક્ષરો જોવાય તેટલું પૂરતું નથી પણ એ જે વાંચન થાય, જે

અક્ષરોની આપણા માનસપટ પર છાપ પડે તેનું અર્થગ્રહણ પણ થવું જોઈએ. એટલે સમજણ સાથેનું વાંચન એ એક ટેવ પાડવી જોઈએ. વાંચેલું ચિત્ત પર ધારણ થાય તેનું અર્થઘટન થાય અને અર્થગ્રહણ થાય. તો એ લાંબા સમય સુધી ટકે છે. આમ, વાંચન ક્ષમતા વિકસતી જશે. આ રીતે વાંચનની ટેવો બહુ મહત્ત્વની છે.

વળી, કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને સૂતા સૂતા વાંચવાની ટેવ હોય છે. આ વાંચન માટે કુટેવ ગણાય છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ઊંઘા પડ્યા પડ્યા વાંચતા હોય છે. આ કુટેવ છે. અભ્યાસ માટેની સુટેવો વખતે જે વિદ્યાર્થીએ જે વિષયનું વાંચન કરવું છે તેનું સાહિત્ય આજુબાજુ રાખવું જોઈએ. જરૂર પડે તો પેન, પેન્સિલ વડે તરત કાંઈ લખી લેવું પડે તે માટે કાગળના પાનાં અથવા જરૂરી સાહિત્ય કે જેથી વારંવાર જરૂરિયાતવાળી વસ્તુ લેવા ઊભા થવું ન પડે. જે વિષય વાંચવાનો છે તેની પૂર્વ તૈયારી સાથે એક જગ્યાએ, એક આસને બેસીને સ્થિરતાથી વાંચવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

લેખન માટેની ટેવો :

આ ઉપરાંત લેખન વખતની અભ્યાસ ટેવોમાં વિદ્યાર્થીએ જે કાંઈ લેખન કાર્ય કરવું છે, તે સુવાચ્ય, સ્પષ્ટ, સુંદર અક્ષરે, અન્યને વાંચવામાં તકલીફ ન પડે તેમ, મરોડદાર અક્ષરેથી, યોગ્ય ઝડપે લેખન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. કારણ કે ઉત્તરપત્રમાં આ રીતે કેળવેલી લેખિત અભિવ્યક્તિ જ કામ આવતી હોય છે. નાના મોટા અક્ષરો ન થાય, ચોક્કસ અંતરે શબ્દો અને લીટીની નીચે ટાંગીને ગુજરાતી કે હિન્દીમાં લખવું. અંગ્રેજી અક્ષરો લીટી ઉપર બેસાડીને લખાય. લખતી વખતે અંગ્રેજી અક્ષરોમાં કેપિટલ કે સ્મોલ અક્ષરોનો ખ્યાલ રખાય. લેખિત અભિવ્યક્તિ વિકસાવવા માટે જે તે વિષયના પારિભાષિક શબ્દોનું શબ્દભંડોળ, વાંચન થકી વધારવું જોઈએ. જે તે વિષયને અનુરૂપ ચોક્કસ પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને લેખિત અભિવ્યક્તિ વિકસાવી શકાય છે.

ગણન માટેની ટેવો :

મોટાભાગે ગણનકાર્ય ગણિત વિષય સાથે સંકળાયેલું છે. જે વિષયમાં દાખલાઓનું ગણન કાર્ય કરવાનું છે ત્યાં ગણતરી કરતી વખતે જે ઉદાહરણ છે તે ઉદાહરણને ચોક્કસ પ્રકારના સ્ટેપ પગથિયાં આત્મસાત કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તે વખતે જરૂરી આકૃતિઓ, નકશા, ચાર્ટ કે ચિત્રોની જરૂર પડે તો એવું સાહિત્ય પણ પોતાની બાજુમાં અગાઉથી રાખી મૂકીને ચોક્કસ પ્રકારની આ અભ્યાસ ટેવ વિકસાવી જોઈએ. બુદ્ધિપૂર્વક ગણન કાર્ય કરવામાં બુદ્ધિશક્તિ, ભાષાશક્તિ, સંકલ્પના શક્તિ, સ્મૃતિ શક્તિ, વિચાર કે તર્ક શક્તિ અને સમસ્યા ઉકેલ શક્તિને કામ લગાડવાની ટેવ પાડવાની હોય છે.

ઉપસંહાર :

અભ્યાસ ટેવો એટલા માટે આપણે વિકસાવવી જોઈએ કે જેથી જે તે વિષયના ચોક્કસ મુદ્દાઓનું જ્ઞાન આપણા ચિત્તમાં સ્થિર થાય, આત્મસાત થાય. જે ઉત્તરપત્રો લખતી વખતે સ્મૃતિ પટ પર પ્રગટ થાય. અભ્યાસ ટેવો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓએ જે માનસિક શક્તિઓ વિકસાવવાની છે તેમાં: બુદ્ધિ, ભાષા, સંકલ્પના, સ્મૃતિ, વિચાર અને સમસ્યા ઉકેલ શક્તિ. જે વિષયનો મુદ્દો છે તેનો પ્રશ્ન એટલે કે સમસ્યાના ઉકેલ માટે તે ઉપયોગી બને છે. દરેક વિષયના પરિબળોને સ્પષ્ટ રીતે તમે વાંચી શકવા, સમજી શકવા, વિચારી શકવા, યાદ કરી શકવા અને લખી શકવા માટે અભ્યાસ ટેવો ઉપયોગી બને છે.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ દરરોજ નિયમિત અભ્યાસની ટેવો કેળવવાને બદલે પરીક્ષા વખતે રાતદિવસના ઉજાગરા કરીને વાંચન, લેખન અને ગણનનો મહાવરો કરતાં જોવા મળે છે. આ કુટેવ કહેવાય. તેથી આરોગ્યને માઠી અસર થવાની સંભાવના રહે છે. સાચા વિદ્યાર્થીએ તો દરરોજ નિયમિત દિનચર્યાની સાથે અભ્યાસ માટેની સુટેવો કેળવવાની ખાસ જરૂર છે.

(મો.૯૪૨૬૮૫૧૨૯૦)

ઝિંદુ - પાર્થેશ

તો શું પ્રવાસ બંધ રહેશે? આચાર્યએ ફરીથી આશાને પૂછ્યું.

આશાએ હસીને જવાબ આપ્યો, ના, પ્રવાસ તો ચાલુ રહેશે.

આચાર્યની આંખો વિસ્મયથી પહોળી થઈ ગઈ ! મોઢામાંથી શબ્દો સરી પડ્યા, એ કેવી રીતે?

આશા કહે, જુઓ મામલતદારે કહ્યું કે તેના વાલી દરિયો દેખાડશે. હું તો આ બધા બાળકોની મા છું. હવે હું શિક્ષક તરીકે નહીં વાલી તરીકે જઈશ. શાળામાં આટલા દિવસ રજા મૂકી દઈશ.

આટલી અઘરી બાબતનો આટલો સરળ ઉકેલ ! આચાર્ય આશા સામે જોઈ રહ્યા.

સૌ જે દિવસની રાહ જોતા હતા એ દિવસ આવી ગયો. વણ દેખી ભોમ જોવા બાળકો નીકળી પડ્યાં.

આ સાથે બીજો પણ એક પ્રયોગ કરવાનો મોકો મળ્યો. કદી બસમાં નહીં બેઠેલા આ 'ગામડિયા' બાળકો શહેરી બાળકો સાથે અને કેટલાક વાલીઓ સાથે જોડાયા. મામલતદારની મંજૂરી ન મળતા આશા અને વિકાસે શહેરી અને ગ્રામીણ વાલીઓને સાથે લીધા. જેથી બાળકોને સાચવવામાં સરળતા રહે. આમ આ કદાચ એવો પહેલો પ્રવાસ હશે કે જેમાં ગ્રામ, શહેર વિસ્તારના બાળકો અને તેના વાલીઓ સૌ સાથે પ્રવાસમાં ગયા. સૌ પહેલા ટ્રેનમાં અને પછી બોટમાં બેસી દરિયાના બેટ પર પહોંચ્યા. જ્યાં ઉતરે ચડે ત્યાં વ્યક્તિમંત્રી બધાને ગણી લે. સામાનમંત્રી સામાન ગણી લે. કોઈ ભૂલ્યું હોય તો તેના ચંપલ, રૂમાલ થેલી બધું લઈ લે અને જેનું હોય તેને ઠપકા સાથે પાછું આપે.

કોઈ ઊલટી કરે તો આરોગ્યમંત્રી મીઠું અને પાણી લઈ દોડે. માથું દુઃખે કે પેટ તરત દવા આપી દે. ભોજનમંત્રી બધાને ભાવે એવું, સસ્તું અને સારું જમવાનું ક્યાં મળે એ શોધે. નાણાંમંત્રી નોંધી નોંધીને નાણાં ચૂકવે. બાળકોએ દરિયાને ખૂબ માણ્યો, ખૂબ જાણ્યો. આસપાસના ટાપુ પણ જોયા. ડોલ્ફિન, હજારો જેલીફિશ, અસ્મિઓ, દોડાદોડી કરતા કરચલા, તારા માછલી, દરિયાઈ કાકડી, શ્વાસ લેવા બહાર મૂળ કાઢી ઉભેલા ચેરના જંગલ..... આશાના મોઢે સાંભળ્યું હતું તેથીયે વધારે અહીં જોઈ રહ્યા હતા. તેઓ જ્યાં રહેતા હતા ત્યાં તેમની ફરતે ત્રણ બાજુ દરિયો હતો. ભરતીમાં ટેન્ટની સાવ નજીક દરિયાનું પાણી આવી જતું. ઓટ વખતે તો દરિયો ક્યાંય દૂર જતો રહેતો. સાંજે જ્યાં જમ્યા હોય તે રસોડા ફરતે તો પાણી ફરી વળ્યું હોય!

બાળકોએ જે જોયું, જે શીખ્યાં તે લાંબા ગાળા સુધી યાદ રહેવાનું હતું. વર્ષો પછી પણ વાગોળતા રહેવાના હતા. વળતી વખતે વૈભવી લકઝરી બસમાં પરત આવ્યા. બાળકોએ ખૂબ મજા કરી. મજા તો આવે જ ને! પોતાની કમાણીના પૈસે પ્રવાસ જો કર્યો હતો ! પ્રવાસમાંથી શાળામાં પરત આવીને બાળકોએ જે પણ કઈ ખરીદ્યું હતું તેનું એક પ્રદર્શન રાખ્યું. કોઈએ પોતાની નાની બેન માટે ૧૦ રૂપિયાની ચેન લીધી હતી, તો કોઈએ મમ્મી માટે બોરિયું લીધું હતું. આમ નાની નાની અનેક વસ્તુનું પ્રદર્શન ભરાયું. જેના કારણે બે વાત બની. તેમણે ખરીદી કરેલ કોઈપણ નાની સરખી વસ્તુ પણ અમૂલ્ય બની ગઈ. અને વળી એક બીજી બાબત પણ બની કે જ્યારે આપણે પ્રવાસમાં જઈએ છીએ ત્યારે ત્યાંનું કોઈ સંભારણું લઈને આવીએ તો પ્રવાસ વધુ યાદગાર

બને છે.

આશા અને વિકાસે જોયું કે પ્રવાસ દરમિયાન સૌથી કફોડી હાલત નાણામંત્રીની હતી. બધાની પ્રવાસ ફી અને વાપરવાના નાણાં તેની પાસે હતાં. ખરીદી માટે સમય આપે ત્યારે બાળકો થોડી વારે આવે, બચું પાંચ રૂપિયા આપ, બચું મને દસ રૂપિયા આપ..... નાનકો બચું બિચારો બજાર વચ્ચે પૈસા કાઢે, નોંધે, આપે..... ત્યાં કોક આવે બચું લે મારા આ ત્રણ રૂપિયા પાછા જમાં કર! બજારમાં ફરતા લોકો પણ આ દૃશ્ય જોઈ ખુશ થતા હતા. આખા પ્રવાસમાં બાળકો સ્વયં શિસ્તથી રહ્યા. એ કારણે ક્યાંય લાઈનમાં ચાલવું ન પડ્યું. બજારમાં ખરીદી વખતે પણ સૌ પોતાની રીતે મુક્ત ફર્યા. આશા અને વિકાસ એક જગ્યાએ ઊભા રહે. બાળકો ખરીદી કરી નિયત સમયે પરત આવે.

આવા સુંદર અનુભવ પછી આશા વિકાસને લાગ્યું કે બાળકોની કેળવણી પ્રવાસ દ્વારા ખૂબ થઈ રહી છે. તેથી સમયાંતરે શાળામાંથી જંગલોના, પહાડોના, શહેરોના પ્રવાસ ગોઠવાતા રહ્યા. નકશા સાથે રાખે. ક્યાં ક્યાં જિલ્લામાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે, કંઈ નદી આવી, રસ્તો રાજ્યનો છે કે રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ છે તે પણ માહિતી અપાતી. સહજ કોઈ મંદિર કે પર્યટન સ્થળ રસ્તામાં આવતું હોય તો ચોક્કસ જતા. જેમ કે આબુ ટ્રેકિંગ જતા હોય તો સાથે અંબાજીના મંદિરે પગે લાગી આવતા કે બેટ દ્વારકા દરિયાઈ શિબિરમાં ગયા હોય તો દ્વારકા મંદિરે લઈ જતા. સાથે શારદા પીઠ પણ બતાવતા. બાકી ખાસ ધાર્મિક સ્થળો માટે પ્રવાસ ન ગોઠવતા.

આ સાથે કેટલાંક અનુભવ પણ નોંધપાત્ર રહ્યાં. બાળકો જ્યારે શહેરના બાળકો સાથે પ્રવાસ કરે છે ત્યારે તેઓ પહેલાં દિવસ પછી એકબીજા સાથે સહજ થવા લાગે છે. એકબીજાની પસંદ પણ સમજે છે. આબુના એક પ્રવાસમાં અમદાવાદની આસ્થા અને ગામની હેતલ બંને વચ્ચે થયેલી વાત મજાની છે. પ્રવાસ દરમિયાન આસ્થાએ

જોયું કે ગામના બાળકો રોજ પોતાના કપડાં ધોઈ નાખે છે. તેણે સહજભાવે પૂછ્યું, 'હેતલ, તું કપડાં કેમ ધોઈ નાખે છે?'

હેતલે કહ્યું, 'કાલે ફરીથી પહેરવા કામ લાગે !'

આસ્થા માટે આ નવું હતું. તેણે કહ્યું, 'પણ ચાર દિવસના ચાર જોડી કપડાં સાથે લેવાય ને !'

હેતલે આશ્ચર્ય સાથે કહ્યું, 'પણ એટલી જોડી કપડાં હોવા જોઈએ ને !'

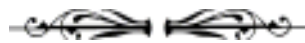
આસ્થા: 'તારી પાસે કેટલાં જોડી કપડાં છે?'

હેતલ: 'ત્રણ જોડી. એમાંથી એક મારી અને મારી બેન બંનેના ભેગા છે ! તારી પાસે?'

આસ્થા: 'નથી ખબર! કદાચ સો જોડી?'

મજા એ વાતની હતી કે બંનેને આ વાત દરમિયાન કશું જ અસહજ ન લાગ્યું. પ્રવાસના અંતે આસ્થાને લાગ્યું કે મારે એકવાર ગામડાનો પ્રવાસ કરવો છે. કેવી મજા આવે ઝાડ પર દોરડાં બાંધીને હિચકા ખાવાની ! ખેતરમાંથી શાક વિણવાની. અને તેણે હેતલને કહ્યું કે 'તમે પણ અમારી શાળામાં આવજો. હું મારા ઘરે લઈ જઈશ.' બંનેની વાતમાં કોઈ અભાવની ચર્ચા જ નહીં. ચર્ચા માત્ર તારી પાસે શું છે તે વિવિધતાની !

આવા એક પ્રવાસમાં છેલ્લા દિવસે આબુના નખી તળાવ વિસ્તારમાં બાળકોને ખરીદી કરવા જવાનું કહેવાનું આવ્યું. શહેરના બાળકો સાથે આવેલ શિક્ષકની ચિંતા હતી કે બાળકોને કેવી રીતે સંભાળવા? પણ આશાએ કહ્યું કે કહી દેવાનું કે આપણે બે કલાક પછી પાછા અહીં મળીશું. સૌ પોતાની મેળાએ ખરીદી કરે ! શરૂમાં તો સ્વીકાર્ય નહોતું. બે કલાક કેમ થાય એ કેમ ખબર પડશે? કોઈ ખોવાય જાય તો? ખરીદી કરતી વખતે બાળકો છેતરાય તો? આવા અનેક પ્રશ્નો થાય. પણ બાળકોને છુટ્ટી આપી. આશા અને વિકાસ ત્યાં બેઠાં. થોડી થોડી વારે બાળકો આવીને પૂછી જાય બે કલાક નથી થયાને !

એક વખત દક્ષિણ ગુજરાતનાં પ્રવાસ વખતે શહેરની એક છોકરી નાણાંમંત્રી હતી. પ્રવાસના અંતે વિકાસને એક અંદાજ હતો કે કેટલો ખર્ચ થયો હોય શકે. પાછા ફરતા વિકાસે નાણાંમંત્રીને કહ્યું, ‘મેઘાવી, જમ્યા પછી તું બધાને આઈસક્રીમ ખવડાવીશને? મેઘાવીએ કહ્યું હા હા બિલકુલ. રસ્તામાં બસ જમવા રોકાણી. સૌ જમ્યાં. પછી મેઘાવીએ ભોજન બીલ ચુકાવ્યું. વ્યક્તિમંત્રીએ કહ્યું બધાં બેસી જાય. આમાં આઈસક્રીમ ક્યાંય ન આવ્યો. વિકાસને થયું કે કેમ આવું થયું. પણ નાણાંમંત્રીની અને ભોજનમંત્રીની જવાબદારી હતી એટલે વચ્ચે તો ન બોલાય!. ઉપડ્યાં પછી મેઘાવીએ કહ્યું, ‘કેટલો મોંઘો આઈસક્રીમ હતો ખબર છે? અમદાવાદમાં જે ૩૭બી ૧૦ ની મળે છે તે અહીં ૨૦ રૂપિયાની હતી. આપણે ત્યાં ખાઈશું!’ નસીબજોગે મેઘાવીની મમ્મી પણ સાથે હતી. તેણે આવીને વિકાસને કહ્યું, ‘મેઘાવી ક્યારેય પૈસાનું ન જુએ. બસ તેને આઈસક્રીમ ખાવો હોય તો જીદ કરે. આજે આ શું થયું?’ વિકાસે કહ્યું, ‘બાળકો પર જવાબદારી સોંપીએ અને વિશ્વાસ રાખીએ તો તે જવાબદાર થાય.’

પ્રવાસ એ કેળવણીનું અદભૂત માધ્યમ છે. જીવનશિક્ષણ અને જીવનકૌશલ્ય વિકાસ માટે પ્રવાસ અગત્યનો ફાળો ભજવે છે. આવાસ, પ્રવાસ અને સહવાસ વખતે વ્યક્તિ ખરેખર પરખાય છે. અને નિખરે પણ છે. વળી ભણાવતી વખતે પ્રવાસ દરમિયાન જોયેલું બધું જ ખૂબ કામ આવતું.

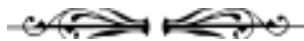
વેકેશનમાં કમાઈને બાળકો પ્રવાસમાં જાય. પૈસા ખૂટે તો લોન ઉપાડે. વાલી પણ ના ન પાડી શકે. પૈસા માગે તો ના પાડેને!

પરંતુ આશા અને વિકાસની મહેચ્છા તો બાળકોને આખી દુનિયા દેખાડવાની છે!

ક્રમશઃ

મો.૯૪૨૮૦૦૦૫૪૧

માર્ચ: ૨૦૨૫

ભય ખલીલ જિબ્રાન

કહેવાય છે કે દરિયામાં પ્રવેશતાં પહેલાં
નદી ભયથી કાંપતી હોય છે.
પહાડોનાં શિખરો પરથી ઊતરીને,
જંગલો અને કબિલાઓ પાર કરીને,
લાંબા વળાંકવાળા જે રસ્તે યાત્રા કરીને
આવી છે,
એને એ વળીવળીને જોયા કરે છે.
સામે અફાટ સમુદ્ર દેખાય છે,
એને લાગે છે કે આમાં પગ મૂકતાં જ
કાયમને માટે ઓગળીને અદૃશ્ય થઈ જવાનું
છે.
પણ હવે બીજો કોઈ રસ્તો નથી.
નદી પાછી વળી શકે નહીં,
કોઈ પાછું વળી શકે નહીં.
અસ્તિત્વમાં પાછું વળવું અશક્ય છે.
નદીએ મહાસાગરમાં પ્રવેશવાનું જોખમ
ખેડવાનું જ છે,
કારણ કે તો જ ડૂર થશે-
કારણ કે તો જ એને ખબર પડશે કે
વાત દરિયામાં ઓગળવાની નથી
પણ સ્વયં દરિયો બનવાની છે.
★ભાવાનુવાદ — વિશાલ ભાદ્રાણી★

વિશાલ ભાદાણી

ગત વર્ષે ભારતમાં લગભગ ૨૩ લાખ ઓનલાઈન ફોડ નોંધાયા! આમાં મોટાભાગના આર્થિક છેતરપિંડીના કેસ છે. જ્યાં માણસ છે ત્યાં છેતરવું અને છેતરાવાનું રહેવાનું અને ટેકનોલોજીએ જેમ બીજી બાબતો સરળ બનાવી છે એમ જ 'આર્થિક છેતરપિંડી' પણ સરળ બનાવી છે ! તો શું બાળકોને આર્થિક વ્યવસ્થાપન ન શીખવવું જોઈએ? સવાલ એ નથી કે બાળકોને નાનપણથી પૈસા પાછળ દોડતાં કરીએ પરંતુ જીવનનાં ઘણાં મહત્વના પાસાંઓ જેનાં પર અવલંબે છે એ આર્થિક બાબતની વાસ્તવિક સમજ મળે એવું ગોઠવવું તો જોઈએ. વિશ્વની ૩૩% શાળાઓએ 'ફાઈનાન્સિયલ લિટરસી' (આર્થિક સાક્ષરતા) નામે એક વિષય ભણાવવાનું ધીમે ધીમે શરૂ કર્યું છે એનો આનંદ છે. પરંતુ, આપણું બાળક જ્યાં ભણવા જાય છે એ શાળામાં આર્થિક શિક્ષણ ન આપવામાં આવતું હોય તો? તો ફિકર નોટ! 'અપ્પ દીપો ભવ:' ચાલો, આપણે ઘેર શું શું કરી શકીએ જેથી બાળકો પોતાનું આર્થિક વ્યવસ્થાપન સરસ રીતે કરી શકે એની યાદી બનાવીએ!

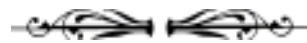
(૧) આર્થિક નિર્ણયોમાં બાળકોને જોડીએ:

બાળકને પ્રત્યેક પસંદગીની પ્રક્રિયામાં ઉતારવું પડશે; દર વખતે બાળકને બદલે આપણે નિર્ણય કરી લઈએ તો એનામાં એ કુનેહ નહીં વિકસે. એણે એની બચતમાંથી કપડાં ખરીદવા છે કે રમકડાં એ પસંદગી બાળક કરે ત્યારે એની સાથે બંનેના લાભાલાભ ચર્ચાએ. તદુપરાંત, પરિવાર માટે પણ કશુંક ખરીદવાનું હોય ત્યારે બાળક સાંભળે એમ ઓછામાં ઓછું બે વખત આપણે સૌને પૂછવું જોઈએ, 'શું

આ વસ્તુની આપણે ખરેખર જરૂર છે? અત્યારે જ જરૂર છે??' આવા પ્રશ્નો બાળકોને અગ્રીમતા નક્કી કરતાં શીખવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, પારિવારિક પ્રવાસમાં જતા પહેલાં આપા પ્રવાસનો અંદાજિત ખર્ચ કેટલો કરીશું એનું આયોજન કરવું જોઈએ અને બાળક જો લખી શકતું હોય તો એની પાસે જ યાદી બનાવવી જોઈએ કે મુસાફરી ખર્ચ, ભોજન, રહેવાનો, ખરીદીનો, ઈમરજન્સી વગેરે ખર્ચનો એક અંદાજ કાઢીએ. જો આમ ન કરીએ તો બાળકો એમ જ માનવા લાગે કે જેટલાં રૂપિયાની જરૂર પડશે એટલા પપ્પા કે મમ્મી પાસે હોય જ છે અથવા હશે જ. આ બહુ જ જોખમી છે. કારણકે આવું વિચારનાર બાળક આગળ જતાં બેફામ બનતું હોય છે અને એને એમ પણ લાગવા લાગે છે કે, 'મારે જેટલાં રૂપિયા જોઈએ એટલાં મને આપવા એ મારાં વાલીની ફરજ છે!' આના બદલે આર્થિક નિર્ણયોમાં બાળકોને સાથે રાખીએ ત્યારે એને ખ્યાલ આવે છે કે કુટુંબના સામૂહિક રૂપિયા સૌ માટે છે અને ક્યારેક મારી ઈચ્છા પ્રમાણે મને ન પણ મળે.

હવે તો મોબાઈલમાં એવી એપ્લીકેશન (દા.ત. Home Budget, Piggybot, Bankaroo વગેરે) પણ આવે છે જેમાં આપને આવક, જાવક અને ખર્ચની વિવિધ માહિતીઓ દાખલ કરીએ તો એ આપણને ઝડપથી બધી ગણતરીઓ કરી આપે છે. બાળકનું બચત-બોક્સ બનાવીએ એમાં ત્રણ વિભાગ બનાવીએ:

૧) નજીકના ભવિષ્યમાં જે વસ્તુ ખરીદવાની છે તે માટેની બચત,

૨) લાંબા સમયે ખરીદી કરવા માટે એકઠાં કરવા માટેની બચત અને

૩) ભગવાનનો ભાગ.

આ ત્રીજો ભાગ પરીવાર માટે અથવા તો બહાર કોઈને કશુંક આપવા માટેની બચત બને જેથી એક બહુ મોટું જીવનમૂલ્ય પણ કેળવાય. આર્થિક બાબતોથી ઊભો થતો તણાવ અટકાવવા માટે બાળપણમાં જ આ બજેટની સમજ આવી જાય તો આગળ જતા અનેક પ્રકારની આર્થિક ગૂંચવણોમાંથી બચી શકાય. બાળકોને રમત રમતા રમતા પણ બજેટીંગ શીખવી શકીએ જેમ કે ‘મોનોપોલી’, ‘નવો વ્યાપાર’, ‘ધ ગેઈમ ઓફ લાઈફ’ કે પછી ‘પે-૩’ જેવી રમતોનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે.

(૨) ખર્ચની મર્યાદા અને જવાબદારી નક્કી કરીએ:

બાળકને એની જરૂરીયાત પૂરી કરવા માટે અઠવાડિયે/ મહીને કેટલા રૂપિયા મળશે એ નક્કી કરીએ. જેથી બાળકોમાં એક મર્યાદિત રકમમાં પોતાની જરૂરિયાતોને કેમ સંતોષવી એની સમજ વિકસે છે. મારાં ભત્રીજા સાથે હું નાસ્તાનો ડબ્બો ખરીદવા માટે ગયો. એણે દુકાનમાંથી એને ગમતો એક સુંદર ડબ્બો પસંદ કર્યો જેમાં લાઈટ થતી હતી અને એની કિંમત રૂ. ૪૦૦/- હતી. મેં એને કહ્યું કે તારાં નાસ્તાના ડબ્બા માટે મારું બજેટ રૂ. ૨૦૦ જ છે એટલે ઉપરના જેટલાં રૂપિયા થાય એ તારી બચતમાંથી ખર્ચીશું. એટલે એણે અનેક ડબ્બાઓ જોયા, તેની કિંમત ગણી અને છેલ્લે તુરંત જ રૂ. ૨૩૦ વાળો એક ડબ્બો પસંદ કર્યો ! આમાં ખર્ચની મર્યાદા અને જવાબદારી બંને નક્કી થયું.

પૈસાને ધીમે ધીમે બચત કરવાથી બાળકોમાં ધૈર્ય વિકસે છે. આજકાલ દરેક બાબતોમાં ઝડપ વધી છે એટલે આપણને સૌને ‘ઈન્સ્ટન્ટ ગ્રેટીફિકેશનની’ ટેવ પડી ગઈ છે અર્થાત્ જ્યારે ઈચ્છીએ ત્યારે સુખ મળવું જોઈએ. આ જોખમી વ્યસન છે. બાળકો માટે કોઈ બાબતની રાહ જોવી થોડી મુશ્કેલ તો છે

પણ એની પણ એક રીત છે. ઉદાહરણ તરીકે, બાળકને એમ કહીને પ્રોત્સાહિત કરી શકાય કે જો એ અમુક વસ્તુ એક અઠવાડિયું મોડી ખરીદે તો તેને અમુક પ્રકારની વિશેષ ભેટ આપી શકાય. મન થાય ત્યારે તુરંત જ ખરીદવાથી ઘણીવાર છેતરવાનું કે વસ્તુ મોઘી મળવાની શક્યતાઓ વધી જાય છે એવી વાતો ઘરમાં વારંવાર કરીએ. ઘણીવાર એવું બને કે આપણે કોઈ વસ્તુ અમુક દિવસો પછી ખરીદીશું એવો નિર્ણય કરીએ ત્યારે એ દિવસો દરમિયાન આપણને સમજાય છે કે હકીકતે તો એ વસ્તુની જરૂર જ નથી. બાળકોને બધું જ તુરંત આપવાથી એમનામાં અધીરાઈ વધે છે અને વસ્તુ ન મળતાં ગુસ્સો અને ચિડીયાપણું વધે છે.

(૩) બાળકની બચતને પ્રોત્સાહન આપીએ :

બાળકોને અઠવાડિયે આપવામાં આવતો ખિસ્સા ખર્ચ ૧૦ દિવસે કરીએ તો? તો એમને ૧૦ દિવસ સુધી પોતાની પોકેટ-મનીનું વ્યવસ્થાપન કરવું પડશે. ક્યારેક પ્રયોગ માટે અઠવાડિયાને બદલે દર બે દિવસે એને પૈસા આપવા. તમે પ્રયોગ દ્વારા જાણી શકો કે તમારાં બાળકની ખર્ચ કરવાની કે બચત કરવાની ટેવ કેવી બની રહી છે ! જ્યારે બાળકને બચત કરતાં શીખવીએ ત્યારે એ પ્રક્રિયાને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે આપણે પણ એની બચતમાં આપણું પ્રદાન ઉમેરીએ. ઉદાહરણ તરીકે બાળક ૧૦ રૂપિયાની બચત કરે તો આપણે એમાં ૫ રૂપિયા ઉમેરીએ. થોડાં મોટા બાળકો માટે બેંકમાં સેવિંગ ખાતું પણ ખોલાવીએ જેથી બાળક માટે આર્થિક વ્યવસ્થાપન શીખવા માટેનો એક મોટો ક્લાસ શરૂ થઈ જશે. બાળકે બેંક પર આવતું-જતું થાય ત્યારે અનેક બાબતો શીખવા લાગશે. જેમ કે વ્યાજ કોને કહેવાય, બેંક સ્ટેટમેંટ કેવી રીતે જોવાય, ATM મશીનનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરાય અને સૌથી અગત્યનું બેંકના કર્મચારીઓ સાથે કેવી રીતે વાત કરાય.

(૪) આર્થિક ભૂલોની ચર્ચા કરીએ:

મોટેરાઓ માટે પોતાની આર્થિક ભૂલ કબૂલવી અને સૌને કહેવી એ ખરેખર મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી. આપણે અગાઉ જોયું કે ભારતમાં ઓનલાઈન ફોડની સંખ્યા લાખોમાં છે. સમાચારપત્રોમાં કે ટીવીમાં આવા બનાવોની વિગતો આવ્યા જ કરે છે. તો બાળકો સાથે એની વાતો કરીએ. રીઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા એક સરસ પહેલ કરવામાં આવી છે જેમાં ‘રાજુ અને ૪૦ ચોર’ નામની કે સુંદર કોમિક વાર્તાની ચોપડી તૈયાર કરવામાં આવી છે. આ ચોપડીમાં ચિત્રો અને વાર્તા દ્વારા આપણે ઓનલાઈન ફોડનો શિકાર થતાં કેવી રીતે બચી શકીએ તેનાં ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે (આ પુસ્તિકા ઓનલાઈન ફોડમાં ડાઉનલોડ કરી શકાય છે. તો દેર ક્રિસ બાત કરી...ગૂગલ કરો મારાં વાલીડા..!) બાળકો ક્યારેક કોઈ નાની આર્થિક ભૂલ કરે ત્યારે એના પરિણામોની ચર્ચા કરીએ; એવું કેમ થયું એનું પૃથક્કરણ કરીએ અને એનામાં પણ એ સમજ વિકસે એવો ચિંતન અવકાશ એમને આપીએ.

(પ) બાળકોને બજારમાં મોકલીએ:

બાળકોને બજાર સાથે જોડતી વખતે આપણે સજાગપણે કેટલીક બાબતો જોવી જોઈએ. જેમ કે એક માતા બાળકને મોલમાં લઈ જાય છે, ખરીદી કરીને બીલ ચૂકવવા જાય છે અને કાર્ડ સ્વાઈપ કરીને અથવા તો ઓનલાઈન પૈસા ચૂકવે છે. ત્યારે સાથે રહેલ બાળકને એમ જ લાગે છે કે વસ્તુ ખરીદવી તો ખૂબ સહેલી છે એટલે હું જે કહું એ મમ્મી મને કેમ નથી લઈ આપતી? આમાં તો માત્ર એક પ્લાસ્ટિકનું કાર્ડ ઘસવાનું છે! એટલે આ બાળક મોલમાં જ ધમપછાડા શરૂ કરે છે ! એટલે ઘરમાં પૈસા કેવી રીતે આવે છે એની સ્પષ્ટ સમજ મળે એ માટે ક્યારેક માતા-પિતા જ્યાં કામ કરે છે એ જગ્યા જોવા અને કામ દેખાડવાનો એક દિવસ રાખી શકાય. થોડાં મોટા થતાં બાળકોને શાકભાજી, સ્ટેશનરી અને નાસ્તા જેવી બાબતો સ્વતંત્ર રીતે ખરીદી કરવા માટે મોકલવા

જોઈએ. આમ કરવાથી તમે જોશો કે બાળકો પૈસાને સાચવતા, વસ્તુને સાચવીને લાવતા, હિસાબ કરતા તો આવડશે જ અને જે દુનિયામાં એને આગળ જઈને આ બધું જ કરવાનું છે એનો પરિચય કેળવશે.

પૈસાનું વિજ્ઞાન માત્ર આર્થિક નથી પણ મનોવૈજ્ઞાનિક છે. પ્રત્યેક આર્થિક બાબત સાથે નિર્ણયો લેવાની પ્રક્રિયા જોડાયેલી છે. બાળકોને આર્થિક વ્યવસ્થાપન શીખવવાનો હેતુ સ્પષ્ટ નિર્ણય લેતા શીખવવાનો છે, લીધેલા નિર્ણયના પરિણામોનું અનુમાન કરતાં શીખવવાનો છે, બદલાતા સમય સાથે પૈસા સાથે જોડાયેલ સંબંધોની જટિલતા સમજાવવાનો છે અને સાથોસાથ નિરાંતે ઊંઘ આવે એ માટે પૈસાને મગજમાં કેમ ઘૂસવા ન દેવો એ જાદુ શીખવવાનો પણ છે!

તો હવે બાળકોને આપવાના સંસ્કારોની યાદીમાં આર્થિક સંસ્કાર ઉમેરીએ???

શ્રદ્ધાંજલિ

● પૂર્વસાંસદ અને લોકભારતીના શુભેચ્છક શ્રી રાજેન્દ્રસિંહજી રાણાના માતુશ્રી ચંદ્રાબા ઘનશ્યામસિંહજી રાણાનું તા. ૨૬-૦૨-૨૦૨૫ના રોજ ૮૮ વર્ષની ઉંમરે ભાવનગર મુકામે દુઃખદ અવસાન થયેલ છે.

● મોજલીશાળાના આચાર્ય શ્રી મહાશંકરભાઈ પંડ્યાના માતુશ્રી ઊજમબહેન રવજીભાઈ પંડ્યાનું તા. ૧૮ના રોજ ૧૦૮ વર્ષની વયે ટીમાણા મુકામે દુઃખદ અવસાન થયું.

સમગ્ર લોકદક્ષિણામૂર્તિ પરિવાર તેઓના પરિવારો ઉપર આવી પડેલ આ દુઃખદ આઘાતને સહન કરવાની શક્તિ આપે અને દિવંગત આત્માઓને પરમ શાંતિ મળે તેવી પ્રભુ પ્રાર્થના કરી શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરે છે.

ટીના દોશી

જન્મવર્ષ: ૧૬૭૫, જાતિ: સ્ત્રી, ધર્મ: હિંદુ, ઉંમર: ૨૫ વર્ષ, પિતા: હંબીર રાવ મોહિતે, સામાજિક સ્થિતિ: પરિણીત, પતિ: રાજારામ ભોંસલે, સંતાન: બે બાળક...

આ વિગતોમાં કશું જ અસમાન્ય કે અસાધારણ નથી. સત્તરમી સદીની કોઈપણ સ્ત્રીનો પરિચય આવો હોઈ શકે. પણ આ વિગતો ધરાવતી સ્ત્રીનું નામ પડે એટલે આ જ માહિતી અસાધારણ બની જાય. એ નામ એટલે: તારાબાઈ.. નામ એ જ ઓળખ. ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી મોગલ સામ્રાજ્યનો ધ્વંસ કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવનાર પરાક્રમી યોદ્ધા. અઢારમી સદીમાં મોગલોના વિસ્તારમાં મરાઠા નેતૃત્વનો પાયો નાખનાર વીરંગના રાણી !

તારાબાઈ એટલે મરાઠા 'જાણીતા રાજા' છત્રપતિ શિવાજીની પુત્રવધૂ અને રાજારામની પત્ની. તારાબાઈની રગોમાં રાજવંશી રક્ત ભલે નહોતું, પણ સાહસ અને વીરતા એની નસનસમાં વહેતી. એને રુંવે રુંવે શૌર્ય ટપકતું. શિવાજીના લશ્કરના સરસેનાપતિ હંબીર રાવની દીકરી હોવાને કારણે નાનપણથી જ તલવારબાજી, તીરંદાજી, ઘોડેસવારી, લશ્કરી વ્યૂહરચના, રાજનીતિ અને શાસનકળા સંબંધિત તમામ વિષયોમાં એણે સઘન તાલીમ લઈને કૌશલ્ય મેળવેલું.

માત્ર આઠ વર્ષની ઉંમરે તારાબાઈનાં લગ્ન રાજારામ સાથે થયાં. દરમિયાન, ૧૬૮૦માં શિવાજીનું મૃત્યુ થઈ ગયેલું. શિવાજીના જયેષ્ઠ પુત્ર સંભાજીનો રાજ્યાભિષેક થયો. પરંતુ રાજકાજનો દાયકો પૂરો થતાં પહેલાં મોગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબ ત્રાટક્યો. ૧૬૮૬માં બીજાપુર અને

૧૬૮૭માં ગોલકોંડાનું સમૃદ્ધ સામ્રાજ્ય જીતી ચૂકેલા ઔરંગઝેબે પોતાની સઘળી શક્તિ મહારાષ્ટ્રના પશ્ચિમી ઘાટના કિલ્લાઓમાં ભરાયેલા મરાઠાઓ ભણી કેન્દ્રિત કરી. મોગલો પશ્ચિમી મહારાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ્યા. ધસમસતાં ઊછળતાં મોજાં દરિયાકિનારે પછડાય અને બાળકે બાંધેલા રેતીના ઘર ભાંગીને ભુક્કો થઈ જાય એમ મહાકાય મોગલસેનાના આક્રમણથી મરાઠા કિલ્લાઓ પતાંના મહેલની જેમ ટપોટપ ધરાશાયી થવાં લાગ્યાં. અંતે રાજધાની રાયગઢ પણ ભાંગી પડી. સંભાજીને કૂરતાથી મોતને હવાલે કરાયો. તેના પુત્ર શાહુને, મરાઠાઓ વિરુદ્ધના જંગમાં સોદાબાજી કરવા ક્યારેક કામ લાગશે એમ માનીને, બંદી બનાવીને ઔરંગઝેબ પોતાની સાથે લઈ ગયો.

હવે સંભાજીનો નાનો ભાઈ રાજારામ સિંહાસનનો વારસ થયો. ઔરંગઝેબ અને તેની મોગલસેનાથી લપાતોછુપાતો રાજારામ દક્ષિણમાં જિંજના કિલ્લે પહોંચ્યો. ત્યાં બેઠાં બેઠાં મહારાષ્ટ્રમાં સરદાર રામચંદ્ર નીલકંઠના વડપણ હેઠળ ગેરીલા લડાઈનું સંચાલન કરવા લાગ્યો. આ જ રામચંદ્ર નીલકંઠ તારાબાઈનો ગુરુ હતો. ગુરુથી શિષ્યા સવાઈ સાબિત થઈ. તારાબાઈ અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યામાં નિપૂર્ણ થઈ. ઔરંગઝેબના સરદાર ઝુલ્ફીકાર ખાને જિંજ પર કબ્જો કર્યો, પણ એ પહેલાં લગાતાર નવ વર્ષ સુધી ઔરંગઝેબને ટક્કર આપ્યા પછી રાજારામ જિંજ છોડીને મહારાષ્ટ્ર આવ્યો. પણ ૧૭૦૦માં એ પ્રભુને પ્યારો થઈ ગયો.

ઔરંગઝેબની ખુશીનો પાર ન રહ્યો. હવે આંકડે લાગેલા મધની જેમ મરાઠા સામ્રાજ્ય હાથવેંતમાં જણાયું.

મરાઠા સામ્રાજ્ય નધણિયાતું બન્યું હોવાથી સરળતાથી આંચકી લેવાશે, એવું ઔરંગઝેબ માનતો હતો. પણ એ એનો ભ્રમ સાબિત થયો. અત્યાર સુધી રાણીવાસમાં પરદા પાછળ રહેલી રાજરામની પચીસ વર્ષની પત્ની ‘ઘર અંબિકા, રણ ચંડિકા’ બનીને મહારાણી ‘તારાબાઈ’ની સ્વતંત્ર ઓળખ સાથે બહાર આવી. ચાર વર્ષના પુત્ર શિવાજી બીજાને રાજસિંહાસને બેસાડીને સત્તાનાં સૂત્રો સંભાળી લીધાં. મોગલોની કેદમાં રહેલા સંભાજીના પુત્ર શાહુનો રાજગાદીના વારસ બનવાનો દાવો તેણે ફગાવી દીધો. તારાબાઈએ મરાઠા સરદારોને લાંચ આપીને, મીઠી વાતોથી ભોળવીને અને ફોસલાવીને પોતાને સહકાર આપવા સમજાવી લીધા. અને પોતાના પ્રબળ પ્રતિસ્પર્ધી એવા રાજરામની બીજી પત્ની રાજસબાઈ અને તેના પુત્ર સંભાજી બીજાને કારાવાસમાં ધકેલી દીધા. મરાઠા સામ્રાજ્યની મહારાણી બની ગઈ.

ઔરંગઝેબ જેને બીકણ સસલી માનતો હતો એ તો બહાદૂર સિંહણ નીકળી. તારાબાઈએ ૧૭૦૦થી ૧૭૦૭ના ગાળામાં એકલે હાથે ઔરંગઝેબની સેના સામે મરાઠાસૈન્યની દોરવણી કરી. તે સામેથી હુમલો કરતી, કિલ્લાઓ વચ્ચે ધૂમી વળીને માણસો અને સંસાધનો એકત્ર કરતી તથા સૈનિકોને પાનો ચડાવતી. તારાબાઈએ પોતાના અમલદારોનું દિલ જીતીને એકહથ્થુ શાસન એવી રીતે ચલાવ્યું કે પ્રત્યેક મરાઠા સરદાર તેના આદેશનું પાલન કરતો.

તારાબાઈનો નિયમ એવો હતો કે રાજનીતિ, રણનીતિ અને કૂટનીતિમાં દુશ્મન પાસેથી પણ નિઃસંકોચ પાઠ શીખવા. ઔરંગઝેબ બેય પક્ષના સરદારોને લાંચ આપતો. તારાબાઈએ પણ એ પદ્ધતિ સારી પેઠે અપનાવી લીધી અને અમલમાં પણ મૂકી દીધી. કાબે અર્જુન લૂંટિયો, વહી ધનુષ વહી બાણ. ઔરંગઝેબના શાસનના અંત સુધીમાં મરાઠાઓની સત્તા ચંદ્રની ચડતી કળાની જેમ દિવસે ન વધે એટલી રાત્રે ને રાત્રે ન વધે એટલી દિવસે વધતી જ ગઈ.

વધતી જ ગઈ. તારાબાઈના કુશળ નેતૃત્વમાં મરાઠા સામ્રાજ્ય કળાયેલ મોર જેવું સમૃદ્ધ, શક્તિશાળી અને પ્રભાવશાળી બની ગયું.

ઔરંગઝેબ અકળાયો. પોતે શેર હતો, પણ તારાબાઈ સવાશેર નીકળી. પોતાના ભ્રષ્ટ સરદારોને કારણે સેનાની સ્થિતિ સઢ વિના હાલકડોલક થતા વહાણ જેવી થઈ ગયેલી. એથી ઔરંગઝેબે મરાઠાઓ વિરુદ્ધના અભિયાનનું સુકાન પોતે જ સંભાળી લીધું. ૧૭૦૧થી ૧૭૦૬ સુધીમાં એણે એક પછી એક મરાઠા કિલ્લાઓ જીતી લીધા. ઔરંગઝેબનો મુકાબલો કરવા તારાબાઈએ જૂના લશ્કરી સૂત્ર ‘અપરાધ જ શ્રેષ્ઠ સંરક્ષણ છે’ અનુસાર મુત્સદીભર્યું પગલું ભર્યું. તેના પોતાના કિલ્લાઓ ઔરંગઝેબના હાથમાં સરકતા હોવા છતાં દર વર્ષે તે પચાસ હજારનું સંખ્યાબળ ધરાવતી વિશાળ સેના મોગલક્ષેત્રમાં, ઉત્તરમાં દૂર દૂર માળવા અને ગુજરાત સુધી મોકલતી. તારાબાઈના સંચાલનમાં મરાઠા સેના મોગલ વિસ્તારોમાં જ દરોડા પાડતી. તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મોગલ પ્રદેશમાં કાયમી ધોરણે વસૂલીમથકો સ્થાપવાનો હતો. તારાબાઈનાં દળોએ મોગલ વિસ્તારોમાં સમાંતર સત્તા ઊભી કરી દીધી. મરાઠા સરદારોએ આપસમાં જિલ્લાઓની વહેંચણી પણ કરી લીધી. પ્રાંતીય ગવર્નરો અને મહેસૂલવેરો તથા માર્ગકર ઉઘરાવનારાઓ પણ નીમી દીધા. મોગલ ઈતિહાસકાર ખફી ખાન અનુસાર, મહિનાઓ અને વર્ષો સુધી પત્ની અને બાળકો સાથે, તંબૂ અને હાથીઓ સાથે તેઓ મોગલ વિસ્તારમાં પડ્યાપાથર્યા રહ્યા. તેમના સાહસે બધી હદ વટાવી દીધેલી. તારાબાઈની દૂરંદેશી અને અચૂક નિર્ણયોનું પરિણામ રણમેદાન અને મંત્રણાકક્ષમાં પણ સ્પષ્ટ જોઈ શકાતું હતું.

તારાબાઈની કુનેહ, કુશળતા અને કોઠાસૂઝને કારણે ઔરંગઝેબના મનની મનમાં જ રહી ગઈ. પોતે જેને મગતરું સમજતો હતો એ મહારથી સાબિત થવાથી મોગલ બાદશાહ

મરાઠા સામ્રાજ્યને આંગળી સુદ્ધાં ન અડકાડી શક્યો. વસવસા સાથે ૨ માર્ચ ૧૭૦૭ના ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ થયું. તારાબાઈ માટે આ ઘટના એ એક પ્રકારે દુર્ઘટના જ પુરવાર થઈ, કારણ મોગલ સામ્રાજ્યમાં શિખરે ગાબડું પડતાં શૂન્યાવકાશ સર્જાયો. એથી મોગલોએ ‘ભાગલા પાડો ને રાજ કરો’ની નીતિ અખત્યાર કરી. મરાઠા સિંહાસનના વારસદાર એવા સંભાજીના પુત્ર શાહુને મોગલોએ કેદમુક્ત કર્યો અને તારાબાઈની સામે ખડો કરી દીધો. શાહુએ મરાઠા સામ્રાજ્ય પર દાવો કર્યો. તારાબાઈએ સરદારોને શાહુ સામે લડવા મોકલ્યા. પણ તે રાજગાદીનો સાચો વારસ હોવાથી અને પુરુષ હોવાથી પણ એક પછી એક સરદાર તેની છાવણીમાં ભળી ગયા. ૧૭૦૮માં પેશવા બાલાજી વિશ્વનાથ અને મોગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહ પહેલાની સહાયથી શાહુએ વિજયશ્રીની વરમાળા પહેરીને સાતારા પ્રવેશ કર્યો. તારાબાઈ એમ સહેલાઈથી નમતું જોખે એમ નહોતી. એણે કોલ્હાપુરમાં પ્રતિસ્પર્ધી દરબાર શરૂ કર્યો, પણ શાહુ અને રાજસબાઈએ મળીને રાજારામના પુત્ર સંભાજી બીજાને કોલ્હાપુરની ગાદીએ બેસાડી દીધો. તારાબાઈ અને તેના પુત્ર શિવાજી બીજાને કારાવાસમાં ધકેલવામાં આવ્યા. તારાબાઈની પડતી શરૂ થઈ. તારાબાઈ સોળ વર્ષ કારાવાસમાં રહી, જ્યાં તેના પુત્ર શિવાજી બીજાનું મૃત્યુ થયું.

દરમિયાન, શાહુને ગંભીર માંદગીએ ભરડો લીધો. રાજગાદીનો કોઈ સીધી લીટીનો વારસદાર નહોતો. ત્યારે તારાબાઈએ કોથળામાંથી બિલાડું કાઢ્યું. લાગ જોઈને સોગઠી મારી કે પોતાના પુત્રના મૃત્યુ પછી પન્હાળામાં તેના પુત્ર રામરાજાનો જન્મ થયેલો. પણ રાજસબાઈના ભયને લીધે ગામડે એક બ્રાહ્મણ દંપતીને રામરાજાને ઉછેરવા આપેલો. અને હવે એ રાજગાદીએ બેસવાને લાયક થઈ ગયો છે... શાહુને તારાબાઈની વાતમાં વિશ્વાસ બેઠો. પણ શાહુની

પત્ની સકવારબાઈને તારાબાઈ દીઠી ગમતી નહોતી. એ તારાબાઈને ધિક્કારતી. એટલે શાહુને રામરાજાને ખોળે ન લેવા દીધો. શાહુએ સામ્રાજ્યના ભાવિને ધ્યાનમાં રાખીને ઓક્ટોબર ૧૭૪૮માં પેશવા બાલાજી બાજીરાવને એવી રીતે સત્તા હસ્તાંતરિત કરી કે પેશવા શાસક રહે અને રાજા કઠપૂતળી. વર્ષને અંતે શાહુનું મૃત્યુ થયું.

એક પ્રતિનિધિમંડળ રામરાજાને શોધી લાવ્યું. માર્ગદર્શક હેઠળ ૧૭૫૦માં રાજારામ બીજા તરીકે એને રાજપાટ સોંપ્યું. બાલાજી બાજીરાવ અને તારાબાઈ માર્ગદર્શક બન્યાં. જોકે ખરી સત્તા તો પેશવાના હાથમાં જ હતી. પેશવાએ દરબાર સાતારાથી પૂણે ખસેડી લીધો. તારાબાઈને સાતારામાં જ રહેવા દીધો. ધીમે ધીમે રાજારામ બીજાની નિકટતા નાનાસાહેબ પેશવા સાથે વધતી ગઈ. એ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવા લાગ્યો. સત્તાપિપાસુ તારાબાઈના કઠ્ઠામાં ન રહ્યો, એટલે તારાબાઈએ એ પોતાનો પૌત્ર હોવાનું નકાર્યું. અંતે એણે રાજમાતા બનીને શોભાના ગાંઠિયા જેવા શાસક તરીકે રહેવાનું કબૂલ કર્યું. એ નિયમિત દરબાર ભરતી, મંદિરોનું નિર્માણ કરાવતી અને ફરમાનો બહાર પાડતી. ક્યારેક દેખાવ ખાતર પેશવા તેની સલાહ લેતા. તારાબાઈ ૮૬ વર્ષની થઈ ત્યારે ૧૭૬૧માં પાણીપતમાં અહમદ શાહ અબ્દાલી સામે મરાઠાઓએ ભારે પછડાટ ખાધેલી. ભારતીય યુદ્ધોની રોમાંચક ગાથાઓનો એ સૌથી લોહિયાળ ઈતિહાસ ગણાય છે. એના છ મહિના પછી જ ૯ ડિસેમ્બર ૧૭૬૧ના દિવસે તારાબાઈનું મૃત્યુ થયું.

તારાબાઈ નસીબદાર પણ હતી અને કમનસીબ પણ. મરાઠા સામ્રાજ્યનો સૂર્યોદય જોયો એટલે નસીબવંતી અને કમભાગી એટલા માટે કે મરાઠા સામ્રાજ્યનો સૂર્યાસ્ત પણ એણે જોવો પડ્યો !

મોબાઈલ: ૯૮૯૮૦૭૦૨૦૫

પુસ્તક 'શિક્ષકકથાઓ'- લેખક દિલીપ રાણપુરાએ જેમની પાસેથી જીવનની કેળવણીની દિશા સાંપડી તે બધા જ ગુરુઓને વંદન સાથે અર્પણ કર્યું છે. જેની પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૯૮માં અને પુનર્મુદ્રણ માર્ચ ૨૦૦૦માં થયેલું છે. પુસ્તકનું પ્રકાશન ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય દ્વારા કરવામાં આવેલ છે.

પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં સાહિત્યકાર અને કેળવણીકાર મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' લખે છે કે, 'શ્રી દિલીપ રાણપુરા લોકપ્રિય ને ફળદ્રુપ નવલકથાકાર છે. ગુજરાત તેમની નવલકથાઓ રસપૂર્વક વાંચે છે. પણ મૂળે શિક્ષક. વર્ષો સુધી શિક્ષકનું જીવન ગાળ્યું. ગામગામનાં પાણી પીધાં. આ આવકાર્ય પુસ્તકમાં એમણે એમના સંપર્કમાં આવેલા કેટલાક ધરતીના લૂણ જેવા શિક્ષકોનાં રેખાચિત્રો કે જીવનચિત્રો આપ્યાં છે તે સારું કર્યું, કારણકે સમાજ ભલે પંતુજીને તુચ્છ ગણે ને તલાટીને માથે ચડાવે, પણ આખરે શિક્ષક જ સમાજના ધારણ, પોષણ અને સત્વસમૃદ્ધિનો પોષક ને રક્ષક છે. આજે તે બીજા ઘણાની જેમ પોતાનો ધર્મ ચૂક્યો દેખાય છે. પણ એમાંયે શિક્ષક નામને શોભાવનારા પડ્યા છે.'

શિક્ષકકથાઓ પુસ્તકના લેખક 'થોડુંક...' લખે છે કે, 'અહીં જે શિક્ષકો વિષે લખાયું છે, તેટલામાં જ ઉત્તમ શિક્ષકો ગુજરાતમાં છે તે અભિપ્રેત નથી. બીજા સેંકડો ઉત્તમ શિક્ષકો ચૂપચાપ કામ કરતા જ હોય છે. તેમના સુધી કોઈ પહોંચે ને 'આ રહ્યા ગુજરાતના ઉત્તમ પ્રાથમિક શિક્ષકો...' તેમ ગૌરવથી કહી શકાય તેવું કામ કોઈ અન્યો પણ કરશે તો મને આનંદ થશે.'

આગિયાએ પ્રગટાવી દીપશિખામાં લેખક મંદુભાઈ માસ્તર કે જેમને પિંડવળ આશ્રમશાળામાં સત્યાવીશ વર્ષ

શિક્ષક તરીકે રહ્યા. જેમના વિશે ચરિત્રલેખમાં લેખક લખે છે કે, 'મંદુ પાસે એ વખતે એનો જવાબ નહોતો પણ અંતરમાં એક દીવો પ્રગટી ગયો હતો. તે દીવો કેટલા ને કેવા અંધારાને દૂર કરે તેની તો તેને કશી ગતાગમ નહોતી. પણ તેના અંતરમાં જે અજવાળું પથરાતું હતું તેથી તેને લાગતું હતું કે એ અજવાળું આગિયાના અજવાળા જેવું નથી. આગિયાની પાંખો પહોળી થાય અને બંધ થાય. એટલા સમયના ઝબકારા જેવું અજવાળું ન તો મને ઉજાળે કે ન તો મારા મલકને! એ અજવાળાનું આયુષ્ય પણ કેટલું? ના, મારે તો સતત સૂસવાતા વાયરા વચ્ચે પણ ભલે ધ્રુજતી હોય તેવી દીપશિખા બનવું છે.' જેવા સંકલ્પ સાથે શિક્ષકના વ્યવસાયમાં આવ્યા છે.

શિક્ષક લોકસહયોગ દ્વારા શાળા અને ગ્રામવિકાસ કેવી રીતે કરી શકે તે માટે અજીતસિંહ સોલંકીની કથા 'વિકલ્પ વગરનો સંકલ્પ' વાંચીએ એટલે બધા જ પ્રશ્નના જવાબ મળી જાય. ગ્રામજનો અને શ્રેણીઓમાં આ શિક્ષક શ્રદ્ધાનું કેન્દ્રબિંદુ બની ગયો હશે. એક શિક્ષકની આંતરસૂઝ, નિષ્ઠા, મહેનત, સમર્પણ અને સંવેદના કેવું સુફળ આપે તે માટે અજીતસિંહનું ઉદાહરણ દીવાદાંડીરૂપ છે.

અબ્બાસીભાઈએ લીંબડી અધ્યાપનમંદિર (હાલ ડાયેટ સુરેન્દ્રનગર)માં પીટીસી પૂર્ણ કરી પાટડી તાલુકાની આદરિયાણા પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. અબ્બાસીભાઈએ અહીં ભણાવતાં ભણાવતાં નવા શૈક્ષણિક પ્રયોગો કરવાના શરુ કર્યા. જેથી શિક્ષણકાર્ય સરળ બને, વિદ્યાર્થીઓને બોજરૂપ ન લાગે અને છતાં જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થયા કરે. અબ્બાસીભાઈએ વિદ્યાર્થીઓને શૈક્ષણિક રમકડાં

બનાવવા પ્રોત્સાહિત કર્યા. જેમાં ઉંદર બિલાડી, શૈક્ષણિક વિમાન, અંકદર્શન, પર્યાવરણ ચક્ર, માપન મોડેલ ઉપરાંત સંગીતના રમકડાં પણ બનાવ્યાં. સતત પ્રવૃત્તિઓનું શોધન, જ્ઞાનવર્ધક સભાઓ દ્વારા વાલીસંપર્ક કરવો જેવી અસંખ્ય કામગીરી આપણને શિક્ષકકથાઓ પુસ્તકમાં વાચવા મળે છે.

સાયલા તાલુકાના ધજળા આશ્રમશાળાના આચાર્ય રવજીભાઈ તલસાણિયા શિક્ષક, સંસ્કૃતિ, સાહિત્ય અને સંગીતની અસ્મિતાનો સંવર્ધક છે. જુદીજુદી ભાતીગળ સામગ્રીનો સંગ્રહસ્થાન (મ્યુઝિયમ કક્ષાનું) બનાવેલ છે. જે કલાત્મક છે તેના સંગ્રહનું શિક્ષણ કેવી રીતે કરાવી શકાય તેના માટે તો રૂબરૂ જ મુલાકાત કરવી રહી. આપની કલાકારીગરી લુપ્ત થતી ગઈ તેની પાછળનું પણ કારણ છે કે આપને શિક્ષણ આપીએ છીએ, કેળવણી નહીં. કેસરીસિંહ પરમાર વિશે ‘નિષ્ઠાનું પરિણામ’ લેખ વાંચીએ એટલે નિષ્ઠાપૂર્વક અને સમર્પિતતા સાથે કરેલ કામના સ્વરૂપે સમાજ અને વિદ્યાર્થીએ કરેલ સન્માન આગળ તમામ સન્માનો અને પુરસ્કાર ટૂંકા પડે. આ કથા વાંચીએ એટલે આપને શિક્ષક પરંપરાના વંશજ હોવાનો ગર્વ થાય.

શિક્ષક એક માળી છે તેને વર્ગખંડ-શાળામાં રહેલાં તમામ ફૂલડાંની માવજત કરી ઉછેરવાના છે. જે સુગંધની સુવાસ સમાજમાં પ્રસરવાની છે. આવા શિક્ષક એટલે ચમનલાલ હી. મોરબિયા. આવા શિક્ષકને આદર્શ કે શ્રેષ્ઠ શિક્ષક માટેના પ્રમાણપત્રો કે સન્માનપત્રો મેળવવા માટે ક્યાંય ટપ્પા નહીં ખાવા પડે. સાચા શિક્ષકોના ભાવ સરોવરમાંથી એક બિંદુ જો આજના શિક્ષકોના હોઠ સુધી પહોંચે તોય કેટલું બધું કામ થાય, ખરું ને ?

‘શિક્ષક વાચક બને તો..’ નિબંધમાં પ્રતાપભાઈ ત્રિવેદી, માલપરા પ્રાથમિક શાળા. કે જેમણે ગ્રામ સુધારણા, સ્વાવલંબન, સંપ, આરોગ્ય, શિક્ષણ વગેરેનું કામ કરવા ગામને ખરા અર્થમાં ગ્રામનિર્માણ, ગોકુળિયું ગામ કરવાની કેળવણી મળે. લોકભારતીની તાલીમ અને આંતરિક ધગશ

બંનેનો શુભગ સમન્વય થઈ ગયો પછી તો પૂછવું જ છું!

એક વ્યક્તિને કોઈ ચેલેન્જ કરે કે ભાઈ ‘શિક્ષક થવું સહેલું નથી...’ અને ગામડાનો એક નવયુવાન સ્વીકારી લે છે અને એક ધીરૂભા નામના શિક્ષકનો જન્મ થાય છે. આ શિક્ષકે કરેલી કામગીરીની કથા વાચવા કરતા શિક્ષક તરીકેના વ્યવસાયમાં અમલીકૃત કરવા જેવી છે. ભાવનગર જિલ્લાના ઘોઘા તાલુકાના ખડકાળ અને ડુંગરાળ વિસ્તારની મોટા ખોખરા ગામની ‘તાળાં વગરની શાળા’ જે ગામમાં સામતભાઈ ડાભી એક વેદકાલીન શિક્ષક.

‘પંખીપ્રેમી શિક્ષક’ બળવંતસિંહ ઝાલા, ‘ઊંડા ચીલા’ પાડનાર મહેન્દ્રભાઈ ત્રિવેદી, રાજસ્થાનના ભોમતળાવ ગામના ‘ગુજરી’ બેન, ‘લુવારી ભડ રે’જે’ લેખના નાયક કરશનદાસ. આ લેખ વાંચીએ ત્યારે એમ થાય કે, ‘મધરાતે મારા ઘરની ખડકીની સાંકળ ખખડાવી મને જગાડનાર શિક્ષક જેવા શિક્ષકો આ દેશને ઊઘડાવી એમના તમસભર્યા અંતરમાં કેળવણીની નાનકડી ચિનગારી પ્રગટાવે એ દિવસો ક્યારે આવશે ?’

‘ઊડનની ઉડાન’ લેખમાં ચંદુભાઈ મકવાણા, ‘નામ નાનુ, કામ મોટું’ના લેખમાં ગારિયાધાર તાલુકાના મોટા ચારોડિયાના કર્મઠ શિક્ષક નાનુભાઈ ત્રિવેદીનો પરિચય પ્રેરણાદાયી છે. ‘શિક્ષણ સાચી આંખ’માં જયશ્રીબેનનો જયશ્રી થાય તેવું તેમનું કામ છે. એક પ્રજ્ઞાયક્ષુ શિક્ષિકા સમસ્ત જગતને સંદેશ આપે છે કે, ‘શિક્ષણ જ સાચી આંખ છે. તેને ક્યારેય અંધાપો આવશે નહીં.’

આમ, કુલ સોળ પ્રકરણમાં કથાઓ આલેખવામાં આવી છે. આ પુસ્તકના લેખક પણ એક પ્રાથમિક શિક્ષક તરીકે જ સેવાનિવૃત્ત થયેલા છે. તેઓએ શિક્ષકનું દર્શન કરી શિક્ષકકથાઓ આલેખી છે. દરેક કથાનું વિવરણ અહીં નથી મૂકી શકાયું. થોડામાં ઘણું...

પ્રાચાર્ય

જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન-સુરેન્દ્રનગર

ભાણદેવ

એક સમર્થ અધ્યાત્મપુરુષની સન્મુખ ઉપસ્થિત થયો.
કાંઈક આકોશપૂર્વક બોલી ઊઠ્યો:

‘જીવનમાં બધું જ બરાબર છે અને છતાં સતત એમ લાગ્યા કરે છે -જીવનમાં કાંઈ જ બરાબર નથી. આ શું છે? કહો! કહો! આ શું છે?’

તેમણે સસ્મિત, સસ્નેહ ઉત્તર આપ્યો :

‘જીવનમાં બધું જ બરાબર હોય અને છતાં જીવનમાં કાંઈ જ બરાબર નથી, એમ અનુભવાય આ જ અધ્યાત્મયાત્રાનો યથાર્થ પ્રારંભ છે ! મને તમારા જીવનની પૂર્વદિશામાં અરુણરંગી આભા દેખાય છે. તમને દેખાય?’

‘મને તો કાંઈ દેખાતું નથી !’

‘તો તમને શું દેખાય છે?’

‘સૌને જેમાં સાંગોપાંગ સાર્થકતા દેખાય છે, તેમાં પણ મને તો સાંગોપાંગ નિરર્થકતા દેખાય છે !’

‘એ જ છે અરુણરંગી આભાનું પ્રધાન લક્ષણ !’

‘તમે મારી મજાક ઉડાવો છો?’

‘ના, બેટા ! હું તારી મજાક નથી ઉડાડતો !’ તેઓ હવે ‘તમે’માંથી ‘તું’માં આવી ગયા. તેમણે હવે મને પોતાનો ગણ્યો. મને ગમ્યું. ‘તો ઉપાય શો?’ મેં અશ્રુ વહાવતાં ભાવે પૂછ્યું. તેમણે મારા ખભા પર હાથ મૂકીને કહ્યું:

‘ઉપાય એક જ છે અને અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. ઉપાય છે આત્મપ્રાપ્તિ !’

‘પણ આત્મા તો મારું જ સ્વરૂપ છે. આત્મા મને પ્રાપ્ત હોવા છતાં અપ્રાપ્ત શા માટે છે? આત્મા મને પ્રાપ્ત કેમ નથી? શા માટે નથી? મારા જ આત્માની મને પ્રાપ્તિ કેમ નથી? મારો શો અપરાધ છે? મારા સ્વરૂપથી હું વંચિત શા માટે? કોણે અમારી વચ્ચે આ પાપિણી દીવાલ ઊભી કરી

દીધી છે? અત્યારે જ, આ જ ક્ષણે મને મારો આત્મા શા માટે પ્રાપ્ત થતો નથી?’ મને લાગ્યું કે મારાં આવાં આકોશયુક્ત વચનો સાંભળીને આ મહાપુરુષ મારા પર નારાજ થશે અને મને ઠપકો આપશે, પરંતુ તેમ બન્યું નહિ. તેમના કરુણાર્દ્ર નયનો થોડા ઉપર ચડ્યા અને થોડી વાર અટકીને મારા વાંસા પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં બોલ્યા:

‘યાદ રાખજે, બેટા ! જીવનભર યાદ રાખજે ! તારા અધ્યાત્મપથમાં તારા સિવાય કોઈ બાધારૂપ નથી. તારા અને તારા આત્મા વચ્ચે તારા સિવાય કોઈ દીવાલ નથી. તને આ જ ક્ષણે તારા આત્મા સાથે એકરૂપ બનતાં તારા સિવાય કોઈ રોકી શકે નહિ !! અને બેટા, યાદ રાખજે! ભગવાનની કૃપા અને સદ્ગુરુની સહાય આ બે સિવાય, તારી અધ્યાત્મયાત્રામાં તારા સિવાય કોઈને રસ નથી. માતાપિતા, મિત્રો, સ્નેહીજનો આ સૌને તારા ભૌતિક યોગક્ષેમમાં રસ હોઈ શકે, પરંતુ તારા આધ્યાત્મિક વિકાસમાં તારા સિવાય કોઈને નહિ !! તારી અધ્યાત્મયાત્રામાં કે તારી આત્મપ્રાપ્તિમાં બાધારૂપ અને સહાયરૂપ માત્ર તું જ છે અને એક માત્ર તું જ છે!’

મેં પ્રણામ કરીને વિદાય માગી. તેમણે વિદાયવચન કહ્યું: ‘આ તારી જવલંત અભીપ્સા જ તને પહોંચાડી દેશે. કલ્યાણસ્વરૂપ ભગવાન તારું કલ્યાણ કરો.’

મેં બહિરંગ વિદાય તો લીધી, પરંતુ વિદાય સહેલી ઘટના નથી. મારી અંદર ઘમસાણ મચી ગયું.

સમજ્યો ! હા, સમજ્યો ! મારી અધ્યાત્મયાત્રામાં અને તદનુસાર મારી આત્મપ્રાપ્તિમાં મારા સિવાય કોઈ બાધારૂપ નથી. મારા અને મારા આત્મા વચ્ચે મારા સિવાય કોઈ દીવાલ નથી. જો હું મારી પ્રયંડ અભીપ્સા સાથે મારી

આત્મપ્રાપ્તિ માટે ઉદ્યત બનું તો તેમાં મને કોઈ રોકી શકે નહિ.

હું મારા યથાર્થ આત્મસ્વરૂપથી વંચિત છું, તેમાં મારા સિવાય કોઈ કારણરૂપ નથી. અવિદ્યા બાધારૂપ નથી? આ અવિદ્યા તટસ્થ શક્તિ છે અને તેને આધીન રહેવું કે નહિ, તે મારી સાર્વભૌમ સ્વતંત્રતા છે. મારી આત્મપ્રાપ્તિની ઘટનામાં અવિદ્યા ત્યાં સુધી જ બાધારૂપ બની શકે છે, જ્યાં સુધી હું અવિદ્યાનો સ્વીકાર કરું છું. જો હું અવિદ્યાનો ઈનકાર કરું તો બ્રહ્માંડની કોઈ શક્તિ મને અવિદ્યાને અધીન રહેવાની ફરજ પાડી શકે નહિ. આત્મસિંહ સમક્ષ અવિદ્યા મગતરું છે !

મારી આત્મપ્રાપ્તિમાં મારા સિવાય કોઈ બાધારૂપ નથી, તો હવે પ્રશ્ન છે હું આ જ ક્ષણે આત્મસ્થ શા માટે નથી? મારી આત્મપ્રાપ્તિમાં ક્યાં ક્યાં તત્ત્વો બાધારૂપ છે? ભલે, આ તત્ત્વો મારાં જ છે, પરંતુ આ તત્ત્વો ક્યાં ક્યાં છે?

(૧) અવિદ્યાનો સ્વીકાર

આત્મપ્રાપ્તિમાં સૌથી પ્રધાન અને પ્રથમ બાધા છે- અવિદ્યા. અવિદ્યા આપણા જીવનમાં ત્યાં સુધી જ કાર્યરત રહે છે, જ્યાં સુધી આપણે અવિદ્યાને આપણા જીવનમાં કાર્યરત રહેવા અનુમતિ આપીએ છીએ. અવિદ્યાનો સ્વીકાર કે ઈનકાર કરવા આપણે સ્વતંત્ર છીએ. સત્ય એ છે કે અવિદ્યાએ આપણને પકડ્યા નથી. આપણે અવિદ્યાને પકડી છે અને પછી ફરિયાદ કરીએ છીએ કે અવિદ્યાએ આપણને પકડી રાખ્યા છે! અવિદ્યા કોઈને પકડતી નથી. આપણે અવિદ્યાને પકડીએ છીએ.

જો આપણે આપણા જીવનમાં અવિદ્યાનો સ્વીકાર ન કરીએ, દૃઢતાપૂર્વક ઈનકાર કરીએ તો અવિદ્યાની મગદૂર નથી કે તે આપણને બાંધી શકે અને આપણા જીવનમાં આત્મપ્રાપ્તિની ઘટનાને રોકી શકે !

(૨) મંદ અભીપ્સા

આપણી આત્મપ્રાપ્તિની ઘટનામાં બાધારૂપ બનતું આપણી અંદર જ રહેલું આપણું દ્વિતીય પરિબળ છે - મંદ

અભીપ્સા અથવા અભીપ્સાનો અભાવ. જો તમે આત્મપ્રાપ્તિ થાય તેમ ઈચ્છતા હો તો તમારામાં તે માટે પ્રબળ ઝંખના તો જોઈએ જ ને! તમારી આત્મપ્રાપ્તિની ઈચ્છા, ઝંખના તે જ છે અભીપ્સા ! આત્મપ્રાપ્તિ તે તમારા પર ફરજિયાત લાદી શકાય તેવી ઘટના નથી. એ તો તમે માગો તો મળે તેવી ઘટના છે.

‘જેઓ દ્વાર ખખડાવશે, તેમના માટે દ્વાર ખોલવામાં આવશે.’

(૩) ચિત્તની મલિનતા

રાગદ્વેષ, વાસનાઓ, ગ્રંથિઓ આ સર્વ ચિત્તની મલિનતા છે. આ સર્વ આત્મપ્રાપ્તિમાં બાધારૂપ બને જ. આ સર્વ આપણી અભીપ્સાને મંદ કરી નાખે છે અને આપણી અધ્યાત્મયાત્રાને ખોરંભે પાડી દે છે, પરંતુ આ માટે આપણે બીજાને દોષ ન દઈ શકીએ. આપણાં ચિત્તની મલિનતા દ્વારા આપણે જ આપણી અધ્યાત્મયાત્રાને ખોરંભે પાડી દઈએ છીએ. આપણા સિવાય આપણી અધ્યાત્મયાત્રામાં કોઈ બાધારૂપ નથી.

(૪) યથાર્થ સમજનો અભાવ

સમજપૂર્વક અધ્યાત્મપથ સુકર બને છે અને સમજના અભાવમાં અધ્યાત્મપથ દુષ્કર બને છે. માત્ર અધ્યાત્મપથ પર જ નહિ, સમગ્ર જીવનપથ પર સમજની કસર તે સૌથી મોટી કસર છે. આપણી મૂઢતા, આપણી મૂર્ખતા, આપણી નાદાની, આપણી ગેરસમજ, અધ્યાત્મયાત્રાને કષ્ટપ્રદ અને દીર્ઘ બનાવી શકે છે અને ક્વચિત્ રફેદફે પણ કરી શકે છે. અધ્યાત્મપથ પર કે સમગ્ર જીવનપથ પર સમજને જીવીએ તો સુખ છે અને સમજયા વિના જીવીએ તો દુઃખ છે, વિટંબણા છે.

પુનઃ એક વાર તે સમર્થ અધ્યાત્મપુરુષના શબ્દો મારા ચિત્તપ્રદેશમાં ગૂંજી ઊઠ્યા:

‘યાદ રાખજે, બેટા ! જીવનભર યાદ રાખજે ! તારા અધ્યાત્મપથમાં તારા સિવાય કોઈ બાધારૂપ નથી.’

મો. ૮૩૭૪૪૧૬૬૧૦

ડો. બી. એમ. શેલડિયા

નાનકના જીવનમાં ઉલ્લેખ છે કે નાનક એક ગામમાં આવ્યા. તે ગામના મુસલમાન નવાબે નાનકને કહ્યું કે, 'મે સાંભળ્યું, તમે કહો છો કે હિંદુ, મુસ્લિમ બધાં એક છે !' નાનકે કહ્યું, 'એક જ છે; હું કહું છું એટલા માટે નહીં. એક છે, એટલા માટે હું કહું છું.' તેથી તે નવાબે કહ્યું કે આજે નમાજનો દિવસ છે, તેથી અમારી સાથે આવીને મસ્જિદમાં નમાજ પઢો. તેમણે વિચારેલું કે નાનક હિંદુ છે એટલે મસ્જિદ જવાનો અસ્વીકાર કરશે. નાનક તો બહુજ ખુશીથી તૈયાર થઈ ગયા. નવાબ થોડા ચિંતિત થયા. તેણે કહ્યું, પરંતુ થોડું ધ્યાન રાખજો, નમાજમાં મારી સાથે તમારે જોડાવવું પડશે. નાનકે કહ્યું, 'જો તમે નમાજ પઢશો, તો હું પણ નમાજ પઢીશ.'

પરંતુ નવાબ ન સમજ્યા કે આ વાત ગહન થઈ ગઈ. આપણે પણ એકદમ સ્પષ્ટતાથી નહીં સમજ્યા હોઈએ કે આમાં શું ઊંડાણ થઈ ગયું. નમાજ શરૂ થઈ. નાનક એક દિવાલને આધારે ઊભા રહી ગયા. નવાબ વચ્ચે - વચ્ચે નમીને અને આંખો ખોલીને નાનકને જોવે છે કે તે નમાજ પઢી રહ્યા છે કે નહીં? નાનક પઢી રહ્યા નથી. તેથી નવાબને બહુજ ગુસ્સો આવવા લાગ્યો. નમાજ તો ભૂલાઈ ગઈ, નાનક પર ગુસ્સો આવવા લાગ્યો કે આ માણસ બેઈમાન છે, દગાબાજ છે. અને તેણે જલ્દી - જલ્દી પ્રાર્થના પૂરી કરી, જેથી તે આ માણસને ઠીક કરી શકે.

પ્રાર્થના પૂરી કરીને તે નાનક પરી તૂટી પડ્યા. તેણે કહ્યું, 'તમને પોતાના વચનનો પણ કોઈ ખ્યાલ નથી ! તમે કહ્યું હતું કે નમાજ પઢીશ, પછી નમાજ પઢી નહીં.'

નાનકે કહ્યું, 'મે કહ્યું હતું, જો તમે નમાજ પઢશો, તો

હું પણ પઢીશ. પરંતુ તમે નમાજ ક્યાં પઢી? તમે હાથ - પગથી નમાજની કસરત પૂરી કરી રહ્યા હતા. વ્યાયામ કરી રહ્યા હતા. પરંતુ તમારું મન મારી તરફ હતું, પરમાત્મા તરફ નહોતું. એક નમાજ મારી પણ ચૂકાઈ ગઈ! કારણ કે વચન મે આપ્યું હતું, તમે પ્રાર્થના કરશો, તો હું પણ પ્રાર્થના કરીશ. તમે જ પ્રાર્થનામાં ન ગયા!

મનનો અર્થ જ થાય છે, બીમારી. જ્યાં સુધી મન છે, ત્યાં સુધી આપણે પણ પરમાત્મામાં જોડાઈ શકતાં નથી. મન જ્યાં શાંત, શૂન્ય થઈ જાય છે, ત્યાં આપણે પરમાત્મામાં એકરૂપ થઈ ગયા.

નાનકના જીવનમાં બીજો ઉલ્લેખ છે. તે મક્કા ગયા અને પગ મંદિર તરફ રાખીને સૂઈ ગયા. રાત્રે પૂજારીઓએ તેમને હલાવ્યા, ઉઠાડ્યા, જગાડ્યા અને કહ્યું કે, તમે ના સમજ લાગો છો! આ વિચારીને કે તમે ફકીર હો, અમે તમને મંદિરમાં રહેવા દીધા. અને તમે પવિત્ર મંદિરની તરફ પગ રાખીને સૂઈ ગયા? તમને પરમાત્મા તરફ પગ રાખતા શરમ નથી આવતી! તેથી નાનકે કહ્યું, શરમ તો મને બહુજ આવે છે. પરંતુ મારી પણ પોતાની મુસીબત છે. હું તમને કહું છું, મારા પગ તમે એ દિશામાં કરી દો, જ્યાં પરમાત્મા ન હોય. હું રાજી છું.

પૂજારી મુશ્કેલીમાં પડી ગયો. પગ ક્યાં ન રાખી શકાય? જ્યાં પરમાત્મા ન હોય! નાનકે કહ્યું, મારી મુસીબત આ છે કે હું ક્યાં પગને રાખું! જ્યાં પગ રાખું છું, ત્યાં પરમાત્મા છે. તેથી ક્યાંય પણ પગ રાખું, હવે કોઈ ફેર પડતો નથી.

મો. ૮૪૨૮૧૯૧૩૧૧

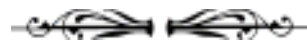
સંકલન : પ્રશાંત મહેતા

લોકભારતી સમાચાર

- પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્રમાં તા. ૦૧ના રોજ મહિલા તલાટી કમ મંત્રી પાયાનો તાલીમ વર્ગ ૮૦ના સમાપન કાર્યક્રમમાં શ્રી અરુણભાઈ દવે એ તાલીમાર્થીઓને પ્રમાણપત્ર અને શુભેચ્છા પાઠવી.
- તા. ૨૮/૧/૨૦૨૫ થી શરૂ થયેલો લોકસેવા ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓનો કાર્યાનુભવ અલગ અલગ કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રો અને શાળાઓમાં તા. ૨૨/૨/૨૦૨૫ દરમિયાન પૂરો થયો.
- પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ, શિક્ષણ, સંગીત, સાહિત્ય અને અધ્યાત્મના સેતુ ગણાતા એવા ડૉ. શ્રી કિરણભાઈ વ્યાસ તેમના આઠેક સાથીદારો સાથે ફાંસથી લોકભારતીની મુલાકાતે તા. ૩૧મીથી આવ્યા. તેઓ બે દિવસ બહુ નિરાંતે લોકભારતીની બધા વિભાગોની મુલાકાત લીધી, લોકભારતીની શિક્ષણ પ્રણાલિ અંગે પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી. તેઓ સાથે તા. ૦૨ના રોજ એક સંવાદ કાર્યક્રમ યોજાયો, જેમાં લોકભારતી પરિવાર સમક્ષ શ્રી કિરણભાઈ વ્યાસે પોતાના જીવનના અનુભવો રજૂ કર્યા.
- તા. ૦૪ના રોજ લોકસેવાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે બુધ સંમેલનમાં શ્રી વિનીતભાઈ સવાણીએ ‘પ્લગ નર્સરીમાં ખેતી પદ્ધતિઓ અને અનુભવ’ વિષય પર સુંદર ચર્ચા કરી.
- પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્રમાં તા ૦૫ના રોજ મહિલા તલાટી કમ મંત્રી પાયાનો તાલીમ વર્ગ ૮૧નો ઉદ્ઘાટન કાર્યક્રમ શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિની ઉપસ્થિતમાં યોજાઈ ગયો.
- તા. ૦૬ના રોજ શ્રી પ્રદીપભાઈ ક્યાડા જૂનાગઢ કૃષિ યુનિવર્સિટી ખાતે યોજાયેલ ‘ઝર્ક’ મિટિંગમાં લઈ આવ્યા.
- પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્રમાં તા ૦૬ના રોજ શ્રી દિનુભાઈ ચુડાસમાએ ‘માનસિક તણાવમુક્ત વ્યવસ્થાપન’ સંદર્ભે, તા. ૦૭ના રોજ શ્રી મનુભાઈ વાઘેલા એચ.આઈ.વી. એઈડ્ઝ વિષે પાયાની માહિતી તથા એચ.આઈ.વી. એક્ટ ૨૦૧૭ સંદર્ભે, તા ૨૦ના રોજ સણોસરા પોસ્ટ ઓફિસમાંથી મેનેજર શ્રી રત્નાભાઈ મકવાણા નાની બચત યોજનાઓ તથા પોસ્ટવિભાગને લગતી વિવિધ યોજનાઓ વિષે રસપ્રદ વ્યાખ્યાન આપી ગયા.
- તા. ૦૭ના રોજ મહારાષ્ટ્રના પુણે અને થાણેના અનૌપચારિક બાળશિક્ષણ ક્ષેત્રે સંકળાયેલાં ચારેક શિક્ષક ભાઈ-બહેનો લોકભારતીની પરિચય મુલાકાતે આવી ગયા.
- તા. ૦૭ના રોજ લોકસેવાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે શનિ સંમેલનમાં પત્રકારશ્રી મુકેશભાઈ પંડિતે ‘આજનો ગ્રામસમાજ અને આવી રહેલા પરિવર્તનો’ વિષય પર પોતાના અનુભવો રજૂ કર્યા.
- શુક્રવારની સાયં પ્રાર્થના નિમિત્તે તા. ૦૭ના રોજ શ્રી કાંતિભાઈ ગોઠીએ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા રજૂ થયેલા બજેટ અંગે વિદ્યાર્થીભોગ્ય વક્તવ્ય રજૂ કર્યું.
- લોકભારતીના શુભેચ્છક અને દાતા શ્રી પ્રકાશભાઈ ભગવતી અને શ્રી અંજનાબહેન ભગવતી તા. ૦૭ના રોજ પહેલાં આવિષ્કાર

- વિજ્ઞાન કેન્દ્ર-માઈધારની અને પછી લોકભારતીની મુલાકાતે આવી ગયાં.
- લો.ભા. યુનિ.માં મહેમાન વ્યાખ્યાતા તરીકે પધારેલા આણંદ કૃષિ યુનિ.ની કોલેજના પૂર્વ ડીન અને પ્રાચાર્ય ડૉ.પટેલનું બાયોગેસ પ્લાન્ટ અને તેની સ્લરી અંગે થયેલા છેલ્લા સંશોધનો અંગે તા.૦૮ના રોજ સંવાદકક્ષમાં અધ્યાપકો સમક્ષ અને રાત્રે સારસ્વતભવનમાં ડૉ.રામાણીનું સમગ્ર લો.ભા. પરિવાર સમક્ષ ‘ટાઈમ મેનેજમેન્ટ’ અંગે વક્તવ્યો ગોઠવાયાં.
  - તા. ૦૮ અને ૦૯ના રોજ ભાવનગર ખાતે યોજાયેલ ‘મિલેટ મહોત્સવ’માં કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રના કાર્યકરો દ્વારા પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું.
  - તા. ૧૦ના રોજ કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર તથા ઓ ઈન્ડીગો કંપનીના સંયોજનથી શ્રી અરુણભાઈ દવેના અધ્યક્ષસ્થાને ‘કાર્બન કેડીટ’ વિષય પર એક ખેડૂત પરિસંવાદ યોજાયો. જેમાં બોટાદ તથા ભાવનગર જિલ્લાના ૧૬૦ જેટલા ખેડૂતોએ ભાગ લીધો.
  - તા. ૧૧ના રોજ જીવનશાળા-આંબરડી મુકામે યોજાયેલ ભાવનગર-અમરેલી-બોટાદ જિલ્લાના સંયુક્ત ઉપક્રમે યોજાયેલ ‘ગાંધીમેળા’માં શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ ખીમાણી જઈ આવ્યા.
  - તા. ૧૨ના રોજ શ્રી અરુણભાઈ દવે પૂ. મોરારિબાપુની શુભેચ્છા-મુલાકાતે સંજળ મુકામે જઈ આવ્યા.
  - તા. ૧૩મીના રોજ લોકભારતીના ટ્રસ્ટીશ્રી અને દાતા શ્રી મધુકરભાઈ પારેખની આગેવાનીમાં પીડીલાઈટ ઈન્ડસ્ટ્રીઝના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની લોકભારતીની એક મુલાકાત ગોઠવાઈ. બધા મહેમાનોએ સંસ્થાદર્શન અર્થે વિભાગોની મુલાકાત લીધી. શ્રી અરુણભાઈ દવેને ૭૫ વર્ષ થયાં છે તે નિમિત્તે શ્રી મધુકરભાઈ પારેખના હસ્તે સૌની ઉપસ્થિતિમાં શ્રી અરુણભાઈ દવેને એક સ્મૃતિ ચિહ્ન અર્પણ કરી અભિવાદનનો ઉપક્રમ
  - પણ યોજાયો. શ્રી અરુણભાઈ દવે અંગે લોકભારતીના કાર્યકરોએ તૈયાર કરેલી એક પરિચયાત્મક વીડિયો ક્લિપનો પ્રીમિયર શો પણ ગોઠવવામાં આવ્યો. સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ, સ્વચ્છતા-સુઘડતાથી સૌ પ્રભાવિત થયા. અહીંથી સૌ માઈધાર કેન્દ્રની મુલાકાતે ગયા.
  - શુક્રવારની સાયં પ્રાર્થના નિમિત્તે તા. ૧૪ના રોજ શ્રી ચિરાગભાઈ કંટારિયાએ પેકડ ફૂડના પેકેજિંગ પર છપાઈને આવતી જરૂરી બાબતો અંગેની સમજણ કેળવવા માટેનું પ્રેઝન્ટેશન રજૂ કર્યું.
  - પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્રમાં તા. ૧૪ના રોજ મહિલા તલાટી કમ મંત્રી પાયાનો તાલીમ વર્ગ ૮૧ માં બાબરા તાલુકા વિકાસ અધિકારી શ્રી એમ એસ શિરોયા તથા અમરેલી જિલ્લા તેજેરી અધિકારી શ્રી બી કે પાઘઢાળ તેમજ જિલ્લા પંચાયત અમરેલી ઓડિટ શાખામાંથી શ્રી વાઘાણીભાઈ પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્ર તથા લોકભારતી સંસ્થાની શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયા.
  - તા. ૧૫નાં રોજ એસ.વાય બી.આર.એસના લોકસેવાના વિદ્યાર્થીઓ શ્રી પૂજાબહેન પુરોહિત સાથે ઈતિહાસ વિષય અધ્યયન સંદર્ભે રચનાત્મક સમિતિ, રાજકોટની મુલાકાત લઈ આવ્યા, જેમાં શ્રી હેમંતભાઈ ગોડાએ ખૂબ સરસ માહિતી સાથે માર્ગદર્શક પૂરું પાડ્યું.
  - તા. ૧૫ના રોજ સાંજના ૦૫-૦૦ કલાકે લોકભારતી વ્યવસ્થાપક મંડળની એક બેઠક મળી, જેમાં વહીવટી નિર્ણયો કરવામાં આવ્યા.
  - દર માસના બીજા મંગળવારે મળતી બધા જ હિસાબનીશોની એક બેઠક તા. ૧૮મીના રોજ બીજાને બદલે ત્રીજા મંગળવારે ગોઠવવામાં આવી, જેમાં તા. ૩૧ જાન્યુઆરી-૨૫ સુધીના હિસાબી દફતરની સૌ હિસાબનીશોએ પરસ્પર ચકાસણી અને માર્ગદર્શન કર્યા.
  - જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન-જામનગરની

‘હું શિક્ષક છું’ શીર્ષક હેઠળ એક શિબિર તા.૧૮થી ૨૧ લોકભારતીમાં યોજાઈ ગઈ, જેનું સંચાલન શ્રી પાર્થશભાઈ પંડ્યા અને શ્રી અમિતભાઈ શાહે સંભાળ્યું.

- લોકભારતી લોકસેવા મહાવિદ્યાલયના પ્રથમ વર્ષ બીઆરએસના વિદ્યાર્થીઓની વંચિત વિસ્તાર અભ્યાસ શિબિર શ્રી હસમુખભાઈ સુથારના માર્ગદર્શન હેઠળ અને શ્રી વિશાલભાઈ જોશી, ભાનુપ્રસાદ ટૂંડીયા અને શ્રી હિતેશભાઈ સોલંકીના સંકલનમાં તા.૨૦થી તા.૨૬ દરમિયાન પિંડવળ - વલસાડ ખાતે યોજાઈ. શિબિરમાં કુલ ૧૯ બહેનો અને ૪૯ ભાઈઓ સામેલ હતા. આ શિબિરમાં પ્રત્યક્ષ રીતે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ-આયોજન કરીને આ વિસ્તારની સંસ્કૃતિ, જીવનશૈલી, ખેતી-પશુપાલન, શ્રમકાર્ય વિશે લોકભારતી-AQACના સહકારથી સર્વેક્ષણ દ્વારા અભ્યાસ કરીને અહેવાલ રૂપે હસ્તલિખિત ગ્રંથ તૈયાર કરાશે. શિબિર દરમિયાન શ્રી સવજીભાઈ પાટીવાલા, શ્રી હિરેનભાઈ, શ્રી કૌશિકભાઈ જોશી, પૂર્વ વિદ્યાર્થી અને પી.આઈ.બારડોલી શ્રી મેહુલભાઈ રાઠોડ, શ્રી સુદર્શનભાઈ આયંગર તથા શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિએ શિબિરાર્થીઓને માર્ગદર્શન આપેલ. આશ્રમશાળાના બાળકો અને કાર્યકરોના તથા અહીંનું શિક્ષણ સંભાળતા રણજીતભાઈ બારડ અને જશોદા નરોત્તમ ટ્રસ્ટના શિક્ષણ તજજ્ઞ શ્રી દિગંતભાઈના સહકારથી ખડકી અને ખોબા ગામોની મુલાકાતો, આનંદમેળો, રમતોત્સવ, સાંકૃતિક કાર્યક્રમ, લોકસંપર્ક અને ધરમપુરમાં આર્ય, મિટીધાન જેવા કાર્યક્રમો યોજાયા હતા. આ વિસ્તારની સાંસ્કૃતિક કુદરતી સામાજિક અને કૃષિ વન પેદાશો, પશુપાલન, સ્થાનિક પ્રશ્નો, આર્થિક પરિસ્થિતિ અંગેનો સર્વેક્ષણ કાર્યક્રમ લોકભારતીના AQAC તરફથી શ્રી હિતેશભાઈ સોલંકીએ રજૂ કરેલ.

- જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન-મહેસાણાના શિક્ષકોની લોકભારતી પરિચય મુલાકાત તા.૨૧ના રોજ ગોઠવાઈ, લોકભારતીની પ્રવૃત્તિઓ વિષે શ્રી દિનુભાઈ યુડાસમાએ વિગતે વાતો કરી હતી. રાત્રે રાજેન્દ્રહિલ પર શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિએ આકાશદર્શન કરાવ્યું.
- તા. ૨૧ના રોજ નંદકુંવરબા મહિલા કોલેજ, ભાવનગરમાં-મેઘાણી ઓડિટરીયમમાં આયોજિત ‘Intellectual Interaction’ વિષય પરના શ્રી જય વસાવડાના માર્ગદર્શન હેઠળ યોજાયેલ વ્યાખ્યાનમાં ભાગ લેવા એસ.વાય. બીઆરએસના બહેનો શ્રી ધીરુભાઈ રાઠોડ સાથે જઈ આવ્યા.
- પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્રમાં તા ૨૧ના રોજ શ્રી રામચંદ્રભાઈ પંચોલીએ તાલીમાર્થીઓ સમક્ષ ‘વિશ્વશાંતિની ગુરુકિલ્લી’ પુસ્તક ઉપર રસપ્રદ વ્યાખ્યાન આપ્યું.
- તા.૨૨થી ૨૪ દરમિયાન વી.આર.ટી.આઈ. આયોજિત ‘કોટન-કનેક્ટ’નો એક ટ્રેનિંગ વર્કશોપ લોકભારતીમાં યોજાઈ ગયો.
- તા. ૨૪ના રોજ લોકભારતીમાં કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર તથા જિલ્લાના વિવિધ વિભાગોના સંયુક્ત ઉપક્રમે મા. કેન્દ્રીયમંત્રીશ્રી નિમુબહેન બાંભણીયાની અધ્યક્ષતા તથા જિલ્લા પંચાયત પ્રમુખશ્રી, જિલ્લા કલેક્ટરશ્રી, જિલ્લા વિકાસ અધિકારીશ્રી તથા આ. શ્રી અરુણભાઈ દેવેની પ્રેરક ઉપસ્થિતિ સાથે “પ્રધાનમંત્રી કિસાન સન્માન સમારોહ” કાર્યક્રમ યોજાયો. જે અંતર્ગત પ્રધાનમંત્રીશ્રીના વક્તવ્યનું જીવંત પ્રસારણ અને જિલ્લાના પ્રગતિશીલ ખેડૂતોને સન્માનપત્રો એનાયત કરવામાં આવ્યા. કુલ ૧૨૦૦ કરતાં વધુ ખેડૂત ભાઈ-બહેનોએ કાર્યક્રમમાં હાજરી આપી.
- તા. ૨૬ના રોજ લોકસેવાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે બુધ

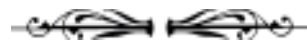
- સંમેલનમાં શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ ખીમાણી એ 'AI અને કૃષિ' વિષય પર વિસ્તારથી ચર્ચા કરતા વીડિયો કલીપ્સ દ્વારા સમજણ આપી.
- તા. ૨૬/૨/૨૦૨૪ થી ૧/૩/૨૦૨૫ દરમિયાન ખેડૂત તાલીમ કેન્દ્ર, ભાવનગર, દ્વારા જે. એન. પરમાર સાહેબ, નાયબ ખેતી નિયામક(તાલીમ)ના માર્ગદર્શન હેઠળ કૃષિ કૌશલ્ય વિકાસ યોજના અંતર્ગત યુવા સંસ્થાકીય તાલીમ વર્ગ ગોઠવાયેલ, જેમાં લોકસેવાના ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ જોડાયા હતા.
  - વીજપુર તાલુકાની શાળાઓના જુદી જુદી શાળાઓના પસંદગી પામેલા સાંઈઈ જેટલા વિદ્યાર્થીઓની લોકભારતી પરિચય મુલાકાત તા. ૨૭ના રોજ ગોઠવાઈ. રાત્રે રાજેન્દ્રહિલ પર આકાશદર્શન કર્યું.
  - પંચાયતીરાજ તાલીમ કેન્દ્રમાં તા ૨૮ના રોજ શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિએ તાલીમાર્થીઓ સમક્ષ કેલાસ માનસરોવર યાત્રાનું પી.પી.ટી.દ્વારા રજૂઆત કરી હતી.

આંબલા સમાચાર

- તા.૦૨ના રોજ ફાંસના તપોવન ઓપન યુનિવર્સિટીના સ્થાપક અને આયુર્વેદિક નૈસર્ગિક ઉપચાર કેન્દ્રના વડા, પદ્મશ્રી શ્રી કિરણભાઈ વ્યાસ સાથે આઠેક સાથીદારો ફાંસથી સંસ્થામાં શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયાં.
- તા.૦૧ના રોજ ભાવનગર મુકામે ૩ નેવલ NCC 'A' સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા આપવા શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મકવાણાના માર્ગદર્શન નીચે વિદ્યાર્થીઓ જઈ આવ્યા.
- તા.૦૨ના રોજ પૂનાથી જયેશભાઈ જોશી સંસ્થા શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયા.
- તા.૦૨ના રોજ બાળકોનો મનપસંદ કાર્યક્રમ સ્વયંપાક યોજાઈ ગયો.
- તા.૦૩થી દોઢ માસ માટે શ્રી મહર્ષિભાઈ સોલંકી

નેવલ NCC ઓફિસરની તાલીમ લેવા માટે મહારાષ્ટ્રના નાગપુર ગયેલ છે.

- તા.૦૮ના રોજ સરકારશ્રી તરફથી સંસ્થામાં ગામની અભ્યાસ કરતી ગરીબ બહેનોને સાર્ઈકલ વિતરણ કરવામાં આવી.
- તા.૧૦ના રોજ પ્રધાનમંત્રી સાથેના 'પરીક્ષા પે ચર્ચા' કાર્યક્રમ વિદ્યાર્થીઓને લાઈવ બતાવવામાં આવેલ.
- તા.૧૦ના રોજ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશ ઝોન કક્ષાએ જામનગર મુકામે મોજીલીશાળાની તેમજ લોકશાળાની રાસ ટીમ ભાગ લેવા જઈ આવી. પ્રદેશ ઝોન કક્ષાએ મોજીલીશાળાની ટીમ પ્રથમ નંબર જ્યારે ઓલ ઈન્ડિયામાં ત્રીજો નંબર પ્રાપ્ત કરેલ છે.
- તા.૧૨ના રોજ મોજીલીશાળામાં ભાવનગરની કંપની તરફથી વિદ્યાર્થીઓ માટે રોબોટિક્સ આર્ટિફિશિયલ ઈન્ટેલિજન્સ અને મોડેલ્સ મેકિંગ વર્કશોપ રાખેલ. શ્રી પ્રશાંતભાઈ મામતોરાએ વિદ્યાર્થીઓને વિષય અનુરૂપ વાતો કરી પ્રેક્ટિકલ મોડેલ્સ કરાવેલ.
- તા.૧૭ના રોજ ધોઘા તાલુકાની ધુબકા પ્રા.શાળાના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો સંસ્થામાં શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયેલ, તા.૧૭ના રોજ કૃપા ફાઉન્ડેશન તરફથી બહેનોને સેનેટરી પેડ તથા તેની પ્લાસ્ટિક રિસાયકલ પ્રોજેક્ટ અંતર્ગત વાપરવાની થેલી ભેટમાં આપી.
- તા.૨૪ના રોજ ધોરણ ૧૦ અને ૧૨ના વિદ્યાર્થીઓનો શુભેચ્છા વિદાય સમારંભ શ્રી વિશાલભાઈ ભાદાણીના અતિથિપદે યોજાઈ ગયો.
- તા.૨૪ના રોજ મહેસાણા જિલ્લા શિક્ષણ કચેરી તરફથી મહેસાણા જિલ્લા BRC શિક્ષણ સમિતિના ૫૦ સભ્યો સંસ્થા મુલાકાતે આવી ગયાં.
- તા.૨૫.૦૨.૨૫ થી ૦૩.૦૩.૨૫ દરમિયાન NSSનો વાર્ષિક ખાસ શિબિર શિહોર તાલુકાનાં

અનીડા મુકામે દ્રજી સંયોજક શ્રી ગૌરાંગભાઈ વોરાના માર્ગદર્શનમાં યોજાયો હતો. ઉદ્ઘાટનમાં કુંભણ હાઈસ્કૂલના આચાર્ય શ્રી પ્રતાપભાઈ ચૌહાણ, ગામના સરપંચ શ્રી મનુભાઈ, તથા આજુબાજુની પ્રા.શાળાના શિક્ષકો તેમજ ગામજનો હાજર રહેલ. વક્તા શ્રી અમિતભાઈ વાઘેલા, શ્રી મુકેશભાઈ મહેતાએ વાતો કરેલ. શિબિર દરમિયાન લોકસંપર્ક, શેરી નાટકો, ગામસફાઈ જેવા કાર્યક્રમો કરેલ.

- તા. ૨૮ના રોજ ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ -ગાંધીનગર પ્રેરિત અને જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન - ભાવનગર આયોજિત 'શિક્ષણમાં નાવીન્ય', 'શિક્ષકોના નવતર પ્રયોગોનો' સૌરાષ્ટ્ર ઝોન -૧ કક્ષાનો એજ્યુકેશન ઈનોવેશન ફેસ્ટિવલ શ્રી અરુણભાઈ દવેના મુખ્ય મહેમાન પદે યોજાયો. શ્રી ડૉ. નલિનભાઈ પંડિત, શ્રી હિરેનભાઈ ભટ્ટ, સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા તાલીમ ભવનના પ્રાચાર્ય શ્રી ડૉ. સી. ટી. ટૂંડીયા વગેરે હાજર રહેલ.

મણાર સમાચાર

- તા. ૦૧ના રોજ શાળામાં "સ્વયંપાક" ની યાદગાર ઉજવણી કરવામાં આવી. સાંજે ગરબીનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો.
- શાળામાં વસંતપંચમીની ઉજવણી કરવામાં આવી.
- તા. ૦૨ ના રોજ ધોરણ-૧૦ના બીજા વર્ષનાં કેડેટ્સની 'એ' સર્ટીફિકેટની પરીક્ષા યોજાઈ.
- તા. ૦૬ ના રોજ 'મા ફાઉન્ડેશન' દ્વારા શાળામાં કારકિર્દી માર્ગદર્શન કેમ્પ યોજાઈ ગયો.
- તા. ૦૭ ના રોજ આ. વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી દ્વારા પ્રસ્તુત 'પરીક્ષા પે ચર્યા' ઓનલાઈન કાર્યક્રમ સૌએ માણ્યો.
- તા. ૦૮ના રોજ અલંગ મરીન પોલીસ-સ્ટેશનનાં પી. એસ. આઈ. શ્રી ખાટસાહેબ તથા તેમના સ્ટાફ

દ્વારા સાઈબર કાઈમ અવેરનેસ અંગે જરૂરી માર્ગદર્શન અપાયું. આજ દિવસે જાદુગર યુડાસમાની ટીમે જાદુના ખેલ પણ રજૂ કર્યા.

- ધોરણ-૧૨ સામાન્ય પ્રવાહ ફેબ્રુઆરી/ માર્ચ-૨૦૨૫ પરીક્ષા અન્વયે ગુણપ્રદાન યોજના કામગીરી અંતર્ગત ગાંધીનગર -વર્કશોપમાં અંગ્રેજી વિષય માટે શ્રી કંચનબહેન જઈને આવ્યા.
- રાજ્ય સરકાર દ્વારા શાળા અને કોલેજોમાં ઉધમિતતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે એસ. એસ. આઈ. પી ૨.૦ (૨૦૨૨-૨૦૨૭) જાહેર કરવામાં આવી, જેમાં ૧૦,૦૦૦ (દસ હજાર) રૂપિયાની સહાયની રકમ આ શાળાને પણ ફાળવવામાં આવી. લોકશાળા મણાર એસ. એસ. આઈ. પી માટે પસંદ થઈ.
- તા. ૧૬ના રોજ આપણા ટ્રસ્ટી દાતાશ્રી તેમજ પી. ડી. લાઈટ ઈન્ડસ્ટીઝના ચેરમેન શ્રી મધુકરભાઈ પારેખ તથા શ્રી અરૂણભાઈ દવે તેમજ બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની ટીમ કે. વી. કે, અને સંસ્થાની મુલાકાતે આવી ગઈ. પ્રગતિશીલ ખેડૂતોને માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું.
- બોર્ડની પરીક્ષા અંગે સ્ટાફ માર્ગદર્શન તમામ સ્ટાફગણ દ્વારા નિહાળવામાં આવ્યું.
- ડી. ઈ. ઓ ઓફીસમાંથી ઈ. આઈ શ્રી સુવાસાહેબ અને એ. ઈ. આઈ શ્રી દેસાઈસાહેબ શાળા મુલાકાતે આવી ગયા.
- શાળામાં વિશ્વ માતૃભાષાદિવસ નિમિત્તે શ્રી મનસુખભાઈ તથા આચાર્યશ્રી દ્રારા 'માતૃભાષાનો મહિમા' સમજાવવામાં આવ્યો.
- તા. ૨૨ના રોજ ધોરણ-૧૦નો શુભેચ્છા અને ધોરણ-૧૨નો વિદાય સમારોહ કાર્યક્રમ ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી શ્રી પંકજભાઈ મકવાણાની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો. સ્ટાફગણમાંથી પ્રસંગોચિત ઉદબોધન થયાં.
- તા. ૨૭ની સાયં પ્રાર્થનામાં કવિ કૃષ્ણ દવેએ

તેમની સ્વરચિત બાળકાવ્યોની રમઝટ બોલાવી તેમજ પરીક્ષાલક્ષી માર્ગદર્શન આપી વિદ્યાર્થીઓને બોર્ડની પરીક્ષાનો ભાર હળવો કરી દીધો.

માઈધાર સમાચાર

- તા.૦૩ના કંચન ફાઉન્ડેશનમાંથી શ્રી ચંદ્રકાકા, શ્રી રાજેશભાઈ શ્રી સ્મિતાબહેન, શ્રી મમતાબહેન કેન્દ્રની પ્રવૃત્તિઓ નિહાળવા માટે આવી ગયા. તેમના દ્વારા ૧૧ બહેનો અને ૫ ભાઈઓને પાંચ-પાંચ હજાર રૂપિયાની સહાય કરવામાં આવી. શ્રી અરુણભાઈ દવેએ માઈધારમાં ચાલતી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અંગે વિગતો આપી.
- તા.૦૬એ લોકભારતી સણોસરાથી શ્રી નીતિનભાઈ અને શ્રી મિલનભાઈ તેમની ટીમ સાથે રમત ગમતનાં સાધનોનું ફીટીંગ કરવા માટે આવી ગયા.
- તા.૦૭ના રોજ શ્રી પ્રકાશભાઈ ભગવતી, અંજનાબહેન ભગવતી શ્રી અરુણભાઈ સાથે માઈધાર કેન્દ્રની પ્રવૃત્તિઓ નિહાળવા માટે આવી ગયા.
- તા.૦૮-૦૯ બે દિવસ મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' ફાઉન્ડેશન અંતર્ગત વાર્તાશિબિર યોજાઈ. ૨૧ કવિ અને લેખકો સાથે સાંજના સમયે વિદ્યાર્થીઓએ વાર્તાલાપ કર્યો. વિદ્યાર્થીઓને જે પાઠ, કવિતા ભણવામાં આવે છે લેખકોને રૂબરૂ મળી ધન્યતા અનુભવી.
- તા.૧૧ના રોજ શ્રી મુકેશભાઈ પંડિત (પત્રકાર) માઈધાર કેન્દ્રમાં ચાલતી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ જોવા સમજવા માટે આવી ગયા. વિદ્યાર્થીઓ સાથે સંવાદ કર્યો.
- તા.૧૩ શ્રી મધુકરભાઈ પારેખની સાથે ટ્રસ્ટીઓની ટીમ કેન્દ્ર મુલાકાતે આવી ગઈ.
- તા.૧૭ના રોજ શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિ અને શ્રી ધરતીબહેન જોગરાણા દ્વારા ધો.૦૯ અને ધો.

૧૧નાં વિદ્યાર્થીઓને સ્વાઈડ શો દ્વારા અને નરી આંખે આકાશદર્શન કરાવવામાં આવ્યું.

- તા.૨૧ના રોજ વિશ્વ માતૃભાષાદિવસ નિમિત્તે શાળાના સંમેલનમાં ગુજરાતીના શિક્ષક પાયલબહેન દેસાઈએ માતૃભાષાના મહત્વ વિશે વિદ્યાર્થીઓ જોડે વાતો કરી.
- તા.૨૩ના રોજ ધો.૧૦ અને ૧૨નાં વિદ્યાર્થીઓનો શુભેચ્છા કાર્યક્રમ સાથે વિશાળ વાલીમિલન યોજવામાં આવેલ. સંમેલનમાં શ્રી કલ્યાણભાઈ ડાંગર અને શ્રી અરજણભાઈ ડાંગર હાજર રહ્યા અને વાલીઓને સંબોધન કર્યું.
- તા.૨૪ થી ૨૮ સુધી 'રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાનદિન'ની ઉજવણી આયોજીત વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, મોજીલું શિક્ષણ અને અહિંસાની કેળવણીનાં કાર્યકરોએ અલગ અલગ કાર્યશાળામાં-વૈજ્ઞાનિક રમકડાં, રમતશાળા, પઝલ્સ, કાફ્ટ, વીડિયો ક્લિપ, AI વગેરે દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને મોજ કરાવી.
- તા.૨૭ના રોજ શરૂ થતી બોર્ડની ધો. ૧૦ અને ધો. ૧૨ની પરીક્ષા નિમિત્તે શ્રી અરુણભાઈ દવેએ અને કાર્યકરોએ વિદ્યાર્થીઓને શુભેચ્છાઓ પાઠવી.
- તા.૨૭ અને ૨૮ બે દિવસ શ્રી અરુણભાઈ દવે માઈધાર કેન્દ્રમાં રોકાયા સ્થાનિક હિસાબો, વહીવટી કામો ઉપરાંત રમત-ગમતના મેદાનનું લેવલિંગ પણ કરાવ્યું. સાથે લોકભારતીથી શ્રી મિલનભાઈ અને શ્રી ઘનશ્યામભાઈ પણ રહ્યા.
- 'અહિંસાની કેળવણી' કાર્યક્રમ અંતર્ગત પ્રોજેક્ટ્સ સંયોજક ડૉ.દિનુભાઈ ચુડાસમા અને શ્રી રવિભાઈ વેગડ પાંચ દિવસ હળવદ CEE-કેંદ્રમાં તાલીમ લઈ આવ્યા.
- લોકભારતી લોકસેવા મહાવિદ્યાલય BRSમાંથી ચાર વિદ્યાર્થીઓ કેન્દ્ર નિવાસમાં આવી ગયા.
- લોકભારતીથી રમાબહેન દેવમુરારિ ૩ દિવસ રોકાયા અને વિદ્યાર્થીઓને ગીતો અને પ્રાર્થના શીખવી.

સન્માનિત થતી 'લોકભારતી'

શ્રી વિદ્યાગુરુ ફાન્ડેશન દ્વારા પૂ. મોરારિભાપુની પાવન ઉપસ્થિતિમાં લોકભારતીને 'લોકસેવક શ્રી લલ્લુભાઈ શેઠ શિક્ષણ સંસ્થા સન્માન'થી સન્માનિત કરવામાં આવી.

શ્રી અરુણભાઈ દવેના જીવનયાત્રાના ૭૫ વર્ષ થતાં શ્રી મધુકરભાઈ પારેખ દ્વારા સમગ્ર લોકદક્ષિણામૂર્તિ પરિવાર અને શુભેચ્છકોવતી થયેલું ભાવસભર સન્માન

શ્રી નિરંજન પટેલની અધક્ષતામાં યોજાયેલ સરદાર પટેલ વિશ્વવિદ્યાલય વલ્લભ વિદ્યાનગર દ્વારા 'વિશિષ્ટ ભૂતપૂર્વ સન્માન'થી સન્માનિત થતા શ્રી વિશાલભાઈ ભાદાણી

PULL it,
STICK it,
PUSH it.

1. PULL 2. STICK 3. PUSH

FEVICOL MR

FEVICOL MR

NEW PACK

General Purpose

General Purpose

To.

From :

Registered BVR/151/2024-2026, RNI No. GUJ/1763-57, Renew upto 31-12-2026

Published on : 14th of every month. Posted at : Amargadh Post office on 15th of every month

मालिक : ग्रामदक्षिणामूर्ति-आंबला ट्रस्ट की ओर से मुद्रक-प्रकाशक : सुरसंगभाई चौहान - ग्रामदक्षिणामूर्ति-आंबला, पीन ३६४ २५० (गुजरात)
द्वारा चामुंडा प्रिन्टिंग प्रेस, सोनगढ, पीन ३६४ २५० मे मुद्रित करके ग्रामदक्षिणामूर्ति : आंबला से प्रकाशित किया ।

तंत्रि : डॉ. अरुण दवे : लोकभारती- सणोसरा, (गुजरात) Email : kodiyusanosara@gmail.com वार्षिक चंदा रु. २००/- प्रति अंक रु. २०/-